

KRISTINOPPI MURTUU

Murrekatekismukset kirkon virallisen kristinopin käännöksinä

**Suomen kielen
pro gradu -tutkielma
Jyväskylän yliopistossa
syyskuussa 2004
Kasper Hasala**

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta – Faculty Humanistinen tdk.	Laitos – Department Kielten laitos
Tekijä – Author Hasala, Kasper Jeremias	
Työn nimi – Title Kristinoppi murtuu. Murrekatekismukset kirkon virallisen katekismuksen käännöksinä.	
Oppiaine – Subject Suomen kieli	Työn laji – Level Pro gradu -tutkielma
Aika – Month and year Syyskuu 2004	Sivumäärä – Number of pages 96 + 5
Tiivistelmä – Abstract Tutkielman aineistona ovat seitsemällä eri murteella kirjoitetut katekismukset, <i>Eteläpohjalaisten katekismus</i> (EtK), <i>Karjalaisii katekismus</i> (KaK), <i>Oululaisten katekismus</i> (OuK), <i>Savolaesten katekismus</i> (SaK), <i>Stadilaisten katekismus</i> (StK), <i>Tamperealaisten katekismus</i> (TaK) ja <i>Turkulaisten katekismus</i> (TuK), sekä kirkon virallinen katekismus (YK). Tavoitteena on selvittää, miten murretta niissä käytetään, miten murre ylipäänsä näkyy kirjoitetussa kielessä ja miten kirjoitetun kielen keinoin tekstissä saadaan aikaan puhekielen ja murteen vaikutelma. Teoriataustana on käänntiede, erityisesti lingvistiseen käänntäteoriaan nojautuvassa muodossaan. Kustakin murreversiosta on valittu yhdeksän katekismuskohdan otos, johon sovelletaan kvantitatiivisia menetelmiä. Sanoissa mitattuna eri murreversioiden otokset osoittautuvat hyvin eripituisiksi: lyhin (OuK) on yli kaksi kertaa lyhyempi kuin pisin (KaK). Sanaston murteellisuus erottaa eri murreversiot toisistaan selvästi: murrensanastoa ei OuK:ssa ole ollenkaan, hyvin vähän (1,0–1,8 %) sitä on myös muissa murreversioissa. Poikkeuksen muodostaa Stk (11,2 %). Vaihtelevinta sanasto on StK:ssa ja myös SaK:ssa, jonka kieli on varsin deskriptiivistä. Katekismuksista eniten metaforia ja kielikuvia sisältävät StK ja KaK, kun muut taas toistavat lähinnä alkutekstin sovinnaisen huomaamattomia metaforia (luku 4). Katekismusotosten lause- ja virkepituuksia verrataan Ikolan, Palomäen ja Koiton tutkimuksen tuloksiin (1989). Murreversioiden keskinäiset erot ovat suuria, ja virkkeiden lyhyys kytkee murrekäännökset lähemmin kirjakieleen kuin puhekieleen. Eri lausemääriä sisältävien virkkeiden hajonta on samansuuntainen kuin murrepuheessa, siten suurempi kuin yleiskielessä ja YK:ssa. Sanoissa mitattuna murrekatekismusten virkkeet ovat lähempänä murteita kuin yleiskieltä, vaikkakin selkeyteen pyrkivä, lyhytvirkkeinen YK on niitä vielä lähempänä. Syntaktis-pragmaattisilla partikkeleilla luodaan tekstistä puhekielimäistä, näin etenkin KaK:ssa ja TaK:ssa, kun taas OuK ei käytä niitä eikä muitakaan lisäkeitä juuri lainkaan. Kääntäjien tekemät lisäykset nähdään osana muokkaavia käänntömenetelmiä ja tekstissä kuuluvana ”kertojan äänenä”. Ääni erottuu eri murrekäännöksissä eri tavoin. Esim. KaK ja TaK suorastaan alleviivaavat omaa heimoa ja seutua. SaK:n kertoja häivyttää itsensä geneeristen persoonailmausten taakse, kun taas TuK:n kertoja viittaa ajoittain suoraan itseensäkin. Kääntäjän rooli vaihtelee katekismuksittain muutenkin huomattavasti: teologitaustaiset kääntäjät ovat tulkinneet alkutekstiä rohkeasti (esim. TaK, SaK), kun taas esim. lingvisti-taustainen Matti Pääkkönen (OuK) ei ole tehnyt tekstiin omia lisäyksiä. Esimerkkitekstinä käytetään sekä kanonisoituja tekstejä (Isä meidän -rukous ja uskontunnustus) sekä katekismuksen kohdan 14 selitystä. Sen käännöksiä vertailtaessa eri murrekäännösten alkutekstiuskollisuus tai kääntäjän vapaa ote tulevat esiin. Tarkimmatkin käännökset (TuK, OuK ja KaK) ovat nekin selvästi dynaamisia käännöksiä. Muut ovat käännöksinä vielä vapaampia; niiden vastaavuusalkutekstin kanssa ilmenee enimmäkseen virkkeiden ja ajatusten tasolla. Vapaimmin käännetyt versiot (EtK, SaK ja TaK) ovat jopa ”valikoivia” käännöksiä, sillä niissä alkutekstistä on valittu mukaan vain joitakin teemoja.	
Asiasanat – Keywords katekismukset, kääntäminen, murteet, uskonnollinen kieli	
Säilytyspaikka – Where deposited Fennicum	
Muita tietoja – Additional information	

SISÄLLYS

1. JOHDANTO	1
1.1. Tutkimusaineisto	1
1.2. Tutkimustehtävä	4
1.3. Murre, puhekieli ja kirjakieli	6
1.4. Käännöstieteestä	12
1.5. Aiheesta kirjoitettua	16
2. MUODOLLINEN VASTAAVUUS	19
2.1. Kielen rangeista, käännöskategorioista ja -periaatteista	19
2.2. Morfofologia	22
2.3. Sanasto	28
3. DYNAAMINEN VASTAAVUUS	40
3.1. Virke- ja lauserakenteet	40
3.2. Syntaksi	45
3.3. Ajatusten kääntäminen	51
3.4. Syntaksin pragmatiikkaa	57
4. MUOKKAUS, MUUNTELU, TULKINTA	63
4.1. Muokkaavista käännösmenetelmistä	63
4.2. Lisäykset	66
4.3. Muut muutokset	74
4.4. Kuvakieltä ja kielikuvia	82
5. PÄÄTÄNTÖ	89
5.1. Kirjoitettua murretta vai murteellista kirjakieltä?	89
5.2. Kääntäjän rooli	91
5.3. Murre- ja heimoasenteet	94
LÄHTEET	97

1. JOHDANTO

1.1. Tutkimusaineisto

Käsillä olevan pro gradu -työni **tutkimuskohteena** on vuosina 1999 ja 2000 ilmestyneiden murrekatekismusten kieli. Tutkin katekismuksia yleiskielisen katekismuksen käännöksinä toisiinsa ja viralliseen katekismukseen vertaillen. Lähinnä minua kiinnostaa murteen käyttö käännöskielenä ja murteen ilmeneminen kirjoitetussa tekstissä.

Tutkimusaineistoni käsittää Suomen evankelisluterilaisen kirkon virallisen *Katekismuksen* ja siihen perustuvat seitsemän murreversiota: *Eteläpohojalaasten katekismus* (viitteissä käytän pelkkää lyhennettä EtK), *Karjalaisii katekismus* (KaK), *Oululaisten katekismus* (OuK), *Savolaesten katekismus* (SaK), *Stadilaisten katekismus* (StK), *Tamperelaisten katekismus* (TaK) ja *Turkulaisten katekismus* (TuK). Vertailllessani murrekäännöksiä viralliseen katekismukseen, käytän niistä yhteisnimitystä *murrekatekismus*, vaikka Stadilaisten katekismuksessa ei murretta perinteisessä mielessä käytetäkään. Halutessani korostaa nimenomaan murrekatekismuksia käännösteksteinä puhun ”murrenoksista”. Alkuteosta, Katekismusta, kutsun viralliseksi kateksimukseksi tai yleiskieliseksi katekismukseksi (jonka mukaan käytän viitteissä pelkkää lyhennettä YK).

Suomenkielinen uusi katekismus julkistettiin syksyllä 1999, kirjana se ilmestyi kesällä 2000, ja seuraavana syksynä se jaettiin kaikkien kirkon jäsenten koteihin (Markkanen 2000). Evankelisluterilaisen kirkon edellinen kristinoppi oli vuodelta 1948. Paineet sen uudistamiseksi olivat vahvistuneet 1950-luvulta lähtien, ja 1970-luvulle tultaessa se katsottiin rippikouluopetuksessa jo täysin vanhentuneeksi. (Poutiainen 1994: 116–121.) Nykyisen kristinopin syntyyn johtanut aloite tehtiin kirkolliskokouksessa 1993, ja 1995 piispainkokous valitsi ehdotuksen kirjoittajaksi Helsingin piispa Eero Huovisen. Kirjoitustyö palauteryhmän kanssa ja sen sihteerien avustuksella kesti kolme vuotta. Seitsemän vuoden uudistustyön jälkeen kirkolliskokous hyväksyi lopullisen ehdotuksen syksyllä 1999. (YK 4.) Virallisesta kristinopista tehtiin 2,6 miljoonan kappaleen painos sekä suomeksi että ruotsiksi (Markkanen 2000). Sen englanninnos on ilmestynyt vuonna 2001. Latinan- ja venäjänkieliset versiot ovat ilmestyneet 2002.

Murrekatekismukset on kustantanut helsinkiläinen Kirjapaja Oy, jonka tuotevalikoimaan kuuluu pääasiassa uskonnollista ja elämäkatsomuksellista kirjallisuutta aina lastenkirjoista ja rippikoulukirjoista uusimpiin eettis-filosofisiin teoksiin. Murrekatekismuksista ensimmäinen, Raili Pursiaisen toimittama Savolaesten katekismus, ilmestyi syksyllä 1999, sitten vuoden 2000 kuluessa katekismukset turkulaisille, karjalaisille, helsinkiläisille, tamperelaisille, viimeisimpinä oululaisille ja eteläpohjalaisille elokuussa 2000. (Kirjapaja 2002.) Muitakin katekismuksen murrekäännöksiä on Kirjapajalle tarjottu, mutta ainakaan toistaiseksi niitä ei ole otettu julkaistavaksi. *Katekismus kaenuunkielellä* (Heino Raatikainen, 2001) onkin ilmestynyt omakustanteena. (Ahoipelto 2002: 5.)

Katekismuksen **tehtävä** on välittää ihmisille kristinuskon perusteet mahdollisimman ymmärrettävässä muodossa ja selittää suppeasti Raamatun sanoma sekä kirkon virallinen kristinoppi (YK 5). Siksi sitä käytetään keskeisenä oppikirjana rippikouluissa (Markkanen 2000). Se sisältää kristinopin ydinkohdat, ne, jotka on ”jokaisen kristityn välttämättä osattava” ulkoa (Luther 1992: 12; Huotari 2000: 9). Keskeisimpänä sisältönä ovat kymmenen käskyä, uskontunnustus ja Isä meidän -rukous, mutta mukaan on sisällytetty myös kasteen ja ehtoollisen sakramenttien sisältö, rippi ja rukous sekä Raamatun merkitys Lutherin *Vähän katekismuksen* mallin mukaisesti (YK 5). Viimeisenä osana mukaan on otettu myös Herran siunaus. (Katekismuksen rakenteesta ja sen kehityssuunnista ks. Poutiainen 1998: 14–18.)

Vuoden 1948 vanhassa katekismuksessa Lutherin Vähä katekismus ja kirkon kristinoppi olivat peräkkäisinä, selvästi erillisinä osina, mikä aiheutti kristinopin sisäistä ”teologista jännitettä” (esim. Poutiainen 1994: 115, 159). Uuden katekismuksen selkeä **rakenne** helpottaa tutkimustyötä. Se on jaettu viideksi luvuksi, joihin kuuluvat 1) kymmenen käskyä, 2) uskontunnustus, 3) Isä meidän -rukous, 4) sakramentit, 5) Raamattu, rippi, rukous ja siunaus. Kaikki luvut on vielä jaettu yhteensä 43 kohtaan. Nämä kohdat käsittävät yleensä yhden aukeaman, jolla käsitellään jokin kokonaisuus, esimerkiksi yksi kymmenestä käskystä, aiheeseen liittyvine raamatunjakeineen ja typografisesti selkeästi eroteltuine otteineen Lutherin Vähästä katekismuksesta.

Uusi katekismus noudattaakin suurelta osin Vähän katekismuksen jäsentelyä. (YK 4.) Uusi katekismus onkin nähdäkseni kristinopin ja Vähän katekismuksen synteesi, jossa modernisoitu kristinoppi on esitetty Lutherin *Ison katekismuksen* käsittelyjärjestykseen ja -malliin (ks. Huotari 2000: 9). Myös murrekatekismukset noudattavat samaa rakennetta, mutta ilman näkyvää numerointia. Raamatunkohdat on jätetty pois, samoin lainaukset Vähästä katekis-

muksesta. Savolaisten ja tamperelaisten katekismuksista on jätetty pois myös viimeinen osa eli Herran siunaus, jota Vähässä katekismuksessakaan ei ole.

Teksteinä katekismukset jakautuvat kanonisoituihin teksteihin ja ns. leipätekstiin. Kanonisoidut tekstit ovat katekismuksen ydin, ne tekstit, joita teoksessa selitetään ja kommentoidaan. Niitä ovat kymmenen käskyä (dekalogi), Isä meidän -rukous eli Herran rukous, kastekäsky eli lähetyskäsky, ehtoollisen asetussanat ja Herran siunaus, jotka ovat peräisin Raamatusta sekä kanonisoidun muotonsa myöhemmin saanut ns. apostolinen uskontunnustus (ks. Poutiainen 1998: 127–129). Nämä selitykset ovat varsinaista leipätekstiä, jonka uudessa katekismuksessa on kirjoittanut piispa Eero Huovinen palauteryhmän avustuksella (YK 4).

Lisänä kaikissa murrekatekismuksissa on kunkin seudun piispan kirjoittama esipuhe. Karjalaisii katekismuksessa on myös kirjan toimittaneen Matti J. Kurosen ”Johatus”. Vastaavat tekijän laatimat jälkisanat on myös tamperelaisten, savolaisten ja stadilaisten katekismusten lopussa: Jukka-Pekka Ruusukallio kirjoittaa katekismuksensa lopussa tamperelaisten uskonnollisuudesta ja Harri Harju eteläpohjalaisten uskonnollisuuden historiasta. Muresanasto on liitetty savon-, stadin-, tampereen- ja turunkielisiin versioihin. Oululaisten katekismuksen lopussa kirjan tekijä Matti Pääkkönen kuvailee Oulun seudun murteen keskeisiä piirteitä aukeaman mittaisessa kirjoituksessa. Harri Raitis puolestaan kertoo Turun murteen merkitsemisen ongelmista ja antaa ohjeita murteen lukijalle. Kuriositeettina voidaan mainita Turukulaisten katekismuksen loppuun lisätty Isä meidän -rukous, jonka kapellimestari Sauli Huhtala on ”säveltänyt” turkulaisen puheenparren mukaiseksi. Murrekatekismusten **tekijöistä** kolme on kirkon työntekijöitä: savolaiskatekismuksen kirjoittanut Raili Pursiainen on toiminut Kuopion hiippakunnan hiippakuntasihteerinä ja oppilaitospastorina, tamperelaiskatekismuksen toimittanut seurakuntapastori Jukka-Pekka Ruusukallio työskentelee Tampereen Harjun seurakunnassa ja karjalaiskatekismuksen tekijä rovasti Matti J. Kuronen Lappeenrannan perheasiain neuvottelukeskuksen johtajana.

Kuronen on kääntänyt myös Markuksen evankeliumin omalle murteelleen (2001). Katekismuksen tekemisestä Kurosellalla on kokemusta jo 1980-luvulta: hänen kynästään on lähtöisin teos *Käännetyt käskyt – Vähää isompi katekismus nykysuomeksi* (1984), jonka tarkoitus on lähinnä humoristinen ja joka etäisesti jo ennakoii nyt ilmestynyttä uutta katekismusta murreversioineen. Raili Pursiaisella on murrekäännöksistä kokemusta enemmänkin. Hän on kääntänyt Heikki Hyvärisen kanssa Matteuksen evankeliumin (2000) savoksi (Remes 2001:

7) ja muitakin osia Raamatusta (*Raamatun parhaat paikat savoks huastettuna*, 2001). Häneltä on ilmestynyt myös maallisempaa kirjallisuutta, *Savon lasten satukirja* (2002).

Stadilaisten katekismuksen kääntäjä Olli Seppälä ja Turkulaisten katekismuksen kääntänyt Harri Raitis ovat kirjailijoita, mutta kummallakin on yhteyksiä kirkkoon: Seppälä on kristillisen viikolehden *Kotimaan* toimituspäällikkö. Slangikatekismuksen lisäksi häneltä on ilmestynyt *Luukkaan evankeliumi slangiks skrivattuna* (2001). Raitis puolestaan on toiminut kasvatustalouden ammattilaisena kirkon ja koulun viroissa. Eteläpohjojalaisten katekismuksen toimittanut Harri Harju mainitaan murreharrastajaksi. Hän onkin aiemmin kääntänyt Johanneksen evankeliumin Etelä-Pohjanmaan murteelle (1999), myöhemmin otteita Raamatusta (*Raamatun parhaat kohorat Etelä-Pohjanmaan murteella*, 2001). Oululaisille katekismuksen kääntänyt Matti Pääkkönen on entinen Oulun yliopiston suomen kielen apulaisprofessori, joka on kirjoittanut mm. Oulun seudun murteen äännehistorian (1971) ja Oulun seudun murrekirjan (1994).

1.2. Tutkimustehtävä

Tutkimusongelmina pidän seuraavanlaisia kysymyksiä: Miten murre ilmenee paitsi äänne- ja muoto-opin ennen kaikkea lauseiden ja virkkeiden tasolla? Miten kirjoitettuun tekstiin on luotu puhutun kielen ja murteen vaikutelma, illuusio (vrt. Kalliokoski 1998)? Miten uskonnollinen teksti on käännetty murteelle? Mitä on käännetty ja mitä jätetty kääntämättä ja mitä omaa kääntäjä on tekstiin lisännyt? Vielä pohdin, mitä käännökset kertovat kääntäjistään, kyseisen murteen puhujista sekä meneillään olevasta murreinnostuksesta. Miten murteella kirjoittamista yleensä perustellaan? Miten heimoasenteet ja oma identiteetti näkyvät tekstissä? Miten tuota heimon ja murteen omakuvaa tuodaan esiin ja miten murrekatekismukset osaltaan vahvistavat heimoidentiteettiä ja toisaalta vallalla olevia käsityksiä heimojen ominaispiirteistä, heimostereotyyppioista?

Aihevalinta oli ajankohtainen, kun alun perin ryhdyin tähän tutkimukseen syyslukukaudella 2000. Sekä virallinen katekismus että murrekatekismukset olivat ilmestyneet sen ja edellisen vuoden aikana, ja muutoinkin murteet olivat vastikään murtautuneet yleiseen käyttöön eri kirjallisuuden aloilla. Ensimmäinen oli ilmestynyt Asterix-sarjakuva-albumi savoksi 1997, ja sitä seurasi joukko muita sarjakuvia monilla muilla murteilla, mutta myös vakavammin otet-

tavaa kirjallisuutta, esimerkiksi Kalevala savolaismurteella ja monia Raamatun tekstejä eri murteilla. (Esim. Koski 2002: 69–71; Kärjä 2001; Lappalainen 2001: 189; Liikkanen 1997; Mantila 1997; Mielikäinen 2000; Nuolijärvi 1998.) Valinta oli siis ennen kaikkea ajankohdainen ja kiinnostava; olinhan tehnyt edellisvuonna proseminaaritutkielmani juuri kahdesta savonnetusta Asterixista (Hasala 1999).

Tutkimukseni **teoreettisena perustana** on käännöstiede lingvistiksessä muodossaan. Tämä näkyy ensisijaisesti tutkielmani jäsentelyssä: käsittelyluvut noudattelevat Eugene A. Nidan mukaista vastaavuusnäkemystä (tästä tuonnempana). Suhtaudun kuitenkin kaikkiin teorioihin varsin pragmaattisesti ja käytän hyväkseni kaikkia niitä lingvistiikan aloja, joiden katson aineiston vaatimuksia vastaavan. Erityisen paljon tulen operoimaan myös tekstilingvistiikan käsitteillä. Tutkimuksessani käyn läpi kaikki kielen tasot äänneopista ja morfologiasta sanaston ja syntaksin kautta aina tekstien ja tyylin tasolle asti ja pääosin tässä järjestyksessä. Näitä kaikkia tarkastelen käännösteorian näkökulmasta ja poikkeen välillä myös tekstilingvistiikan, pragmatiikan ja stilistiikan puolella. Tekstin ulkoisia seikkoja, kuten litteraatiota, tai itse murteiden piirteitä, kuten niiden äänne- ja muotorakennetta, en tule tutkimaan. En aio tutkia myöskään uskonnollista kieltä itsessään, vaikka toki tarkastelen käännösteorian näkökulmasta, miten uskonnollisuus näkyy murreteksteissä.

Tutkimusmenetelmäni ovat pääosin kvalitatiiviset, mutta tukena ja jäsentelyä jännettävämässä käytän kvantitatiivisiakin menetelmiä. Kokonaisaineistoni on laaja, seitsemän murrekatekismusta ja yleiskielinen katekismus, yhteensä n. 700 sivua ja arviolta 50 000 sanaa. Näin laajan aineiston pitäminen hallinnassa olisi näin suppean tutkimuksen tavoitteisiin nähden liian suurisuuntainen pyrkimys. Olen tämän vuoksi koonnut otoksen, johon sovellan määrällisiä tutkimusmetodeja. Otokseen kuuluvat seuraavat yhdeksän kohtaa katekismuksesta:

1. Ensimmäisen käskyn selitys (YK 10–11)
5. Viidennen käskyn selitys (YK 18)
12. Uskontunnustuksen *Minä uskon Jumalaan* -kohdan selitys (YK 34–35)
14. Uskontunnustuksen ja *Jeesukseen Kristukseen, Jumalan ainoaan Poikaan* -kohdan selitys (YK 38–39)
19. Uskontunnustuksen ja *Pyhään Henkeen* -kohdan selitys (YK 49)
25. Isä meidän -rukouksen ensimmäisen kohdan *Isä meidän, joka olet taivaassa* selitys (YK 62)

29. Isä meidän -rukouksen neljännen pyynnön (*Anna meille tänä päivänä meidän jokapäiväinen leipämme*) selitys (YK 70)
33. Isä meidän -rukouksen loppuylistyksen (*Sillä sinun on valtakunta ja voima ja kunnia iankaikkisesti. Amen.*) selitys (YK 78)
40. Raamattu (YK 98).

Olen valinnut kohdat niin, että mukaan tulisi kohtia mahdollisimman tasapuolisesti kirjan jokaisesta luvusta. Vain sakramentteja käsittelevän luvun kohdat 34–39 jouduin jättämään kaikki pois, koska savolaisten ja pohjalaisten katekismuksissa kohtia on yhdistelty eivätkä ne siksi olleet vertailukelpoisia. Saneita otokseen kuuluu yleiskielisessä katekismuksessa 1066, murrekatekismuksissa 854–2044, kaikissa murrekatekismuksissa yhteensä 10 456 (ks. taulukko 1).

Ahoipelto (2002: 12) on käyttänyt tutkimuksensa kvantitatiivisessa osuudessa käskyjen selityksiä ja kvalitatiivisissa osissa koko teoksia. Hän on valinnut tutkimusaineistokseen vain stadilaisten, savolaisten, turkulaisten ja yleiskielisen katekismuksen. Itse katsoin parhaimmaksi valita otoksen eri puolilta katekismusta, koska päällisin puolin tarkasteltuna murrekatekismusten luvut eivät näyttäneet yhtenäisiltä. Näin yritin varmistaa tasapuolisuuden ja saada kokonaiskuvan kustakin teoksesta. Kokonaistutkimukseni kannalta kvantitatiivisuus on vain laadullisen tutkimuksen tukena. Kanonisoiduista teksteistä käytän esimerkkinä Isä meidän -rukousta ja uskontunnustusta, leipäteksteistä kohdan 14 selitystä tai muita otokseen kuuluvia kohtia. Vertailukohteena käytän ensisijaisesti yleiskielistä katekismusta sekä toisia murrekatekismuksia, mutta etenkin kvantitatiivisissa osuuksissa vertaan tuloksia Ikolon, Palomäen ja Koiton tutkimukseen suomen murteiden lauseopista ja tekstikieliopista (1989).

1.3. Murre, puhekieli ja kirjakieli

Kirjakielen ja yleiskielen, puhekielen ja murteen sekä kirjoitetun kielen ja puhutun kielen käsitteitä käytetään usein sekaisin ja epäjohdonmukaisesti. Nämä kaikki käsitteet ovat tutkimukseni kannalta siksi tärkeitä, että täsmennän niiden merkitystä Osmo Ikolon määritelmien (1972) mukaan. *Kirjakieli* olisi tällöin koko kieliyhteisön yhteisen kirjoitetun kielen muoto, kun taas *yleiskieli* olisi ahtaammin ”yleisesti hyväksytyjen normien mukaista kieltä”, joka voi

olla joko kirjoitettua tai puhuttua (mts. 18). Yleisesti kirjakieli käsitetään yleiskielen tai kirjoitetun yleiskielen synonyymiksi (mp.; Sadeniemi 1964: 16). Puhekieli taas ymmärretään yleensä arkisemmaksi ja yksilöllisemmäksi kielivariantiksi. Usein puhutaan myös *aluepuhekielistä*, joissa esiintyy laajoja alueellisia piirteitä. Paikallisempia kielimuotoja ovat (alue-, kansan- tai paikallis)murteet. (Ikola 1972: 19–20; Sadeniemi 1964: 16–17.) Tutkimusaineistossani yleiskielinen katekismus edustaa kirjoitettua yleiskieltä ja sen murrekäännökset pyrkivät esiintymään kirjoitettuna puhekielenä tai murteena.

M. A. K. Hallidayn (1986) näkemyksen mukaan puhe ja kirjoitus ovat kielellisten merkitysten eri keinoja, sanomisen eri tapoja. Puhe käyttää hyväkseen eri keinoja kuin kirjoitus. Samaten puhetta ja kirjoitusta käytetään eri yhteyksissä, ja niillä on erilainen suhde todellisuuteen: ne jopa luovat erilaisia todellisuuksia. (1986: 92–93; ks. myös Sadeniemi 1964: 21.) Kirjoitus on konservatiisempaa kuin puhe, koska kirjakieli muuttuu puhekieltä hitaammin. Tosin kumpikin kielimuoto vaikuttaa toiseen. (Sadeniemi 1964: 16–17.)

Puhekielellä ja kirjakielellä on eronsa myös kielen eri tasoilla. Puhe ei ole vain puhuttua kirjoitusta eikä kirjoitus kirjoitettua puhetta, vaan niiden viestintätilanteet ovat täysin erilaisia (Andersson 1986: 75–76; Hakulinen 1989: 13). Pauli Saukkonen (1970: 3) pitää kirjakielen ja puhutun yleiskielen suurimpina eroina sekä sanastoa että lauserakenteita. Puhekieli välttää raskaita yhdyssanoja, paljon tietoa sisältäviä substantiiveja ja suosii niiden asemesta verbejä, adverbeja, konjunktioita ja pronomineja. Puhekieli on kevyempää, mutta konkreettisempaa. (Mts. 3–4.) Puhekielessä esiintyy enemmän anakoluutteja ja ellipsejä, samoin kuin täytelisäkkeitä ja toistoja sekä sellaista ainesta, joka ei tuo mitään uutta merkitystä sanottavaan. Kirjoitettu kieli on sidosteista; puhekieli suosii enemmän löyhäliitoksia virkkeitä. (Ikola 1985: 39–40, 42). Puhekielen lauserakenteisiin kuuluvat erilaiset lohkolauseet, syntaktisesti irralliset lisäkkeet sekä limittäiset rakenteet (Hakulinen 1989: 23–26; puhekielen ja kirjoitetun kielen kielioppien eroista ks. myös *Kieli ja sen kieliopit* 1996: 76–86).

Puhuttaessa suomen kielen **murteista ja murrealueista** kannattaa pitää mielessä, että kyseessä on lähinnä ennen toista maailmansotaa vallinnut tila, johon nykypuhesuomen tilanne perustuu (murteiden jakautumisesta ja erottavista piirteistä ks. esim. Rapola 1969: 33–79; Leskinen 1981: 29–62; Lehikoinen 1994: 105–238). Vuosisadan alussa ja alkupuolella kielen vaihtelu olikin lähinnä alueellista, sillä sosiaalista vaihtelua ei juuri ollut. Sosiaaliluokille tyypillinen kielen vaihtelu on syntynyt vasta myöhemmin Suomen teollistuessa ja väestön kerääntyessä kaupunkeihin eri puolilta maata. (Paunonen 1982: 130–134.) Väestön

liikkuvuuden lisääntyessä ja tiedotusvälineiden kutistaessa etäisyyksiä ja ulottaessa yleiskielen vaikutuksen kaikkialle, paikallismurteiden rajat hämärtyivät, ja ne alkoivat sekoittua ja tasaantua. Jos murteet käsitetään väljemmässä mielessä, esimerkiksi niin, että savolaisen erottaa edelleen puheen perusteella pohjalaisesta, murteet eivät suinkaan ole kadonneet. Paikallismurteen perustan päälle on tullut yleiskielinen pintarakenne. Tällaista puhemuotoa, josta ahtaimmat murteellisuudet ovat karsiutuneet pois, on alettu kutsua sosiolingvistiikassa aluepuhekieliksi. (Paunonen 1982: 137–138; Mielikäinen 1986: 14–16; Lehikoinen 1994: 107; ks. myös Andersson 1986: 61–62.)

Samalla, kun kielenkäytön alueellinen vaihtelu on tasoittunut, sen sosiaalinen ja tilanteinen vaihtelu on vastaavasti laajentunut. Yksittäinen kielenkäyttäjä käyttää eri tilanteissa erilaista kieltä, ja hänellä on käytössään nykyisin paljon laajempi kielimuotojen kirjo. (Paunonen 1982: 140; Mantila 1993: 20–21.) Olennaista on myös, että suhtautuminen vanhoihin murteisiin on muuttunut: murteet on hyväksytty julkiseen kielenkäyttöön ja tiukka yleiskielen vaatimus on heikentynyt. Murteet kelpaavat jopa kirjakieleksi, ja niistä on tullut uusia käännöskieliä. (Mantila 1997: 10; Mielikäinen 2000.) Tämä on osin seurausta yleisestä muutoksesta, jossa kirjakielen malli on kaventanut alueellisia puhekielen eroja, ja toisaalta yleiskieli sietää itsekin paljon enemmän vaihtelua (Paunonen 1982: 139). Käytännössä yleiskielen rakoilu näkyy siinä, että puhdasta yleiskieltä käytetään tiedotusvälineissä yhä harvemmin, kun taas esimerkiksi paikallisten viestinten välityksellä murteet – paikallisen kulttuurin kanssa – ovat päässeet kuuluville (Mantila 1993: 22).

Ns. kirjakieli ja murteet eivät kuitenkaan ole olleet koskaan niin tiukasti erillään toisistaan kuin äkkiseltään saattaisi kuvitella. Kirjakieltä voi pitää yhtenä suomen kielen varianttina siinä missä murteitakin. (Ikola 1967: 34.) Kirjasuomi on alun perin syntynyt Turun seudun murteiden pohjalle, koska Turku oli silloisen hallinnon ja sivistyksen keskus. Sen jälkeen kirjasuomeen alkoi virrata myös muiden murteiden piirteitä, vähitellen yhä kauempaa ja kauempaa muualta Suomesta. Nykyinen kirjakielemme on pohjimmiltaan tietoisesti luotu konstruktio, alun perin lounaismurteiden perustalle syntynyt, mutta sittemmin laajemmin länsimurteiselle pohjalle rakentunut, eri murteiden välinen kompromissi ja erityisesti 1800-luvun alkupuolen murteiden taistelun ja Elias Lönnrotin työn tulos. (Sadaniemi 1964: 17–18; T. Itkonen 1966: 124; Ikola 1989: 165–167; Mielikäinen 2001: 4.)

Suomalaisen **murrekirjallisuuden**, siis varsinaisella murteella kirjoittamisen, esikuvat tulivat muista pohjoismaista sekä Saksasta ja Englannista 1800-luvun jälkipuoliskolla (Koski

2002: 63). Meillä ensimmäisenä murrekirjailijana on pidetty Hjalmar Nortamoa raumalaisine murrepakinoineen. Hänen kuuluisin teoksensa *Raumlaissi jaaritukssi* ilmestyi 1906, mutta jo 1880- ja 1890-luvuilla oli julkaistu lyhyitä murrekirjoituksia eri lehdissä. Muita vuosisadan alun murrekirjailijoita olivat pohjalainen pakinoitsija Vaasan Jaakkoo (Jaakko Ikola) ja savolainen Kalle Väänänen. (Mts. 63–66; ks. myös Ojansuu 1907; Mielikäinen 2001: 5.)

Murteita on alusta alkaen käytetty kirjallisuudessa lähinnä humoristisuuden keinona, ja murretta puhuvat henkilöt on tarkoitettu huvittaviksi (Penttilä 1945: 336–338; Mielikäinen 1989: 93; ks. myös Koski 2002: 67–68). Tärkeänä virstanpylväänä on pidetty Väinö Linnan *Tuntematonta sotilasta*, jossa romaanihenkilöt on pantu puhumaan murretta, mutta ilman tarkoitusta huvittaa lukijoita. Tavoitteena onkin ollut luoda realistinen vaikutelma, minkä vuoksi repliikkien kielentarkistuksessa on ollut mukana myös murteiden tutkijoita (Ruoppila 1981). Mauno Koski luettelee myös monia kirjoittajia ja runoilijoita, joiden murteenkäytöllä ei ole ensisijaisesti humoristista tarkoitusta (2002: 68–69; ks. myös Penttilä 1945: 338–339).

Murteen humoristiseksi leimaaminen istuu lukijoissa niin lujassa, että viime aikojen lukuisiin murrekäännöksiin on lähes mahdotonta suhtautua vakavasti, vaikka liika vakavuus ei liene ollut tarkoituksenakaan. Tästä kertoo ainakin se, että merkittävä osa murrekirjallisuudesta koostuu sarjakuvista, alkaen Jope Pitkäsen *Näkymättömästä Viänäsestä* vuodelta 1973 ja jatkuen viime vuosien Asterixeihin ja Aku Ankkoihin (Koski 2002: 70–71; Mielikäinen 2001: 7). Nykyiseen murteiden renessanssiin – murrebuumiin – liittyy kuitenkin selvästi tarve tehdä murteista ”salonkikelpoisia” ja käyttää niitä sellaisissa yhteyksissä, missä ne eivät perinteisesti ole olleet ”kotonaan”. (Mielikäinen 2000.) Tätä monen lukijan on ollut varmasti vaikea hyväksyä. Perinteisellä tyylikäsityksellä viime aikojen vakaviinkin murrekäännöksiin Kalevalasta (kääntänyt Matti Lehmonen, 1999) ja etenkin Raamatusta ja Katekismuksesta on varmasti vaikea suhtautua (esim. Liikkanen 1994; Remes 2001; vrt. Rintala 1986: 214).

Murrekirjallisuuteen kuuluvat myös murreseanakit, joiden esikuvana voidaan pitää Helmer Winterin teosta *Meijän kiäl – sukkeli sanoi ja sananparssi Uurestkaupungist ja muualt Vakka-Suamest* (1978). Sitä on 1980- ja erityisesti 1990-luvulla seurannut lukuisia murreseanakit, enemmän tai vähemmän humoristisia (ks. luettelo Koski 2002: 69).

Mitä voidaan pitää sitten murteella kirjoittamisen **tavoitteena**? Ainakin murrekatekismusten alkusanoissa piispat pitävät itsestään selvänä, että omalla murteella kirjoitettu kris-

tinoppi tuntuu lukijasta läheisemmältä. Tätä perustelua käyttää Kuopion piispa Wille Riekinen Savolaesten katkismuksessa (SaK 7) sanoessaan, että ”ihminen pystyy ilmaisemaan hienovireisimmät elämäntuntonsa vain äidinkielellään. Näin ainakin elämän tärkeimmistä osa-alueista eli uskossa ja rakkaudessa.” Oma murre on ihmiselle kaikkein läheisin, ja sillä ilmaistut henkilökohtaiseksi mielletävät uskonasiat tehoavat siis parhaiten. (Ks. Penttilä 1945: 339–340; Halliday 1986: 96; Mielikäinen 2001: 6–7; Remes 2001.)

Näin näyttää varsinainen kirkkokansakin asiaan suhtautuvan: esimerkiksi rantasalmaisilla kinkereillä savolaista katkismusta kehuttiin ”muhevaksi” ja ”jämpiksi”, ja kirkkoherarkin totesi, että ”Sana kolahtaa paremmin, kun se esitetään omalla äidinkielellä” (Rantasalmen lehti 24.1.2001). Melko myönteistä näyttää suhtautuminen olevan myös Sirpa Timosen kyselytutkimuksen (2003: 83) tuloksissa, joissa etenkin pääkaupunkiseudulle muuttaneiden pohjoissavolaisten ryhmä piti savonkielistä katekismusta lämpimänä, puhuttelevana ja läheisenä. Muutkin ryhmät pitivät murrekatkismusta vakavasti otettavana uskonnollisena tekstinä (mts. 106). Esimerkkinä murteen syvästä vaikutuksesta kerrotaan myös Tornionlaaksossa Pajalan kirkossa pidetystä jumalanpalveluksesta, jossa meänkielistä epistolaa kuuleva yleisö oli purskahtanut kyyneliin (Liikkanen 1994 ja 1997).

Samoilla linjoilla ovat myös Turun piispa Ilkka Kantola (TuK 7–8), Lapuan piispa Jorma Laulaja (EtK 7–8) ja Tampereen piispa Juha Pihkala, joka vetoaa aina Agricolaan ja Lutheriin asti: ”Kyllä se ymmärtää Mansen kielen joka tuntee kaikkien mielen.” (TaK 7.) Nämä uskonpuhdistuksen ajatukset periytyvät kuitenkin Lutheriakin varhemmalta ajalta: esimerkiksi englantilainen teologia John Wycliffe esitti jo 1300-luvulla, että Raamatun oppeja olisi voitava kaikkien lukea – tai ainakin kuulla – omalla kielellään (Bassnett 1995: 64). Keskiajan raamatunkäännöskäsityksissä voidaan muutoinkin nähdä kiinnostava vertailukohda nykyiseen kristinopin murentamiseen. Tuonaikaisesta raamatunkääntämisestä on käytetty käsitteitä vertikaalinen ja horisontaalinen: Vertikaalinen kääntäminen tapahtuu ”ylhäältä” arvostetusta kielestä, kuten latinasta, ”alas” kansankielelle, kuten tuolloiseen Englantiin. Horisontaalinen kääntäminen taas tapahtuu kahden arvostetun kielen tai kahden kansankielen välillä. (Mts. 70.) Syntyy helposti analogia nykyajan murrebuumiin, jossa vertikaalisesti, ylhäältä alaspäin käännetään kristinoppi arvostetusta yleiskielestä rahvaan kielelle.

Mikkelin hiippakunnan piispa Voitto Huotari löytää murreteoksen oikeutuksen suoraan Karjalan murteen paremmuudesta: ”sillä on helppo tulla lähelle ja koskettaa isojakin asioita sydämeen käyvästi. – – niin elämässä kuin uskossa on vivahteita, jotka aukeavat vain

Karjalan murteella.” (KaK 7.) Vielä itsetietoisemman kuvan oman hiippakunnan murteesta antaa Oulun piispa Olavi Rimpiläinen. Hänen mielestään Oulun murre on täsmällisyytensä ja ”hempeilemättömyytensä” vuoksi parasta juuri katekismuksen kieleksi (OuK 7).

Toisaalta eri murteilla kirjoitettuja katekismuksia pidetään rikkautena, sillä vieraalla murteella kirjoitettu uskonoppi herättää ajatuksia ja auttaa katsomaan asioita uudelta kannalta (SaK 8; TaK 8; Mielikäinen 2001: 7). Tämä aspekti näkyy muussakin uudessa murrekirjallisuudessa: halutaan avata paitsi oma mieli myös avartaa toismurteisten ajatusmaailmaa (esim. Eskelinen 1985: 7; Ahoinpelto 2002: 8–9). Myös oman murteen arvostaminen ja jopa elvyttäminen ja säilyttäminen kuuluvat murteella kirjoittamisen perusteluihin (ks. esim. Eskelinen 1997: 6). Murteen arvostaminen ja säilyttäminen nousee sitäkin arvokkaampaan asemaan, jos tiedetään, millainen murteiden asema Suomessa oli vielä 1980-luvun alussa. Muuttoliikkeen velloessa kohti etelän kasvukeskuksia pelättiin jopa, että ”tätä mukaa heimojen käy huonosti, jollei sitten tulevaisuus tuo tullessaan heimoajattelun renessanssia ja reipasta separatismia hämäläis-helsinkiläistymisen vastustamiseksi.” (Malmberg & Vanhatalo 1985: 36; ks. myös Nuolijärvi 1998: 241.)

Haluaisin vielä siteerata piispa Ilkka Kantolaa, joka osuu uudenlaisen murteenkäytön ytimeen. Sitä mukaa kun uusia murrekäännöksiä ilmestyy, voi lukija miettiä seuraavanlaisia kysymyksiä:

Voiko teologianhistoriallisesti ja filosofisesti monimutkaisia asioita ilmaista läheskään oikein sillä kielellä, jonka varassa on tottunut kommunikoidaan ennen koulusivistyksen saamista? Voinko luottaa omaan murteeseeni, sen kykyyn ilmaista se, mikä on tarpeen ilmaista elämän tärkeimmissä kysymyksissä? Murrekatekismusten virkistävä anti on siinä, että ne pysäyttävät pohtimaan oman kielen ja uskonnollisen ajattelun suhdetta. Mitkä ovat kielen ja mitkä ajattelun rajat? Onko niin, että se mikä tarkkuudessa menetetään se puhuttelevuudessa voitetaan? (TuK 8–9)

1.4. Käännöstieteestä

Useimmissa kääntämistä käsittelevissä teoksissa moderni **käännösteoria** ja siihen perustuva **käännöstiede** nähdään varsin myöhään syntyneeksi suhteessa itse kääntämisen ja käännösten pitkään historiaan (esim. Ingo 1990: 11). Käännöstieteen asema on vakiintunut vasta 1900-luvun viimeisinä vuosikymmeninä, ja vaikka laajaa ja monitieteellistä käännöstiedettä eivät kaikki sellaisenaan hyväksykään tieteenksi, erottuu sen perusta, käännösteoria, ainakin omaksi teoriakseen – käytetään sitä sitten minkä tahansa tieteen apuna. Käännösteoriaa voidaan pitää siis yhtenä käännöstieteen osa-alueena, mutta sen avulla voidaan lähestyä tutkimuskohdetta muustakin kuin lingvistiksestä näkökulmasta. (Sorvali 1988: 8–9; käännöstieteen osa-alueista tarkemmin esim. Sorvali 1988: 9–13; Ingo 1990: 15–17.)

Kääntämisen problematiikkaa pohdittiin jo paljon ennen tieteellisen käännösteorian syntyä. Jo antiikin roomalaiset keskustelivat kääntämisen käytännön kysymyksistä, käännöseriaatteista ja siitä, millainen on oikea käännös. (Tästä ks. Sorvali 1988: 16–28; Bassnett 1995: 60–63.). Tieteellinen käännösteoria alkoi muotoutua vasta 1950-luvulla. Uranuurtajina mainitaan mm. Theodore Savory, kanadalaiset J.-P. Vinay ja J. Darbelnet sekä ranskalainen Georges Mounin (*Les problèmes théoretiques de la traduction*, 1963). Varsinaiseen käännösprosessiin kiinnitti huomiota amerikkalainen raamatunkäännöstyön asiantuntija Eugene A. Nida (1964), joka myöhemmin esitteli pidemmälle hiottua käännösteoriaa yhdessä Charles R. Taberin kanssa (1969). Puhtaasti teoreettisesta ja kielitieteellisestä näkökulmasta käännösteorian perusteita loi samoihin aikoihin englantilainen kielitieteilijä J. C. Catford ”esseessään” *A Linguistic Theory of Translation* (1965).

Suomessa käännöstieteellä on lyhyemmät perinteet. Satunnaisia artikkeleja käännösteorian vaiheista ja teorioista alkoi ilmestyä 1970-luvun alusta lähtien. Ensimmäisenä systemaattisen suomenkielisen esityksen kääntämisestä kirjoitti Rune Ingo (*Kääntämisen teoriaa ja sen sovellusta*, 1981), joka myöhemmin laajensi työtään alan suomenkieliseksi perusteokseksi *Lähtökielestä kohdekieleen* (1990). Irma Sorvali julkaisi myöhemmin tiiviin ja käytännönläheisen esityksen *Kielenkääntäminen* (1988). 1990-luvulla perinnettä on jatkettu erityisesti juuri kaunokirjallisen kääntämisen alalla. Tällä saralla on aktiivisesti toiminut mm. Riitta Oittinen (esim. kokoomateos *Kääntäjän karnevaali*, 1995).

Millainen kuva käännösteoriassaa on sitten itse **käännösprosessista**, jonka ympärille koko tieteenala on kehittynyt? Kääntäminen on kahden eri kielen, *lähde-* ja *kohdekielen* (jos-

kus myös *lähtö-* ja *tulokieli*), välillä tapahtuva prosessi, jossa kääntäjän on tasapainoitava muodon säilyttämisen ja merkitysten säilyttämisen sekä lähtökielen ja kohdekielen rakenteiden välillä (Toivainen 1979: 226; Nida 1964: 2–3; Bassnett 1995: 21). Tiukan lingvistisesti ajatellen lähtökielen tekstiaines korvataan vastaavalla kohdekielen aineksella. Tällöin kääntäminen on pääasiassa kohdekielisten käännösvastineiden eli ekvivalenttien etsimistä. (Catford 1965: 20–21; vrt. Bassnett 1995: 42).

Täydellinen kommunikaatio ja ymmärtäminen kahden ihmisen välillä on periaatteessa mahdotonta, koska kenenkään tausta ja kokemusmaailma ja tapa ymmärtää sanoja ei voi olla täysin identtinen. Samoin kääntäminen – kommunikaatio kahden kielen välillä – on mahdotonta, koska eri kielten mahdollisuudet samojen asioiden kuvaajina ovat erilaiset. (Nida 1964: 53; Oittinen 1995: 59.) Tämä tarkoittaa sitä, että täydellistä vastaavuutta, ekvivalenssia, ei ole olemassa, koska erikielisillä vastineilla ei ole koskaan täysin samaa merkitystä. 1900-luvun alkupuolella kielitieteen johtavana teoreettisena suuntauksena oli strukturalismi, jonka mukaan kielellisen muodon muuttaminen muuttaa myös merkitystä. Tässä mielessä kääntämistä ei teoriassa pidetty mahdollisena. (Sorvali 1988: 29.)

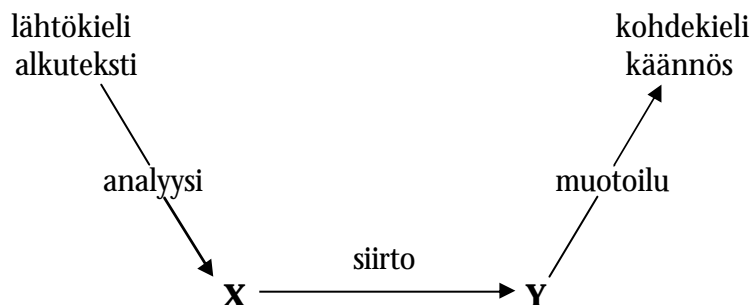
Laajemmin nähtynä kääntäminen on kahden kulttuurin välinen tapahtuma, jossa lähtökielinen teksti mukautetaan kohdekieliseen kulttuuriin. Ahtaasta vastineiden ja samuuden etsimisestä on haluttu viime aikoina irrottautua. (Bassnett 1995: 45; ks. myös Oittinen 1995: 141.) Käytäntö ja maailman koko käännöskirjallisuuskin osoittavat, että kääntäminen on varsin mahdollista, koska vastaavuus ajatusten, lauseiden, virkkeiden ja käyttöyhteyden tasolla riittää. (Ingo 1990: 18–24; Nida 1964: 54–55; Catford 1965: 49–51; vrt. Halliday 1986: 92.) Tämä liittyy 1900-luvun toisella puoliskolla kielitieteessä hallitsevaksi teoriasuuntaukseksi tulleen generatiiviseen kielioppiin. Sen mukaan kielten erot johtuvat vain pintarakenteiden eroista, mistä taas seuraa, että kaikilta kieliltä voidaan kääntää kaikille kielille ja että kaikki, mitä voidaan sanoa yhdellä kielellä, voidaan sanoa myös toisella. (Sorvali 1988: 29–30; Halliday 1986: 92.)

Usein käännöksen onnistumiseksi alkutekstiä täytyy tulkita ja muuttaa kohdekielen kulttuuriin sopivaksi, niin että siitä tulisi kohdekulttuurissaan ymmärrettävä (Catford 1965: 99; Puurtinen 2001: 85). Radikaalimmin sanottuna teksti muuttuukin aina, kun se käännetään. Käännettäessä käännetään sanojen ja merkitysten asemesta tilanteita tai ajatuksia, jotka synnyttävät joka kerta samankin lukijan mielessä erilaisen reaktion ja eri merkityksen.

On myönnettävä, että kääntäjä manipuloi aina alkutekstiä omista lähtökohdistaan. (Oittinen 1995: 116, 141; Paloposki 2004: 12.)

Edellä mainittiin tekstien ekvivalenssi eli vastaavuus. Samalla tavalla puhutaan yksittäisestä **käännösvastineesta eli ekvivalentista**. Esimerkiksi Nida tarkoittaa sillä sellaista kohdekielen ilmausta, joka merkitykseltään on mahdollisimman lähellä kohdekieltä (1964: 166). Suomeksi on totuttu käyttämään termiä käännösvastine (esim. Ingo 1990: 97), eri asia on sitten, millaisia ja millä kielen tasolla vastaavuus esiintyy: onko kyseessä leksikkovastine, muotovastine, tyylivastine tai vaikkapa pragmaattinen vastine (näistä tarkemmin mts. 100–107; ks. myös Catford 1965: 21, 27–31, 49–50; Oittinen 1995: 35).

Kuvio 1. Käännösprosessin vaiheet Nidan & Taberin (1969: 33) ja Ingon (1990: 108) mukaan.

Yllä oleva kuvio mallintaa monimutkaisen käännösprosessin hyvin pelkistetyksi kolmesta vaiheesta koostuvaksi. Käytännössä prosessin vaiheet nivoutuvat läheisesti yhteen ja vuorottelevat, niin että kääntäjä voi palata vaiheissa myös taaksepäin. Olennaista kuitenkin on, että kaikki vaiheet ovat kääntämisessä jollakin tapaa mukana. (Ingo 1990: 109.)

Mallin mukaan aluksi **analyysivaiheessa** kääntäjän on ensin tutustuttava tekstiin eli luettava se. Analyysi etenee kieleen syvemmälle mm. teksti-, kielioppi-, merkitys- ja tyylianalyysinä. Samalla kääntäjä purkaa tekstin osiin, syvärakenteiksi eli ns. peruslauseiksi. Tämä peruslauseiksi purkaminen, ns. takaisintransformointi perustuu generatiivisen kieliopin malliin kielestä ja sen tuottamisesta. (Nida & Taber 1969: 39–40.) Perusajatuksena on, että tuottaessaan kieltä sen käyttäjä transformoi tai generoi eli tuottaa peruslauseista pintarakenteen monimutkaisia lauseita (mts. 43, 48–49).

Siirtovaihe on koko kääntämisprosessin ydin. Syvärakenteen tasoa kuvaa kuvion alin rivi, jolla X edustaa syvärakenteen tasolle analysoitua alkutekstiä (sanomaa ja sisältöä) ja Y

niin ikään syvärakenteen tasolla olevaa muotoilematonta kohdetekstiä, kääntäjän mielessä olevaa raakakäännöstä tai abstraktia (Ingo 1990: 113). Syvärakenteina tai ainakin pelkistettyinä etärakenteina lähtöteksti ja tuleva käännös ovat lähimpänä toisiaan; tämän vuoksi alarivin X ja Y ovat lähempänä toisiaan kuin ylärivien alkuteksti ja käännös. Siirrossa tapahtuu yksinomaan kääntäjän mielessä (mts. 1990: 195–198; ks. siirron vaiheista myös Nida & Taber 1969: 104–105; Bassnett 1995: 34–35). Tämä on käännösprosessin vaiheista arvoituksellisin juuri siksi, että emme voi yksiselitteisesti nähdä, mitä kääntäjän aivoissa tapahtuu, kun hän kääntää. Parhaisiin tuloksiin päästään ainoastaan kääntäjän itsensä avulla, introspektion tai ”ääneen ajattelemisen” kautta (Sorvali 1988: 67–68).

Viimeisessä vaiheessa, **muotoiluvaiheessa**, käännös saa lopullisen muotonsa. Usein se vasta kirjoitetaan tässä vaiheessa, jos siirron aikana kääntäjä ei ole merkinnyt mitään muistiin. Raakakäännöksestä hiotaan alkutekstiä vastaava ja kohdekielen käytäntöjä noudatettava teksti. (Ks. Ingo 1990: 250–251.) Vasta siinä abstrakti syvärakenne saa varsinaisen kielellisen muodon. Kääntäjä tavallaan luo tekstin uudestaan, jotta se toimisi ja vaikuttaisi samalla tapaa kuin alkuteksti (Bassnett 1995: 45), ja siksi hänen on yleensä noudatettava alkutekstin kirjoittajan valitsemaa tekstistrategiaa (Ingo 1990: 251–253, 255–256; ks. Enkvist 1979: 19–21).

Tutkielmani kannalta olennainen kysymys on, missä määrin katekismuksen ja muiden teosten kirjoittamista murteella voi pitää kääntämisenä ja murretekstejä käännöksinä. Vaikka käännöstieteen lähtökohtana on, että käännösprosessi tapahtuu kahden eri kielen välillä, katson sitä voitavan soveltaa myös murteelle kääntämiseen (”murrentamiseen”). Onhan murteiden ja eri kielten välinen raja nimittäin viime kädessä varsin liukuva: on mahdotonta sanoa, missä vaiheessa kaksi murretta eroavat toisistaan niin paljon, että kyseessä on kaksi eri kieltä (ks. tästä esim. E. Itkonen 1966: 106; Anhava 1998: 12–14). Tätä tärkeämpi seikka on kuitenkin itse murteelle kääntämisen prosessi, joka mielestäni voidaan rinnastaa ”tavalliseen”, kielestä toiseen tehtävään kääntämiseen – olkoonkin, että murteiden käyttö kirjoitetuna kielimuotona ilman kirjoitetun kielen normeja ja resursseja aiheuttaa omat vaikeutensa.

Leena Sarvas on toiminut ensimmäisten Asterix-sarjakuvavivihkojen murreversioiden arvioijana. Murteen käytön ongelmista kirjallisessa käytössä hän on kirjoittanut artikkelin (1998), jossa hän puhuu murteelle kirjoittamisesta *kääntämisenä* ja murreversioista *käännöksiinä*. Asterixin murrekääntäjä Olavi Rytönen on jopa *savontaja*. Teoreettisemmin murteiden kirjallista käyttöä on pohtinut ainakin Aila Mielikäinen (2000), jonka artikkelin otsikkona-

kin on: ”Murteet ovat nykyajan uusi käännöskieli.” Myöhemmässä artikkelissaan (2001: 5) hän määrittelee murrekäännökseksi ainakin ne tekstit, jotka on tehty ”jonkin olemassa olevan yleiskielisen tekstin pohjalta”. Murrekatekismuksista pro gradu -tutkielmansa kirjoittaneet Päivi Ahoipelto (2002) ja Sirpa Timonen (2003) ovat käsitelleet murretekstejä myös käännöksinä ja verranneet niitä yleiskieliseen katekismukseen alkutekstinä. Näistä tutkielmista kerron tarkemmin alempana.

1.5. Aiheesta kirjoitettua

Murteiden käyttöä kirjallisuudessa ja kirjoitetussa kielessä on tutkittu ja käsitelty eri tutkimuksissa ainakin siitä lähtien, kun Hjalmar Nortamo julkaisi ensimmäiset raumalaisjaarituksensa ja Heikki Ojansuu kirjoitti niistä kommenttinsa *Virittäjään* (1907).

Vasta viime vuosina kirjoitettua murretta ja puhetta on alettu tutkia lähemmin, puhutun ja kirjoitetun kielen keinot huomioon ottaen. Tällaisesta näkökulmasta hyvä esimerkki ovat Jyrki Kalliokosken tutkimukset, erityisesti tutkimus Nortamon murreteksteissään luomasta ”puhutun illuusiosta” (1998). Murrekirjoittajalla on käytössään vain kirjoitetun kielen keinoja, joilla hänen on saatava aikaan mahdollisimman ”puheenomainen” vaikutelma eli ”venyttää kirjoitetun kielen keinoja kohti puhetta” (mts. 187–188). Liiallinen puheenomaisuus tekee tekstistä toisaalta lukijaa oudoksuttavan, ja se voi vaikuttaa jopa käsittämättömältä eikä juuri kukaan jaksaisi lukea sitä (Lappalainen 2001: 197). Tämä taas voi johtua joko murteen vieraudesta lukijalle tai Kalliokosken mukaan puhutun ja kirjoitetun kielimuodon törmäyksestä (mts. 188). Kalliokosken artikkeli paljastaa erilaisia puhekielen piirteitä, joita murrekirjoittaja voi käyttää puheen vaikutelman saamiseksi.

Murrekatekismuksista on valmistunut tähän mennessä ainakin kaksi pro gradu -tutkielmaa, molemmat Helsingin yliopistossa: vuonna 2002 **Päivi Ahoipellon** tutkielma stadilaisten, savolaisten ja turkulaisten katekismuksista sekä vuonna 2003 Sirpa Timosen työ Savolaesten katekismuksesta.

Näistä Ahoipellon *Katekismus kansan suulla* (2002) on oman työni kannalta peruslähteitä. Olen saanut siitä tukea työni aikana syntyneille käsityksille ja käytän sen tuloksia myös omien tutkimustavoitteideni saavuttamiseksi. Tutkielma käsittelee kolmea murrekatekismusta (StK, SaK ja TuK). Ahoipelto keskittyy tutkielmassaan pitkälti sanaston ja ker-

ronnan tarkasteluun murteentutkimuksen, tekstintutkimuksen, kirjallisuudentutkimuksen ja käännöstieteen näkökulmasta (mts. 12–13). Tutkimuskysymykset ovat itselläni paljolti samanlaisia, mutta näkökulmat eroavat toisistaan; itse keskityn niin ikään sanastoon ja kerrontaan, tyyliin ja syntaksiin, mutta kantavana teoriataustana minulla on käännöstiede.

Ahoipeltoakin pohtii murrekatekismuksia myös käännöksinä (mts. 82–85): rajanveto vapaan käännöksen, kääntäjän tulkinnan, kulttuurisen sopeuttamisen ja uudelleenkirjoittamisen välillä jää häilyväksi, mutta Ahoipelto näyttää lopulta kallistuvan sille kannalle, että vapaimmatkin Stadilaisten katkismus ja Savolaesten katkismus ovat loppujen lopuksi vain ”käännöksiä, joissa tapahtuu kulttuurista uudelleentulkintaa” fraseologian ja sanaston tasoilla (mts. 85).

Merkittävimmit tulokset Ahoipellon tutkielmassa lienevät kuitenkin luvussa 3 Sanasto ja luvussa 4 Kerronta. Sanastoluvussa (mts. 29–46) Ahoipelto on laskenut tutkittavien katekismusten sanemäärät (mts. 29) ja sanaluokkien osuuden muresaneiden joukossa (mts. 32, 35–36, 39–40) muresaneiden määrän suhteessa kokonaissanemäärään (mts. 43–44). Tuloksia tulen käyttämään oman työni sanastoa käsittelevässä luvussa 2.3. Kerrontaa käsittelevässä luvussa (mts. 47–82) Ahoipelto tarkastelee murrekatekismusten eri ”tapoja ilmentää omaa luonnettaan” (mts. 47): siihen kuuluvat mm. *me*-puhe tai sen puuttuminen ja geneerisyys, pronominiin käyttö, kääntäjien omat lisäykset ja kommentit sekä metaforat ja fraasit. Omassa tutkielmassani vastaavia seikkoja käsittelen luvussa 4.

Sirpa Timosen (2003) työssä tutkimusaineistona on Savolaesten katkismus yksinään, ja tutkimustehtävinä katekismuksessa käytetyn kielen paikantaminen, ortografia mutta erityisesti asenteet murrekatekismusta kohtaan, joita selvittää kyselyn avulla (mts. 3–4). Myös Timonen tarkastelee yhdessä alaluvussa savolaiskatekismusta käännöksenä, mutta suppeudessaan se jää lähinnä esittelyn tasolle. Oma lähestymistapani on pitkälti samanlainen. Timonen kuitenkin arvioi käännöksen onnistuneisuutta, toisin kuin minulla on tarkoitus. Hänen mielestään savonnos on onnistunut: se välittää sekä alkutekstin sisällön, että samalla sopeutuu ”savolaisen kertomisen kulttuuriin” (mts. 33). Tutkielmansa neljännessä luvussa (mts. 50–71) Timonen määrittelee murrepiirteiden avulla, mistä murteesta on oikeastaan kysymys, ja päättyy odotetusti pohjoissavolaiseen murteeseen, mihin katekismuksen tekijän Raili Pursiaisenkin kotikunta Nilsinä kuuluu (mts. 71).

Paitsi että Timonen käsittelee monipuolisesti murteen kirjallisen käytön kysymyksiä, ovat hänen kyselytutkimuksensa tulokset savolaiskatekismuksen reseptiosta ja siihen kohdis-

tuvista asenteista kiinnostavia. Kolmesta vastaajaryhmästä erityisesti pääkaupunkiseudulle muuttaneet savolaiset olivat kiinnostuneita ja myönteisiä savonnosta kohtaan: sitä pidettiin lämpimänä, läheisenä ja puhuttelevana (mts. 83), ja joka tapauksessa sitä pidettiin kaikissa ryhmissä vakavasti otettavana uskonnollisena tekstinä (mts. 106). Odotetusti yleiskielinen katekismus oli helppolukuisempi sekä alkuperäisille helsinkiläisille että savolaisille. Toisaalta etenkin toismurteiset saattoivat pitää murrennosta outona ja jopa ärsyttävänä. Suurimman vaikutuksen savoksi kirjoitettu kristinoppi teki itse savolaisiin – oli kyseessä sitten kielteinen tai myönteinen reaktio. Tämä osaltaan vahvistaa niitä käsityksiä, joiden mukaan omalla äidinkielellä kerrottu tuntuu läheisimmältä. (Mp.; ks. Penttilä 1945: 339–340; Halliday 1986: 96; Liikkanen 1994; Mielikäinen 2001: 6–7; Remes 2001.) Timonen päättääkin työnsä toteamukseen, että kun murrennotokset nähdään samanaikaisesti sekä vakavina että kepeinä – jopa pyhinä ja hauskoina – (mts. 109), niiden perimmäisenä tarkoituksena on herättää erilaisia affektisia reaktioita kuin yleiskielisen katekismuksen (mts. 111).

2. MUODOLLINEN VASTAAVUUS

2.1. Kielen rangeista, käännskategorioista ja -periaatteista

Kun yleiskielistä alkutekstiä aletaan kääntää murteelle, pätevät käännsprosessiin pitkälti samat lainalaisuudet kuin mihin tahansa käännsyöhön kielestä toiseen. Lähtökielisen tekstin merkityksiä kantavat tasot mukautetaan kohdekielelle. Nämä **kielen rangit** eli tasot ovat pienemmästä suurempaan, ja samalla konkreettisemmasta abstraktisempaan, foneemi (ääne), morfeemi, lekseemi (sana), lauseke, lause, virke, jakso ja teksti (esim. Karlsson 1999: 15–16; Ingo 1990: 75–76). Käytännössä käännettäessä operoidaan lähinnä morfeemien, lekseemien, lausekkeiden, lauseiden ja virkkeiden tasolla, mutta joskus voi olla tarpeen etsiä vastaavuuksia morfeemia alemmalta tasolta aina äänneistä asti. Näin toimitaan lähinnä esteettisistä tai stilistisistä syistä esimerkiksi runoutta käännettäessä. (Ingo 1990: 76.)

Käännökset voidaan jakaa **käännskategorioiksi** sen mukaan, miten käänns vastaa alkutekstin eri kielen tasoja. Rune Ingo (1990: 76–84) erottelee käännökset tämän mukaan seuraavasti: 1) ortografinen tai fonologinen eli äänneittäinen käänns, 2) morfeemeittainen käänns, 3) joustokäänns eli vapaa käänns, 4) parafrastinen käänns, 5) muokkaava käänns sekä 6) tiivistelmäkäänns (ks. myös Nida 1964: 193–215). Usein käytetään myös summittaisempaa jakoa, jolloin puhutaan 1) sanasanaisesta käännöksestä, 2) kirjaimellisesta käännöksestä ja 3) vapaasta käännöksestä (Ingo: 78–79).

Esimerkkinä käännsmalleista Catford (1965: 25–26) mainitsee englanninkielisen fraasin *It's raining cats and dogs*. Jos se käännetään suomeksi muotoon *Se on satamassa kissoja ja koiria*, on kyse kirjaimellisesta eli sanasanaisesta käännöksestä. Lause ei ole suomen syntaktisten sääntöjen mukainen, mutta se kertoo tarkasti, miten kyseinen lause on muotoiltu englanniksi. Kirjaimellisessa käänöksessä kohdekielen kielioppi otetaan huomioon, mutta sanaston ja fraseologian tasolla lähtökieli näkyy edelleen. Tällöin esimerkkisanontamme voitaisiin kääntää lauseeksi *Sataa kissoja ja koiria*. Suomessa ei tällaista kiteytyynyttä ilmausta tunnetta, joten suomenkielinen lukija ymmärtäisi lauseen sananmukaisesti, taivaalta siis putoilee kissoja ja koiria. Jos sen sijaan kääntäjä tuottaa muodot *Sataa kaatamalla* tai *Sataa kuin saavista kaataen*, on kyse vapaasta käännöksestä. Muokkaavia käännöksiä voisivat olla esimerkiksi *Sataa* (poisto eli implisiittinen vastaavuus), *Sataa kuin Esterin perseestä* ja *On rankkasade* (tyy-

lillinen eroavuus) tai *Ulkona on varsinainen koiranilma* (parafraasi). Nämä kaikki ovat myös alkuperäisen ilmauksen parafraaseja.

Omassa tutkimuksessani lähtökieli ja kohdekieli ovat siinä mielessä samaa kieltä, että niiden puhujat ja käyttäjät kuuluvat samaan kieliyhteisöön ja kyse on vain saman kielen eri varianteista. Siksi murteelle kääntämisen peruslähtökohta on juuri foneemien ja morfeemien tasolla. Yksinkertaisin mahdollinen murrekäännös saadaan aikaan mukauttamalla lähtötekstin äänneasu murteen fonotaksin mukaiseksi. Murrekäännös voi jopa jäädä mainituille kahdelle tasolle, jolloin murteellisuus jää pintapuoliseksi ”koulukäännökseksi”. (Sarvas 1998 14; Mielikäinen 2001: 5.) Samantyyppisiä mekaanisia konekäännöksiä voi nykyään harrastaa Internetissäkin: ainakin Oulun, Tampereen ja Turun murteille voi käännättää verkossa lyhyitä tekstejä (ks. <http://www.netello.com/cgi-bin/netellocom/murre.cgi>).

Olen nimennyt tutkielmani käsittelyosan pääluvut käännöksen ja alkutekstin välisen vastaavuuden mukaan. Mallin olen saanut käännöstieteen teoreetikolta Eugene A. Nidalta. Hänen mielestään kääntämistapoja on kaksi: muodollinen eli formaalinen ja dynaaminen (esim. Nida 1964: 160). Tämä kahtiajako liittyy läheisesti kääntäjien ikuiseen kamppailuun muodon ja sisällön, tyylin ja merkityksen, vastaavuuden ja samuuden sekä luonnollisuuden ja muodollisuuden välillä (Nida & Taber 1969: 14; ks. Nida 1964: 171–175). Jos pidetään kiinni muodosta, sisältöä ei välttämättä pystytä välittämään. Jos pidetään kiinni mahdollisimman tarkasti sisällöstä, muotoa ei voi säilyttää ennallaan. (Esim. Ingo 1990: 18–19, 24.)

Valistuksen ajalla käännökset olivat yleensä hyvin vapaita, mutta 1700-luvun lopulta lähtien hallitsevaksi tuli **muodollisen kääntämisen periaate** (Sorvali 1988: 29). Muodollinen vastaavuus tarkoittaa lukijan kannalta sitä, että tekstistä näkyy, että se on käännös, mikä on yleensä tarkoituskin. Muodollinen käännöstapa keskittyy alkutekstiin, sen muotoon ja sisältöön ja on siis alkutekstisuuntautunutta: sen tarkoituksena on kertoa alkutekstistä mahdollisimman paljon, mieluiten kaikki. Äärimmillään käännös pyrkii säilyttämään alkutekstin kielipilliset luokat, lauserakenteet ja välimerkityksen. Se välittää idiomit ja metaforat sellaisinaan, ja sanakonkordanssiperiaatteen mukaisesti yhtä lähtötekstin sanaa vastaa aina sama kohdekielen sana. (Ingo 1990: 261; ks. esim. Nida 1964: 165, 224; Timonen 2003: 21.) Muodollisen kääntämisen periaatteisiin kuuluu, että mitään, mitä alkutekstissä on sanottu, ei jätetä käännöksestä pois. Tätä noudatetaan yleensä nykyisinkin, ja siksi käännökset pyrkivät olemaan alkutekstiä pitempiä (esim. Nida 1964: 174–175; Nida & Taber 1969: 163).

Kääntämisen luonteeseen kuuluu, että kun käänös säilyttää alkutekstin muodon eli sitoutuu kieliopin rankeihin, siitä tulee käytännössä aina rankidosteinen (*rank-bound*) ja sanasanainen käänös. Muodolliseen vastaavuuteen perustuva käänös saa vastineensa kielen samoilta tasoilta. Tällöin yhtä sanaa vastaa käänöksessä yksi sana, lausetta lause, morfeemia morfeemi, samoin verbiä verbi, prepositiolauseketta prepositiolauseke. (Catford 1965: 24–25; Suihkonen 1998: 63.) Rankivapaa käänös taas on vastaavasti aina vapaa käänös, ja sitä pidetään normaalina käänöstapana. Kirjaimellinen käänös sijoittuu yleensä näiden kahden ääripään välille. (Catford 1965: 24–25.)

1900-luvulla on liu'uttu takaisinpäin kahden ääripään – muokkaavan ja formaalisen käänösperiaatteen – välimaastoon, niin että muodon kustannuksella keskitytään sisällön välittämiseen (Nida 1964: 160; Ingo 1990: 24). Tämä on **dynaaminen käänösperiaate**. Siinä kohdekielisen lukija otetaan paremmin huomioon. Kääntäjä toimii välittäjänä alkutekstin ja kohdekielisen tekstin välisessä vuorovaikutuksessa, kuitenkin niin, että hän toimii ensisijaisesti kohdekielen periaatteiden mukaan (Nida & Taber 1969: 1; ks. myös Toivainen 1979: 226; Huhtala 1992: 201–202). Menetelmällä syntyvässä vapaassa käänöksessä käytetään hyväksi kohdekielen eri tasoja, jotta lopputulos olisi mahdollisimman kieliopin mukainen ja tyylillisesti sekä semanttisesti tarkoituksenmukaisin ja jotta alkuperäinen viesti välittyisi mahdollisimman ymmärrettävästi. (Ingo 1990: 79–80; Nida & Taber 1969: 5.) Nida ja Taber puhuvat *luontaisesta vastaavuudesta*; se ei kuulosta käänökseltä mutta on silti semanttisesti ja funktioltaan mahdollisimman lähellä alkutekstiä. Kun muodollinen käänös pyrkii samuuteen, dynaaminen käänös pyrkii saamaan lukijassa samanlaisen vaikutelman ja reaktion. (1969: 12–13; 23–24; ks. myös Bassnett 1995: 42–45.) Tämä merkitsee myös sitä, että käänöksen on oltava luonnollista kieltä eikä ”käänöskieltä” (engl. *translationese*, Ingo 1990: 261–262).

Sanoille haetaan vastineita, mutta ei irrallisina sanoina vaan lause- ja käyttöyhteydessään, koska sana saa merkityksensä vasta siinä kontekstissa ja tilanteessa, missä sitä käytetään (ks. Nida & Taber 1969: 15–21). Tässä mielessä puhutaan myös *funktionaalisesta tai pragmaattisesta vastaavuudesta* (Ingo 1990: 106–107; Huhtala 1992: 202). Esimerkiksi idiomien merkitys ei ole idiomien osien merkitysten summa, vaan sille on etsittävä samankaltaisessa tilanteessa käytettävä samafunktiivinen elementti. (Nida & Taber 1969: 106; Bassnett 1995: 42.) Käytännössä joustokäänös ja vapaa käänös merkitsevät samaa, kielen tasoihin ja rankeihin sitoutumatonta käänöstä (Catford 1965: 25).

Nidan mukaisesti käytän nimitystä *muodollinen käännös*. Tämän vuoksi eri kieliopin rangit sijoittuvat tutkielmassani tiettyihin lukuihin: morfeemit, foneemit ja lekseemit muodollista vastaavuutta käsittelevään lukuun ja lauseet, virkkeet ja teksti dynaamista vastaavuutta käsittelevään lukuun 3.

2.2. Morfofonologia

Tässä osassa tarkastelen, miten kielen alimmat merkitykselliset tasot vastaavat toisiaan alkutekstissä ja murrennoksissa. Äänne- ja muoto-opin piirteitä ei käytännössä useinkaan voi käsitellä toisistaan erillään, joten käytän laajempaa termiä *morfofonologia*. Tarkastelen analyysini aivan aluksi paitsi sitä, millainen rooli morfofonologialla on murrekäännöksissä, ja sitä, mikä tekee käännöksestä morfofonologisen käännöksen.

Parhaiten morfofonologista kääntämistä voidaan tarkastella katekismuksiin sisältyvissä kanonisoiduissa teksteissä, jotka on käännetty kaikkein tarkimmin alkutekstin mukaan. Ne edustavat katekismuksissa kaikkein vakiintuneinta ja lukijoille tutuinta osaa, ja siksi niitä ei käännettäessäkään hevin muuteta. Niissä on helppo huomata pienimmätkin muutokset, ja niistä voi tarkastella pieniäkin yksityiskohtia. (Ks. Nida 1964: 179; Huhtala 1992: 198.) Kaikkiaan kyseessä on varsin rajallinen tekstimäärä: kymmenen käskyä eli dekalogi, Isä meidän -rukous, kastekäsky, ehtoollisen asetussanat, Herran siunaus sekä uskontunnustus. Näistä tosin ehtoollisen asetussanat ja Herran siunaus on jätetty savolais- ja tamperelaisversioista pois, minkä vuoksi en niitä tule erikseen käsittelemään.

Ensimmäisenä esimerkkitekstinä käytän **Isä meidän -rukousta** (YK 61) ja katson, miten sen kukin kohta (YK:ssa kohdat 25–33) on murrennettu. Leksikaaliset ja syntaktiset muutokset on alla oleviin asetelmiin alleviivattu ja kääntäjän tekemät lisäykset kursivoitu. Poistot olen merkinnyt Ø-merkillä.

25

YK	Isä meidän,	joka olet	taivaissa.
OuK	Isä mejjän,	joka oot	taivaissa.
SaK	Isä mejjän,	joka oot	taevaassa.
KaK	Isä mejjä,	joka oot	taivaass.
EtK	Isä meirän,	joka oot	taivahas.
TuK	Isä mejjän	<u>ku</u> olet	taivas.
TaK	Isä meiräj,	joka oot	<i>siä</i> taivaassa.
StK	Faija mejjän,	sä, joka oot	taivaassa.

26

YK	Pyhitetty	olkoon	sinun	nimesi.
OuK	Pyhitetty	olokoon	sinun	nimes.
SaK	Pyhitetty	olokoon	sinun	nimes.
KaK	Pyhitetty	olkoon	siun	nimmeis.
EtK	Pyhitetty	olkohon	sun	nimes.
TuK	Pyhitetty	olkko	sun	nimes.
TaK	Pyhitetty	olkoon	Sun	nimes.
StK	<u>Kaikkee</u>	<u>pyhää</u>	sun	<u>nimelles.</u>

27

YK	Tulkoon	sinun	valtakuntasi.
OuK	Tulukoon	sinun	valtakuntas.
SaK	Tulukoon	sinun	valtakuntas.
KaK	Tulkoo	siun	valtakuntais.
EtK	Tulukohon	sun	valtakuntas.
TuK		Sun	valtakuntas <u>tarttis tulla.</u>
TaK	Tulkoon	Suv	valtakuntas.
StK		Sun	valtakuntas <u>saa tulla.</u>

28a

YK	Tapahtukoon	sinun	tahtosi,
OuK	Tapahtukkoon	sinun	tahtos
SaK	Tapahtukkoon	sinun	tahtos
KaK	Tapahtukkoo	siun	tahtois
EtK	Tapahtukohon	<i>justihin niinkun</i>	sinä <u>taharot</u>
TuK	<i>ja</i>		sun tahtos <u>[tarttis] tapahtu</u>
TaK	Tapahtukoon	Ø	tahtos
StK		Sun	tahtos <u>saa tapahtuu</u>

28b

YK	myös	maan päällä	niin kuin	taivaassa.
OuK	myös	maan päällä	niin ku	taivaasa.
SaK	<u>niin</u>	maan piällä	<u>kun</u>	taevaassakkii.
KaK	<u>nii</u> <i>tääll</i>	maa pääll	<u>ko</u>	taivaaskii.
EtK		maan päällä	<u>samoon kun</u>	taivahas.
TuK		maam pääl	<i>ja ihan</i> niin ku	<i>se</i> taivassakin <i>tapahtu.</i>
TaK	myäs	maam päällä	ninkut	taivaassa.
StK	<u>nii</u> <i>täällä</i>	maan päällä	<u>ku</u>	<i>siellä</i> taivaassa.

29

YK	Anna	meille	tänä päivänä	meidän	jokapäiväinen	leipämme.
OuK	Anna	meille	tänä päivänä	meijän	jokapäiväinen	leipämme.
SaK	Anna	meille	tänä päivänä	meijän	jokapäiväinen	leipämmö.
KaK	Anna	meill	<u>tännäi</u>	meijä	jokapäiväne	leipäØ.
EtK	Anna	meille	tänä päivänä	meirän	jokapäiväinen	leipämme.
TuK	Anna	meil	<u>tänäpä</u>	meijä	jokapäiväne	leipäØ.
TaK	Anna	meille	<u>tänäpä</u> nä	meiräj	jokapäivänel	leipämme.
StK	<u>Stikkaa</u>	meille	Ø	Ø	jokapäiväinen	<u>safka</u> Ø.

30a

YK	Ja anna	meille	meidän	syntimme	anteeksi,
OuK	Ja anna	meille	meijän	syntimmä	anteeksi,
SaK	Ja anna	meille	meijän	synnitØ	anteeks,
KaK	Ja anna	meill			anteeks meijä synnitØ,
EtK	Ja anna	meille	meirän	synnitØ	anteeks,
TuK	Ja anna	meil	meijä	synnitØ	antteks,
TaK	Ja anna	meille			anteeks meirän synnitØ
StK	Ja <u>stikkaa</u>	meille	Ø	synnitØ	anteeks,

30b

YK	niin kuin	mekin	anteeksi	annamme	niille,
OuK	niin ku	meki	anteeksi	annamma	niille,
SaK	niin kun	myökii	anteeks'	annetaa	niille,
KaK	<i>niihä</i>	myökii	anteeks	annetaa	<u>heill</u> ,
EtK	niinkun	mekin	annetahan		niille anteeksi,
TuK	niin ku	meki	anneta	antteks	niil,
TaK	ninkum	mekin	annetaan	anteeks	niille,
StK	<u>sillai</u> ku	mekin	<u>stikataan</u>	anteeks	niille,

30c

YK	jotka	ovat		meitä vastaan	rikkoneet.
OuK	jokka	on		meitä vastaan	rikkonee.
SaK	jotka	on		meitä vastaa'	rikkonneet.
KaK	jotka	o		meit vastaa	rikkont.
EtK	jokka	on	<u>teheny väärin</u>	meitä vastahan.	
TuK	<u>ketkä</u>	ova		meit vasta	rikkonu.
TaK	<u>kekkä</u>	om		meitä	<u>kalton kohrellu.</u>
StK	jotka		rikkoo	meitä vastaa.	

31

YK	Äläkä	saata	meitä	kiusaukseen,
OuK	Eläkä	saata	meitä	kiusaukseen,
SaK	Eläkä	suata	meitä	kiusauksee',
KaK	ÄläØ	<i>sie</i> <u>johata</u>	meit	kiusauksij,
EtK	Äläkä	saata	meitä	kiusauksehen,
TuK	Äläkä	saata	meit	kiusaukse,
TaK	Äläkä	saata	meitä	kiusauksee,
StK	ÄläØ	<u>pistä</u>	meitä	<u>hankalaan saumaan,</u>

32

YK	vaan	päästä	meidät		pahasta.
OuK	vaan	päästä	meijät		pahasta.
SaK	vuan	piästä	meijät		pahasta.
KaK	vaa	päästä	meijät		pahast.
EtK	vaan	päästä	meirät		pahasta.
TuK	<u>ku</u>	päästä	meijät	<i>eron kaikest</i>	<u>kurjast.</u>
TaK	vaam	päästä	meiräp		pahasta.
StK	vaan	<u>roudaa</u>			paha <u>veks.</u>

33

YK	Sillä	sinun	on	valtakunta ja	voima ja	kunnia	iankaikkisesti.
OuK	Sillä	sinun	on	valtakunta ja	voima ja	kunnia	ijankaikkisesti.
SaK	Sillä	sinun	on	valtakunta Ø,	voima ja	kunnia	ijankaekkisesti.
KaK		<i>Siuha</i>	<i>tää</i>	on	valtakunta ja	kunnia	ijankaikkisest.
EtK		Sun	on	valtakunta ja	voima ja	kunnia	iankaikkisesti.
TuK	<u>Ku</u>	sun	o	valtakunta ja	voima ja	kunnia	ijankaikkiseste.
TaK	Sillä	Sun	ov	valtakunta ja	voima ja	kunnia.	<i>Ihan</i> <u>jänkaike.</u>
StK	Sillä	sun	on	valtakunta ja	<u>styrkka</u> ja	<u>glooria</u>	iankaikkisesti.

Asetelmista näkee hyvin, miten kanonisoitu teksti on saanut murteellisen asunsa. Kaikki korostamaton teksti voidaan katsoa morfofonologiseksi käännökseksi. Siinä yleiskielen morfeemit ja foneemit on sellaisinaan ”käännetty” kohdemurteen omien morfofonologisten sääntöjen mukaisiksi. Käytännössä kääntäminen on voinut edetä sanasta sanaan tai lausekkeesta lausekkeeseen, niin että *Isä meidän* on saanut muodon *Isä meirän*, *Isä meijän* tai *Faija meijän*. Näistä tosin jälkimmäinen, StK:n käännös, on jo enemmän kuin morfofonologinen, koska *Isää* vastaa *Faija*. Samoin sivulause *joka olet taivaissa* on saanut muodon *ku olet taivas*, *joka oot taivahas*, *joka oot taevaessa* tms. Näin kääntäminen tapahtuu morfeemien ja äänteiden tasolla ja on tyypillistä sanasta sanaan etenevää ”koulukääntämistä”. (Ks. Sarvas 1998: 14–15; Timonen 2003: 33–34.)

Käännösesimerkin perusteella voidaan nähdä, miten etenkin neljä ensimmäistä murrenosta (OuK, SaK, KaK ja TuK) ovat melko tarkasti pysyttäneet morfofonologian tasolla ja että täydellisimmin alkutekstin muodossa on pitäytynyt OuK. Se onkin tässä ainoa läpeensä morfofonologinen käännös: yleiskielen äänneasu on muutettu oululaismurteiseksi, ja alkutekstin jokainen morfeemi on uskollisesti muutettu vaadittavaan murteelliseen asuun. Varmasti kääntäjän tausta – tässä tapauksessa Matti Pääkkösen ei-teologinen ja kielitieteellinen koulutus – on vaikuttanut siihen, miten rohkeasti hän on alkutekstin muotoon ja sisältöön puuttunut. Savolaesten katekismuksessa ainoa muutos on kohdan 28 komparoiva rakenne *myös maan päällä niin kuin taivaassa*, joka on kääntynyt hivenen erimerkityksiseksi rinnastukseksi: *niin muan piällä ku taevaassakkii*. *myös*-partikkelia ei voitane pitää kovin puhkielisenä, mikä selittää muissakin murrenoksissa tehdyt muutokset tässä kohtaa. Näin siitä huolimatta, että varsinaiseen leipätekstiin savontaja Pursiainen on puuttunut rohkeasti tulkiten, kuten tuonnempana tulen esittämään.

OuK:n ja SaK:n käännöksiä voidaan pitää Catfordin (1965) termin osittaiskäännöksinä, koska ne on käännetty vain kieliopin kahdella alimmalla tasolla (1965: 22). Koska kyse on murteelle kääntämisestä, on pelkkä morfofonologinenkin käännös relevantti, ja se voi olla periaatteessa myös totaalinen, siis täydellinen, eikä syvempiä muutoksia tarvita.

Jos lasketaan käännöksistä morfologiset ja äänneopilliset muutokset, nähdään miten paljon käännökset eroavat yleiskielestä morfofonologian tasolla. Näin nähdään myös, miten vaikealukuista kirjoitettu murre standardikirjakieleen tottuneelle lukijalle on. Isä meidän -rukouksen murrekäännöksissä morfofonologiset muutokset jakautuvat murrekatekismuksittain seuraavasti: Vähiten muutoksia on stadinnoksessa (21) ja oulunnoksessa (25). Ne ovat siis yksinkertaisimpia lukijan kannalta, vaikka StK:n tekee hankalaksi sen runsas slangisanasto. Keskiryhmään sijoittuvat EtK (34), TaK (37) ja SaK (38), ja kirjakielen säännöistä eniten poikkeavat TuK (45) ja KaK (51). Järjestys osoittanee myös, miten etäällä murteet kirjakielistä ovat morfofonologisesti. Niin ikään murren-tajien oikeinkirjoitussäännöt voivat aiheuttaa lukijalle hankaluuksia. Tässä suhteessa Ruusukallion tamperennos pistää silmään: esimerkiksi sananloppuisen *n:n* assimilaatio on merkitty ääntämyksenmukaisesti (*Isä meiräj, joka, Suv valtakuntas, ninkut taivaassa*).

Silmiinpistävä kohta johon murrentajat olisivat voineet puuttua mutta jossa ovat poikkeuksetta pysytelleet alkutekstin muodossa, on rukouksen alussa oleva puhuttelu *Isä meidän*, jossa genetiiviattribuutti on poikkeuksellisesti possessiivisuffiksittoman pää-sanansa jäljessä.

Kiteytynyt rakenne on kuitenkin säilytetty jokaisessa murreversiossa (*Isä meijän, Fajja meijän, Isä meirän*, jne.), niin kuin se on säilytetty uusimmassa raamatunsuomennoksessakin (Matt. 6:9; vrt. Luuk. 11:2). Alkuaan sanajärjestys periytyy kreikan- ja latinankielisistä muodoista *pater heemoon* ja *pater noster* (Poutiainen 1998: 257; Catechismus 2002: 61, 62), ja tässä muodossa se on kulkeutunut myös muihin kieliin, esimerkiksi ruotsiin (Katekes 2000: 61, 62; vrt. Catechism 2001: 61, 62).

Uskontunnustuksessa tapahtuneet syntaktiset muutokset olen lukenut useimmiten parafrastisiksi ja fraseologisiksi muutoksiksi enkä näin ollen käsittele niitä tässä, vaan omissa luvuissaan tuonnempana. Myös sanastomuutoksille on oma alalukunsa myöhempänä tässä luvussa, eikä niillä tässä esimerkissä merkitystä juuri olekaan. Samoin syntaktisista piirteistä kerrotaan luvussa 2.4 ja 3.2.

Kymmenen käskyn eli dekalogin murrenoksissa on jo ensisilmäyksellä havaittavissa suuria kielellisiä muutoksia muihin raamatunteksteihin nähden. Esitän yksinkertaisen esimerkin, miten käskyt saavat muotonsa murrekatekismuksissa. Olen luokitellut seuraavassa viidennen käskyn murreversiot suhteessa alkutekstiin:

(1)	Älä	tapa.	(YK)
	Älä	tapa.	(TaK)
	Elä	tapa.	(OuK)
	Elä	tapa.	(SaK)
	Älä	<u>vie toise nirri.</u>	(KaK)
	Älä	<u>nirhaa</u> ketään.	(StK)
	Älä	<u>rupia</u> tappohommihin.	(EtK)
	<u>Ei</u> kettä <u>saa tappa.</u>		(TuK)

Esimerkkikäskyn murrekäännökset on sijoitettu ylhäältä lukien tarkimmasta vapaimpaan. Kolme ensimmäistä käännöstä ovat pelkkiä foneettisia käännöksiä; tamperelaiskäännös on vieläpä äänteellisestikin täysin alkutekstiä vastaava. Seuraavat kaksi käännöstä ovat nekin sanatarkkoja, vaikka muoto onkin muuttunut: Karjalaisii katkismuksessa *tappaa*-verbiä vastaa fraasi *viestä nirri*. Lisäksi rakenne vaatii määritteekseen genetiiviattribuutin, *toise nirri*, jonka voisi luokitella eksplisiittiseksi lisäykseksi. Stadilaisten katkismuksen sanatarkassa käännöksessä verbin *tappaa* tilalle on vaihdettu tappamista merkitsevä slangivastine *nirhata* (Paunonen 2000 s.v. *nirhaa*). Verbi on saanut määritteekseen objektin *ketään*, joka on eksplisiittivastine alkutekstistä ilmi tuomattomalle objektille: *Älä tapa* [*lähimmäistäsi, ketään, tjs.*].

Kaksi viimeistä käännöstä ovat muodoltaan poikkeavampia. Pohjalaisversiossa on turvauttu parafraasiin, jossa predikaatti on kieltomuotoinen imperatiivi mutta täysin neutraali *älä rupia*, ja varsinainen tappaminen ilmaistaan adverbialilla *tappohommihin*. Kiellonmerkitys on ehkä sama, mutta sen herättämät mielikuvat erilaiset kuin neutraalissa alkutekstin käskysä. Turkulaisten katkismuksessa on käsky menettänyt imperatiivisen moduksensa, ja se on käännetty muodollisesti väitelauseeksi *Ei kettä saa tappa*. Käskyissä ilmeneviä modaalisuuden muutoksia tarkastelen myöhemmin luvussa 4.4.

2.3. Sanasto

Kuten johdannossa jo selvitin, kirjakielen ja puhekielen suurimpina eroina pidetään sekä sanastoa että lauserakenteita. Murrekirjallisuuden kielelle on tyypillistä ainakin yksi piirre, vaikka murteet itse olisivat kuinka erilaisia: se on murteellisempaa kuin aito, puhuttu murre, koska teksti on kyllästetty mitä erikoisimmilla muresanoilla ja kuvailmauksilla. Se on kuin tiivistettyä murretta, etenkin jos verrataan nykyajan tasoittuneisiin murteisiin. (Mielikäinen 2000; ks. myös Koski 2002: 72.) Seuraavassa pyrin selvittämään, onko murrekatekismusten laita samoin. Tarkastelen murrekatekismuksissa käytettyä sanastoa lähinnä siitä näkökulmasta, miten murrekäännökset ilmenevät sanaston tasolla, ja hahmottelen suuntaviivoja, miten murrekatekismukset eroavat sanastonsa kannalta toisistaan.

Olen laskenut katekismusten otosten laajuuden sanaesiintymissä (saneissa), lauseissa ja virkkeissä mitattuna. En ole sisällyttänyt laskuihin mukaan otsikoita, vaikka ne olisivat olleet kokonaisia lauseita (esim. *Älä tapa*). Sattumalta Turkulaisten katkismuksen otoksen kohtaan 5 (viides käsky) kuuluu ote Yrjö Jylhän runosta *Kohtaus metsässä*. Se on typografisesti selvästi erotettu varsinaisesta leipätekstistä, sisennetty ja kursivoitu, joten en ole laskenut sitä mukaan otokseen, onhan se kieleltäänkin täysin ympäröivästä murretekstistä poikkeava. Sanan määrittelemisessä ei kirjoitetussa tekstissä ole ongelmia, sillä se on kahden välilyönnin väliin jäävä ortografinen yksikkö (esim. Karlsson 1999: 87). Sen sijaan yhdyssanat, joiden määriteosana on useampisanainen käsite, ns. ketjuyhdyssanat, ovat jo rajatapauksia. Koska ketjuyhdyssana viittaa kuitenkin yhteen käsitteeseen, olen laskenut nekin yhdeksi sanaksi, esim. *Isä meidän -rukous*. (Ketjuyhdyssanoista ks. Varantola 1984.) Tulokset olen merkinnyt alla olevaan taulukkoon.

Taulukko 1: Katekismusten otosten saneiden (S), lauseiden (L) ja virkkeiden (V) määrät.

	KaK	StK*	TuK*	EtK	TaK	SaK*	OuK	yht.	YK
S	2044	1952	1784	1467	1262	1093	854	10456	1066
L	341	313	322	258	214	174	151	1772	191
V	160	129	154	118	100	76	72	809	104

* Murrekatekismukset, jotka ovat mukana Ahoinpellon tutkimuksessa (2002).

Vaihtelu katekismusotosten välillä on melkoinen: ero lavea- ja niukkasanaismman välillä on yli kaksinkertainen. Eniten saneita sisältää Karjalaisii katekismuksen otos (2044 sanetta) ja vähiten Oululaisten katekismuksen otos (854 sanetta). Jos tarkastellaan katekismusten käsittelyosan sivumäärää, lyhyimmäksi jää Savolaesten katekismus (65 sivua), joka otoksen sane määrän mukaan on murrekatekismuksista toiseksi lyhyin (1093 sanetta). Pisimpiä ovat puolestaan stadilaisten ja karjalaisten katekismukset (98 ja 97 sivua), jotka ovat sanamäärissään kärjessä (StK: 1952 sanetta). Ahoinpellon tutkimuksessa (2002: 29) aineistona olleiden katekismusten kokonaissanemäärät ovat samansuuntaisia: Eniten sanaesiintymiä sisältää StK, 8862 sanetta, ja vähän vähemmän TuK, 8335 sanetta. Huomattavasti suppeammiksi osoittautuvat Ahoinpellon mukaan SaK, 5328 sanetta, ja yleiskielinen katekismus, 5005 sanetta.

Seuraavaksi selvitän, miten murrekatekismusten otoksen sanasto eroaa yleiskielisestä laskemalla otosten murre sanat – stadilaiskatekismuksessa tietysti slangisanat – sekä muut erikoismuodosteet ja idiolektiset sanat. Käytin murre sanojen määrittelyssä apuna Nykysuomen sanakirjan ja CD-Perussanakirjan käyttöalaluokituksia. Mikäli sanaa ei ole kummassakaan hakuteoksessa, kyseessä on ahdas murteellisuus tai kääntäjän oma muodoste. Käyttöalaltaan murteelliset (*murt.*) tai kansanomaisiksi luokitellut (*kans.*) ilmaukset olen laskenut mukaan automaattisesti, stadilaiskatekismuksesta vastaavasti slangiin kuuluvat (*slg.*) saneet. Sellaisia sanoja en ole laskenut mukaan, jotka eroavat yleiskielestä vain fonologisilta tai morfologisilta ominaisuuksiltaan, vaan ainoastaan selvästi leksikaalisesti tai merkitykseltään yleiskielestä poikkeavat sanat. Mallin olen ottanut Raimo Jussilalta (1993: 313–314) ja Päivi Ahoinpellolta (2002: 30–31). Jussila on tosin käyttänyt murrenäytteiden murteellista sanastoa luokitellessaan karkean dikotomian asemesta viisijakoa. Ahoinpelto taas on käynyt läpi aineistonaan olleet katekismukset kokonaisuudessaan ja lisäksi selvittänyt, mihin sanaluokkiin murre sanat kuuluvat (mts. 30). Tätä en ole katsonut oman tutkimukseni kannalta tarkoituksen-

mukaiseksi.

Käyn läpi murrekatekismukset yksitellen niiden otoksen (katekismuksen kohdat 1, 5, 12, 14, 19, 25, 29, 33, 40) sisältämien murre sanojen osalta. Samalla vertaan omasta aineistostani saamiani tuloksia Jussilan ja Ahoipellon tuloksiin. Lisäksi esittelen teoksissa muualla esiintyviä murre sanoja, joita pidän kuvaavina tai muuten huomiota herättävinä. Tällaisia ovat esimerkiksi sellaiset ilmaukset, joista jokin murre yleisesti tunnetaan, kuten tampere-laisten *nääs*, karjalaisten *silviisii* ja pohjalaisten *notta*. Lasken jokaisen sanan esiintymän, siis samojen sanojen toistotkin, minkä merkitsen kyseisen katekismuksen viitteeseen useampana sivunumerona (esim. EtK 61, 70). Useimmiten olen jättänyt tarkat sivuviittaukset kuitenkin pois.

Oululaisten katekismuksen otoksessa ei varsinaisia murteellisia sanoja ole lainkaan. Muutamia käyttöalaltaan arkiseksi ja puhekieliseksi luokiteltavia sanoja otoksessa ovat verbit *tykätä* (OuK 19, 33) ja *halaveerata* (OuK 33). Koko teoksessakaan ei ahtaita murteellisuuksia ole löydettävissä, lukuun ottamatta ilmausta *kuransseeraus*:

- (2) Vieläpä sillonki ku vanahempain *kuransseeraus* ja komentelu tuntuu ihan tolokuttomalta ja väärältä ja pakottaa meijät lopulta tekkeen oman päämmä jäläkiin, meijän pittääs kuitenkin kuunnella niitä ja pittää niitä arvosa. (OuK 17)

Sanaa ei ole Jukka Ukkolan Oulun murteen sanakirjassakaan (2000), mutta Nykysuomen sanakirjassa on kaksi leikillisiksi luokiteltua ilmausta, joihin se eittämättä liittyy: *kuranssi* ja *kuranssata*. Verbi *kuransseerata* tavataan myös Turkulaisten katekismuksesta (TuK 84, 118) sekä Kalevi Wiikin Turun murteen sanakirjasta (1999) merkityksessä 'komentaa, komennella, pitää kurissa'. Koska kyseinen sane ei osunut otoksen teksteihin, teoksen murre sanojen osuus jää tasan 0 prosenttiin.

OuK:n kanssa samaan luokkaan voidaan lukea myös **Eteläpohjalaisten katekismus** muutamine harvoin murre sanoineen; otoksessa niitä on 4. Kokonaissanemäärästä, 1467:stä, tämä on 0,3 %. Jos mukaan lasketaan taajaan esiintyvä ja laajalti tunnettu eteläpohjalainen *notta*-konjunktio (ks. Ikola ym. 1988: 82–83), murre sanojen määrä nousee 47:ään ja suhteellinen osuus 3,2 prosenttiin. Kaksi muuta otannassa esiintyvää ahdasta murteellisuutta ovat apuverbi *tregätä* (EtK 61, 70) ja verbi *kurmoottaa* (EtK 75). Näistä *kurmoottaa* esiintyy Nykysuomen sanakirjassakin muodossa *kurmoottaa* 'kurittaa, antaa selkään'. *tregätä*-verbille Etelä-Pohjanmaan murteen sanakirja (Karhu 1998) antaa merkitykseksi 'tarvita', mutta teks-

tissä esiintyessään näyttää sen merkitys olevan pikemminkin 'kannattaa, saada, pitää' kuin 'tarvita'. Se esiintyy yleensä kieltomuodossa:

- (3) Minä oon Herra, sun Jumalas, eikä sun trenkää palavella viarahia jumalia. (EtK 13)
 Siälä [iankaikkisuudessa] meirän ei trenkää eres muistella entista maailmaa. (EtK 58)
 Jumala onkin sitten sellaanen Isä, jota meirän ei trenkää peliätä. (EtK 61)
 Ja sitä kiitosta ei trenkää unohtaa yhtenäkin päivänä. (EtK 70)

Matti J. Kuronen on käyttänyt erikoisia murre sanoja **karjalaisten katekismuksessaan** vähän taajempaan. Sen otoksen murre saneisuus on 1,0 %, eli 20 sanetta 2044:stä. Kuten pohjalaisversiossa osuutta lisäsi roimasti *notta*-konjunktio, karjalaisversiossa murteellisuutta lisäävät *viisii*-adverbin 11 esiintymää. Ilman sen esiintymiä murre saneiden osuus jäisi 0,4 prosenttiin. *viisii*-adverbia voikin pitää tunnettuna karjalaisuutena; Kaisu Lahikainen on eteläkarjalaisen murteen sanakirjalleenkin (2004) nimeksi *Silviisii*. Se esiintyy aina ”yhdysoadverbin” perusosana, tai sitä määrittää jokin adjektiiviattribuutti, esim. *millää viisii, omall viisii, sil(l)viisii* (otoksessa yht. 7 esiintymää), *silviisikii, täll viisii. sillviisii* vastaa yleiskielen adverbeja *niin, siten, sillä tavalla, tällviisii* adverbeja *näin, tällä tavalla* (Lahikainen 2004 s.v. *viisii, silviisii*). Tekstissä sitä näkee sekä yhteen että erikseen kirjoitettuna (*sill viisii, sillviisii*).

Toinen tunnettu karjalaisuus tai itäsuomalaisuus on verbi *haastaa* (otoksessa KaK 17, 59, 71, 105); se esiintyy myös savolaiskatekismuksessa (SaK 56). Kumpikin sana, sekä *viisii*-adverbi että *haastaa*-verbi esiintyvät läpi teoksen. Muita tässä mielessä mainitsemisen arvoisia murre sanoja ovat verbi *ruukata*, adverbi *välle* 'nopeasti, joutuin; varmaan, ehkä' (Lahikainen 2004 s.v. *välle, välle*) sekä vierasperäinen substantiivi *rotokolla* (ks. CDPS s.v. *protokolla*), jolla tarkoitetaan dekalogin käskyjä. Jostakin syystä myös Pursiainen käyttää käskyistä vierasperäistä nimitystä *ukkaasi* 'ukaasi', jota arkisessa rekisterissä käytetään 'ankaran käskyn, määräyksen' merkityksessä (CDPS s.v. *ukaasi*).

Näyttää siltä, että vaikka Kuronen ei olekaan käyttänyt murteensa sanavaroja liiaksi, on hän luonut tekstin murteellisuuden etenkin lauseopillisin keinoin. Tässä hän on käyttänyt paitsi *-viisii*-partikkelia myös muita syntaktis-pragmaattisia partikkeleja (syntaktisista piirteistä ks. luku 3.2).

Kurosen kanssa suunnilleen yhtä ahkerasti sanastoa on murteellistanut **Tamperealaisten katekismuksessa** Jukka-Pekka Ruusukallio. Ahtaiden murre sanojen vähyys ja sanaston tunnettuus johtuu ehkä osaltaan tamperelaismurteen esilläolosta julkisuudessa (ks. Koski 2002:

66, 67; Malmberg & Vanhatalo 1985: 60). Osaltaan vaikuttaa myös hämäläismurteiden maantieteellisesti ja keskeinen asema, minkä vuoksi niissä leimallisia piirteitä on varsin vähän (Nuolijärvi 1986: 132). Otoksen 1262 sanaesiintymästä murteellisiksi laskin 1,0 prosenttia eli 12 sanetta. Esimerkkinä mainittakoon kahdesti esiintyvä verbi *honata* 'ymmärtää' (myös Mäkelä 1997 s.v.) ja *porata* merkityksessä 'itkeä' sekä nominit *valkee* 'tuli', *huiku* 'tuuli', *myteri* 'myrsky', *kekkeruusi* 'epämääräinen tyyppi', *repuusi* 'ulkoasultaan epäsiisti' ja *liippiari* 'hämäränolonen tyyppi'. Lisäksi täytyy mainita otoksessa kerran ja toisaalla kirjassa toisen kerran esiintyvä *nääs*, joka toimii tekstissä tähdentävänä konnektorina (Ikola ym. 1988: 184; vrt. Enkvist 1975: 103). Useimmille suomalaisille *nääs* lienee tamperelaisen puheenparren merkittävimpiä edustajia (vrt. Hyttinen 1999: 47).

Merkitykset on selitetty katekismuksen sanastosta (TaK 93–101), ja ne kaikki löytyvät myös Hannu Hyttisen ”taskusanatietokirjan” (1999) sanasto-osasta (*Äirinkiältä*, s. 13–77). TaK:n sanasto kannattaa lukea erikseen, vaikka tuntemattomia sanoja ei tekstissä vastaan tulisikaan. Sen monet sana-artikkelit sisältävät nimittäin paljon paikallistietoutta ja paljon sellaisia hakusanoja, joita ei itse tekstissä edes ole. Juuri viittaukset paikallisiin ilmiöihin, henkilöihin ja paikkoihin tekevät tamperelaiskatekismuksesta varmasti hankalalukuisemman ulkopuoliselle kuin teoksen murre sanat. Samaan tapaan paikallistietoutta tekee tunnetuksi myös tamperelaisten sanakirjojen tekijä Hyttinen (1997, 1999), ja Ruusukallio lienee saanut häneltä enemmänkin vaikutuksia kuin kielentarkastusapua, kuten hän katekismuksen jälkisanoina sanoo: *Kiälellisenä asiantuntiana on tiatojaan ja aikaansa antanu alam miäs, Hyttine* (TaK 92).

Eräs piirre TaK:n sanastossa kiinnittää huomiota verrattuna muihin murrekatekismuksiin. Ruusukallio näyttää käyttävän tietoisesti ja harkiten vierasperäisiä ja virallissävyisiä sanoja ja ilmauksia, esimerkiksi *moreni*, jolle sanasto antaa selitykseksi *sivistyssana*: ”nykyaikainen”, *potaniikka*, *keenit*, *orkanismi*, *rematorio*, *rototyyppi*, *sympooli* ja *kurmee* eli sanaston mukaan 'herkkuruoka'. Useimmille löytyy selitys sanastoliitteestä. Sivistyssanojen käytön voidaan nähdä liittyvän tamperelaismurteen urbaaniin elinpiiriin. Tässäkin suhteessa Ruusukallio on varmasti saanut vaikutteita Hyttisen teoksista (1997, 1999).

Otoksen murre sanemäärien mukaan seuraavaksi eniten murre sanastoa on **Turkulaisten katekismuksessa**. Koko teoksen murre sanasto on varsin runsas. Otoksen kokonaissanemäärä on 1784, josta ahtaiden murre saneiden osuudeksi sain 22, siis 1,2 prosenttia. Tämä on silti lähes kaksi kertaa vähemmän kuin Ahoinpellon tutkimuksessa (2002: 43), jossa koko

katekismuksen 8335 saneesta 2,3 prosenttia oli murteellisia. Ahoinpelto on laskenut lisäksi, miten murrethaneet jakautuvat sanaluokkien kesken. Suurin osuus oli adverbeilla (35,5 %), sitten tulivat verbit (24,2 %), adjektiivit (19,5 %), substantiivit (15,9 %), pronominit (4,5 %) ja interjektiot (0,5 %). Ahoinpelto piti adjektiivien suurta osuutta stadilais- ja savolaiskatekismuksiin verrattuna seurauksena siitä, että Raitis käyttää nimenomaan adjektiiveja murteellisuuden keinona, kun taas varsinaisen viestin välittäminen jää substantiiveille ja verbeille (mts. 46) Muuten murrethaneastoa turunnoksessa on käytetty vähemmän kuin stadinnoksessa ja savonnoksessa (mts. 83).

TuK:n liitteenä oleva 55 hakusanan sanasto ei kata läheskään kaikkia outoja murrethaneoja, joita tekstissä tulee vastaan. Seuraavassa lueteltujen sanojen merkitykset on poimittu sieltä, mikäli sana on sanastossa. Otokseen kuuluvia murrethaneita ovat mm. nominit *flaatti* 'hiljainen, hämillään oleva, nolo', *kaffe*, *krunti*, sekä *snaju*, joka esiintyy idiomien *ei ol snaju* 'ei ole käsitystä' (ks. Mäkelä 1997 s.v. *snaju*) osana. Lisäksi on partitiivimuotoinen substantiivi *vähti*, joka on mitä ilmeisimmin samaa pesyettä verbin *vährätä*: *vähtä(ä)* 'touhuta, huseerata' kanssa (Wiik 1999 s.v.). Myöskään deskriptiivis-sävyiselle *klohmulle* ei löydy selitystä TuK:n omasta sanastosta eikä Wiikin sanakirjasta (1999), mutta tekstiyhteydestä sen merkitys selviää hyvin. Lisäksi alkutekstissä koko virkkeelle löytyy selvä vastine:

- (4) Jukuripäitten kans hänel [Pyhällä Hengellä] on tiätty enempi vähti ku vähä luantuvai-sempien kans, mut oma vaivas on kaikist. (TuK 55–56)
- (5) Elämän klohmut ajava meit rukoilema appu ja voima ittemme ulkopualelt. (TuK 69)
Elämän koettelemukset ajavat meitä rukoilemaan apua ja voimaa itsemme ulkopuolel-ta. (YK 62)

Verbejä tai verbikantaisia johdoksia tekstissä ovat seuraavat: *friskata*, *komppuleerata* 'komentella, moittia' (ks. myös Wiik 1999 s.v. *komppuleerata*), jo oululaiskatekismuksesta tuttu *kuransseeramine* (ks. Wiik 1999 s.v. *kuransseerata*), *tuhtamine* (ks. Wiik 1999 s.v. *tuhtata* 'touhuta, häärätä'; NS s.v. *tuhdata* 'puuhata, häärätä') ja *tuterata* 'tutkiskella, tutkia', joka lienee lounaismurteinen vastine savonnoksessa esiintyvälle verbille *tutierata* (SaK 74) ja substantiiville *tutieraelu* (SaK 25).

Murteellisiksi katsottavia partikkeleja otoksessa ovat *kummottis* 'kuinka', *mar*, *simmottis* 'niin', *tiätty* 'tietysti', *tyrmiäste* (Wiik 1999 s.v. *tyrmiä* 'tukeva, ryhtinsä säilyttävä'). Näistä monet ovat eräänlaisia turkulaisuuden tunnuskuvia. Esimerkiksi Kalevi Wiikin turkulaismur-

teen oppikirjankin nimi on *Tämmöttös*, Niko Toiskallion turkulaislaulu on nimeltään *Mimmottos* (Nuolijärvi 1999: 244) ja Turkuseuran julkaisema sanakirja *Kummottos*. Harju on saanut kaksi adverbia ujutettua kymmeneen käskyynkin: *Ei simmottis voi olla kenen kans vaa* ja *Älä sunka men falskiste käyttämä Herran nime*. Paljon koko kirjassa käytettyjä ilmauksia ovat etenkin *ma(a)r* (13 esiintymää) ja *simmottis* (11 esiintymää), jotka osaltaan ovat lisänneet paitsi murreaneiden osuutta tekstissä myös adverbien osuutta murreosanastossa (ks. Ahoinpello 2002: 43). Lisäksi haluaisin tuoda esiin kaksi erikoiselta näyttävää adverbia: *varkkaspite(nka)* 'varkain, salaa' ja *ankeleikiste* 'välttämättä'. Kummankin voi tavata myös Wiikin sanakirjasta (1999) muodossa *varkkaspite(n)* ja *ankeleekiste(n)*, *ankeleikiste(n)*, ja merkityksetkin ovat samat kuin katekismuksen sanastossa annetut. Sekä omien laskelmieni että Ahoinpellon tulosten perusteella murteellisempaa tekstiä edustaa **Savolaesten katkismus**.

Otoksen murreaneiden määräksi tulee 19 eli 1,7 prosenttia. Ahoinpellon laskelmissa murreaneiden osuus on yli kaksinkertainen, 3,6 prosenttia. Näistä suurin osa on substantiiveja (62,7 %), verbejä (25,9 %), adjektiiveja (2,6 %), adverbeja (8,3 %) ja pronomineja 1 (0,5 %). (2002: 32.) Katekismuksen sanastoliitteessä on 104 hakusanaa, mikä kattaa kaikki tekstissä vastaan tulevat oudommat sanat. Päällisin puolin tarkasteltuna sellaista sanastoa tekstissä onkin runsaasti. SaK:n murreleksikko on kaiken kaikkiaan hyvin luovaa ja värikästä, mikä toisaalta tekee tekstistä vaikealukuista – sen lisäksi, että savolaismurteen fonologia ja ortografia poikkeavat yleiskielestä merkittävästi.

Seuraavat esimerkkisanojen merkitykset olen poiminut joko katekismuksen omasta sanastosta (SaK 81–89), Unto Eskelisen sanakirjasta *Tavvoo savvoo* (1997) tai Pekka Vepsäläisen Sisä-Savon murteen sanakirjasta *Aena kun silimä välttää* (2003). Otoksessa esiintyvät mm. verbit *huastoo*, *iletellä* 'hävetä, nolostella', *jurputtaa*, *kehata* 'jaksaa', *kuatua rutkahtoo*, *kuhjojtoo*, *tehhä ryllistee*, *rätinä* 'miettiä, ajatella, laskelmoida', *sannoo lojjaattoo*, *tammeta* 'tukkeutua, olla tukossa' (vrt. NS: *tammi* 2. 'pato'), *tutierata* 'tutkia tarkkaan, tarkistaa' (SaK 74: *tutieraelu*), *värtierata* 'arvostaa, kunnioittaa' (*värtieroominen* SaK 18), *yllyytee* 'kehottaa, yllyttää, innostaa'. Joukkoon on tullut kolme koloratiivi-konstruktiotakin: *sannoo lojjaattoo*, *kuatua rutkahtoo* ja *tehhä ryllistee*. Käsittelen näitä tarkemmin tuonnempana luvussa 4.5.

Vaikka Ahoinpellon laskuissa substantiivien osuus on yli kaksinkertainen verbeihin nähden, omassa otoksessani substantiiveja ei esiinny kuin neljä: *hoproju*, useita kertoja esiintyvä *immeinen*, *(olla) roti(a)* 'selkäranka' (SaK 86: *roti*) ja *huokuva* 'elävä ihminen' (SaK 82: *huokuva*), joka sekin on itse asiassa vain substantiivisesti käytetty verbin partisiippiimuoto.

Immeinen on teoksen tiheimmin esiintyvä murrekana: Ahoinpellon mukaan (2002: 33) sillä on 47 esiintymää. Adjektiivieja ei otoksessani ollut lainkaan. Myös Ahoinpelto kiinnitti huomionsa adjektiivien vähäiseen määrään, vaikka teksti muuten onkin varsin deskriptiivistä (mts. 46).

Juuri sanaston deskriptiivisyys onkin savolaiskatekismuksen tunnuspiirteitä. Kuvailevia sanoja oli jo useita edellä mainituissa otoksen saneissa, ja muualla teoksessa ovat mm. verbit *hahhuilla* 'tavoitella, yrittää saada omakseen', *hohhuilla* 'haikailla, olla huolissaan', *hurpattoo* 'jutustella mukavia', *kelekertee* 'kulkea epätasaisessa maastossa parhaansa mukaan eri pituisin askelin' (vrt. Vepsäläinen 2003 s.v. *kelekkerehtiä* 'liikehtiä'), *kuljaella* 'hupailla', *kutjaella* 'leikitellä toisen sukupuolen kanssa, flirttailla' (SaK 22; Eskelinen 1997 s.v.), sekä nominit, kuten *ketkale*, *kutjake*, *rupuljviileke* 'maan hiljaiset', *ryllinki* 'iso urakka tai tehtävä', *vihmerä* 'toimielias, joutuisa' ja *ölöhäkkä* 'ylpeä, itseriittäinen'.

Muita erikoisia murre sanoja ovat mm. vierasperäiset tai niiltä näyttävät verbit *hoksen-tierata* 'ymmärtää, älytä', *loventierata* 'kertoa monisanaisesti ilman tarkoitustakaan lopettaa', nominit *pihtsierinki* 'ahdinko, vastus', *vorminteri* 'valta, käskyvalta', sekä muut erikoiset ilmaukset, kuten *harimoe[ja]* 'yrittää saada käsiinsä' (vrt. Vepsäläinen 2003 s.v. *harikoijja* 1. 'kaapia kokoon', 3. 'keräillä sieltä täältä'), *tormistaatua* 'ryhdistäytyä', *piänuatikka* 'johtaja, esimies' (ks. myös Eskelinen 1997 s.v. *piänuatikka* ym.) ja *ponssarj* 'herra, isäntä, johtaja'.

Sanastollaan omaan luokkaansa erottautuu **Stadilaisten katkismus**, jonka otoksen 1952 saneesta slangisaneita oli 219 eli 11,2 prosenttia. Ahoinpellon (2002) tulos on samaa luokkaa, puolitoista prosenttiyksikköä suurempi, 12,7 %. Hänen löytämistään murre saneista substantiiveja on yli puolet (52,8 %), verbejä 34,4 %, adjektiivieja 6,4 % ja adverbeja 5,3 % (mts. 35). Saneiden jaottelussa on noudatettu samaa periaatetta kuin muidenkin murrekatekismusten otoksissa: mukaan on laskettu vain sellaiset saneet, jotka CD-Perussanakirja on luokitellut slangisanoiksi tai joita siitä ei löydy. Käyttöalaltaan arkiset sanat, kuten *duuni*, *iisi*, *fiksi* ja *svengaa*, on sen sijaan luokiteltu yleiskielisiksi. (Näin myös Ahoinpelto 2002: 38–39.) Luettelemieni slangisanojen merkitykset on saatu StK:n omasta sanastoliitteestä, jossa on yhteensä 361 hakusanaa, sekä Juhani Mäkelän (1997) ja Heikki Paunosen (2000) slangisanakirjoista.

Otoksessa useammin kuin kerran esiintyvät substantiivit *biitti* 'pala', *blosis* 'tuuli', *boltsi* 'maapallo; pää', isää merkitsevät *fade*, *faija*, *Faija*, joka viittaa Jumalaan, *handu* 'käsi', *hima* 'koti', *idis* 'ajatus, idea', *jengi* 'väki, ihmiset, seurakunta', *Jesse* 'Jeesus', *kondis* 'kunto, tila',

kundi ja Jumalan Poikaa tarkoittava *Kundi*, *safka* 'ruoka' (myös *safkakassi* StK 77), *skegge* 'parta', *skidi* 'lapsi', *skutta* 'metsä', *tsetti* 'ajokortti' ja *tsyrkka* 'kirkko, seurakunta'. Näistä suurin osa kuuluu myös StK:n yleisimmin esiintyviin slangisubstantiiveihin (Ahoipelto 2002: 36–37).

Verbejä on jonkin verran vähemmän. Seuraavat verbit esiintyvät otoksessa useammin kuin kerran tai kuuluvat koko StK:n yleisimpiin sanoihin (olen noudattanut verbien perusmuodossa Paunosen sanakirjan [2000] mallia): *byggaa* 'rakentaa', *dallaa* 'astua, kulkea', *dela* 'kuolla' (myös *delaaminen* StK 22), *dumaa* 'tuomita', *dyykkaa* 'sukeltaa', *fudaa* 'potkaista', *lyysaa* 'paistaa, valaista', *nirhaa* 'tappaa' (myös *nirhaaminen*, StK 21), *skrivaa* 'kirjoittaa', *skulaa* 'toimia', *snajjaa* 'tajuta' (myös *snajjaaminen*, StK 54), *spragaa* 'hajota', viidesti esiintyvä *stikkaa* 'antaa', *tsennaa* 'tuntee', joka niin ikään esiintyy otoksessa viidesti, *tsiigaa* 'katsoa', *tsittaa* 'istua' ja *tsöraa* 'ajaa' (vrt. Ahoipelto 2002: 37).

Myös adjektiiveja ja adverbejä on tekstissä jonkin verran, esimerkiksi *blinda* 'sokea', *galsa* 'kylmä', *mäsee* 'hieno, upea', *skrode* 'vahva', *snadi* 'pieni' (otoksessa kolme esiintymää) ja adverbina *snadisti* (neljä esiintymää), *spesiaali*, *stydi* 'voimakas'; *uskon inessiivissä* 'uskossa', *kuulisti* 'rennosti' sekä *spädästi* 'lyhyesti'.

Edellä olleesta **Isä meidän -rukouksen** esimerkikikäännöksestä (ks. luku 2.2) lähinnä vain Olli Seppälän slangikäännöksessä on muutettu sanastoa, kaikkiaan 12 kohdassa. Esimerkiksi verbejä *antaa* ja *saattaa* vastaavat verbit *stikata* ja *pistaa*, substantiivia *isä* vastaa *faija*, *leipää safka*, *kiusausta hankala sauma*, *voimaa styrkka* ja *kunniaa glooria*. Näin pyyntö *Äläkä saata meitä kiusaukseen* kuuluu slangiksi *Älä pistä meitä hankalaan saumaan*. Turkulaisten katekimuksessa *pahaa* vastaa *kurja*, mutta muut sanastomuutokset kohdistuvat lähinnä konjunktiioihin (*sillä* > *ku*, *vaan* > *ku*, *joka* > *ku*, *jotka* > *ketkä*). Muissa katekimuksissa sanastollinen mukauttaminen on ollut vielä satunnaisempaa (*saata* > *johata*, *niille* > *heill*). Samoin on uskontunnustuksen murreversioiden laita: muut murreversiot ovat vailla mainittavia sanastollisia muutoksia, kun taas Stadilaisten katekimuksessa sanastoa on käännetty järjestelmällisesti, kuten seuraavan näytteen alleviivatut sanat osoittavat:

- (6) --,
 lyötiin ristille, delas, flepattiin [’heitettiin’] hautaan,
dallas alas tuonelaan,
 nous kolmantena päivänä kuolleista,
flygas ylös taivasiin,
tsittaa Jumalan, Faijan, Kaikkivaltiaan,
 oikealla laidalla,
 ja tulee sieltä dumaamaan
 niitä, jotka on elossa ja niitä, jotka on delannu, --. (StK 37)

Vaikka yllä oleva esimerkki näyttää olevan hyvinkin tihennettyä slangia, kielimuodon tihentymisestä ei ainakaan oman aineistoni perusteella laajemmin voi puhua. Päinvastoin tulokset viittaavat jopa leksikon vähäisempään murteellisuuteen kuin Ahoipellon (2002) ja Jussilan (1993) tutkimuksissa on osoitettu. Murrekatekismusten murrethaneiden osuudet kokonaissanemäärästä olen koonnut alla olevaan asetelmaan:

OuK	0 / 854 = 0 %	
KaK	20 / 2044 = 1,0 %	
TaK	12 / 1262 = 1,0 %	
TuK	22 / 1784 = 1,2 %	(Ahoipelto: 194 / 8335 = 2,3 %)
SaK	20 / 1093 = 1,8 %	(Ahoipelto: 193 / 5328 = 3,6 %)
EtK	47 / 1467 = 3,2 %	
StK	219 / 1952 = 11,2 %	(Ahoipelto: 1122 / 8862 = 12,7 %)

Raimo Jussilan analysoimissa puhutuissa murrenäytteissä murrethaneita on 2 % (1993: 316–317). Jussila kertoo käyttäneensä lisäksi mahdollisimman murteellisia kielenoppaita (mts. 319), mikä osaltaan selittää murteellisuuden määrää. Ero Jussilan ja Ahoipellon tuloksiin nähden saattaa johtua käyttämäni otoksen suppeudesta; Ahoipeltohan laski mukaan murrekatekismukset kokonaan. Hänen tuloksiaan verrattaessa Jussilan tuloksiin kaikki katkaisumukset ovat tihennettyä murretta (Ahoipelto 2002: 44). Omassa tutkimuksessani vain EtK ja StK ovat murre-sanastoltaan tihentyneitä, ja vastaavasti OuK, KaK, TaK ja TuK ovat huomattavasti yleiskielisempiä.

Murresanaston tiheyden asemesta olisin taipuvainen puhumaan Kalliokosken (1998) mallin mukaan ”murre-sanaston illuusiosta” eli sanaston murteellisuuden vaikutelmasta. Se syntyy muutamasta murteelle tyypillisen tai laajalevikkisen murre-sanaston taajasta käytöstä kautta tekstin. Tällaisia usein esiintyviä sanoja, jotka otoksen sanastoa vertailtaessa muodostivat merkittävän osan murteellisten saneiden kokonaismäärästä, ovat esimerkiksi *notta*-konjunktio (EtK), *ma(a)r* ja *simmottis* (TuK) ja *-viisii*-adverbit (KaK). Samoin on StK:ssa

sellaisia käyttöalaltaan slangin tai arkikielen sanoja, jotka esiintyvät teoksessa ainakin 20 kertaa, kuten *delaa* (21 esiintymää), *duuni* (f 22), *duunata* (f 42), *faija* (f 27), *homma* (f 24), *jengi* (f 24), *snadi* (f 35) ja *tsiigata* (f 21).

Ahtaasti ymmärretyn murteellisen sanaston lisäksi haluaisin kiinnittää huomiota myös **laajempialaisiin murteellisuuksiin**, yleisiin puhekielisyyskäyttöihin ja arkisiin sanoihin, joilla on mielestäni ainakin yhtä merkittävä osa tekstin murteellistamisessa kuin ahtailla murre sanoilla. Niillä saadaan luotua myös helposti vaikutelma puhutusta kielestä, puhutun illuusio (ks. Kalliokoski 1998). Jos tarkastellaan kaikkien murrekatekismusten sanastoa, saadaan pieni joukko sellaisia sanoja, jotka sijoittuvat neutraalin yleiskielen ja murteiden väliin ja jotka esiintyvät useimmissa katekismusversioissa. Tällaisia substantiiveja ovat esimerkiksi *porukka*, joka esiintyy kaikissa muissa kuin EtK:ssa ja OuK:ssa, *konsti*, jota ainoastaan StK:ssa ei ole, sekä *homma*, joka tavataan KaK:sta (f 13), StK:sta (f 24) ja TuK:sta (f 1). Tyypillisiä verbejä ovat esimerkiksi *tykätä* (esiintymiä muissa kuin StK:ssa), joka usein on alkutekstin *rakastaa*-verbin vastineena, *meinata* (KaK, SaK, TaK ja TuK) ja modaaliverbi *passata* (OuK, SaK ja TuK). Näistä *meinata* on myös Ikolan ym:n tutkimuksessa (1989: 286) lueteltu kaikkien murteiden kahdeksanneksi yleisimmäksi modaaliverbiksi. Toisaalta etenkin TaK:ssa sen yksikön 1. persoonan muoto on kiteytynyt lausepartikkeliksi, eikä sitä voi ollenkaan pitää verbinä. Useimmille katekismuksille yhteisistä partikkeleista mainittakoon postpositio *tykö* kaikissa muodoissaan, joka esiintyy eteläpohjalaisten, oululaisten, tamperelaisten ja turkulaisten katekismuksissa. Se on siis tyypillinen länsimurteisille murrennoksille. Lisäksi vahvistussana *just(iin)* voidaan tavata kaikissa muissa kuin oululais- ja savolaiskatekismuksissa.

Edellä olleista esimerkkisanoista muutamat kuuluvat **uskonnolliseen sanastoon**; sen käytössä Seppälä on kääntäjistä ahkerin. Hän on käyttänyt paljon uskonnollista slangisanastoa, ns. kaanaanslangin (StK 113) sanavaroja, hyväkseen. Uskonnollista slangia edustavat stadilaiskatekismuksessa mm. *bönari* ja *bönis* 'rukous', *frellsis* 'pelastusarmeija', *hellari* 'helluntailainen', *jumis* 'jumalanpalvelus', *tsyrkka* 'kirkko, seurakunta', *uskis* 'uskovainen' ja *virisari* 'virisikirja'. Myös seuraava ilmaus voidaan tulkita tekstiyhteydessään uskonnolliseksi:

- (7) Älä päästä meitä *hankalaan saumaan*. (StK 67)
Äläkä saata meitä *kiusaukseen*. (YK 61)

Pyhään Kolminaisuuteen viittaavia sanoja on paitsi StK:ssa, myös muissa murrekatekismuksissa. Isää Jumalaa tarkoittavat *Faija* (StK), *Yläpiha* 'ukko' (SaK), *Yläpihan isäntä* (SaK), *Tai-*

vampappa (TuK) ja *Pappa* (TuK) sekä Jeesusta merkitsevät stadinnoksen sanat *Jesse*, *Kundi* 'Poika', *Tsiisus*. Muita uskonnon aihepiirin sanastoa ovat EtK:n ilmaukset *toinen*, *toiset ihimiset*, *naapuri* 'lähimmäinen', sekä 'syntiä' merkitsevät *rähkyys* ja *rötös*.

3. DYNAAMINEN VASTAAVUUS

3.1. Virke- ja lauserakenteet

Tutkielmani tässä osassa käsittelen murrekatekismusten lause- ja virkerakenteita kvantitatiivisin keinoin ja vertailen yleiskielisen ja murteella kirjoitettujen katekismusten virkerakenteita toisiinsa. Tuloksia vertaan Osmo Ikolan, Ulla Palomäen ja Anna-Kaisa Koiton tutkimuksiin suomen murteiden syntaksista (1989). Tutkimuksessaan he käyttivät aineistona Lauseopin arkiston murrenäytteitä 132 pitäjältä sekä 30:tä yleiskielistä tekstiyksikköä. Murrenäytteet vastaavat kukin 1 tunnin mittaista puhuttua näytettä, samaten yleiskielen näytteet olisivat puhuttuina suurin piirtein tunnin mittaista. Murreaineistoon kuuluu 885 379 sanetta, 166 262 lausetta ja 54 379 virkettä ja yleiskielen kokoelmaan 190 917 sanetta, 27 339 lausetta ja 15 670 virkettä. (Ikola ym. 1989: VII.)

Ikolan ja kumppaneiden tutkimus käsittää siis lähes kaikki suomen pitäjät ja kattaa siten ainakin kaikki päämurteet. Taulukoissa murreaineisto esiintyykin päämurteittain: lounaismurteita (taulukoissa LM), lounaisia siirtymämurteita (SiM), hämäläismurteita (HM), pohjalaismurteita (PM), savolaismurteita (SM) ja kaakkoismurteita (KM) verrataan yleiskielen (YK) aineistoon (esim. mts. 5). Jako päämurteisiin on sovellettavissa myös omaan aineistooni siten, että turkulaisten katekismus vastaa lounaisia siirtymämurteita, tamperelaisten hämäläismurteita, eteläpohjalaisten ja oululaisten katekismukset kumpikin pohjalaismurteita, savolaisten katekismus savolaismurteita ja karjalaisten kaakkoismurteita. Stadilaisten katekismus jää murrealueiden ulkopuolelle, mutta olen ottanut sen mukaan vertailuihin.

Kirjoitetussa kielessä – jota aineistonikin on – **virkkeet** koostuvat vähintään yhdestä lauseesta, ja ne erotetaan toisistaan ortografisesti pisteillä, huutomerkeillä tai kysymysmerkeillä (Hakulinen & Karlsson 1988: 65; Karlsson 1999: 122–123). Löyhemmin rakentuvan puhutun kielen ketjuuntuvia lausejaksoja tutkittaessa tämä määrittely toimii huonosti. Siksi Ikolan, Palomäen ja Koiton tutkimuksessa virkkeen määrittelyssä onkin käytetty hyväksi ensisijaisesti kieliopillista rakennetta, mutta lisäksi kriteereinä on käytetty taukoja, intonaatiota ja sisältöseikkoja (1989: 3–4; vrt. Karlsson 1999: 124; Enkvist 1975: 91–92). Tällainen tulkinnanvaraisuus täytyy siis ottaa huomioon tuloksia tarkasteltaessa. Joka tapauksessa ainakin murteiden suhteelliset erot tulevat tutkimuksessa esiin, vaikka lukuja ei absoluuttisina

tulekaan tarkastella. (Ikola ym. 1989: 3; ks. myös Ikola 1985: 35.)

Lauseiden määrittely on yksiselitteisempää. Täydellisen minimaalisen lauseen tärkein jäsen on finiittiverbi (Hakulinen & Karlsson 1988: 64). Tämä kriteeri on myös Ikolan ym:n tutkimuksessa tärkein: kussakin lauseessa voi olla vain yksi finiittipredikaatti tai määrätapauksissa kieltoverbi (ks. kriteerit Ikola ym. 1989: 27–28; vrt. Karlsson 1999: 120–121; Enkvist 1975: 91). Ottamatta kantaa siihen, miten lausetta on yritetty määritellä mahdollisimman tyhjentävästi, käytän käsitteitä *lause* ja *virke* hyvin pragmaattisesti.

Samoja kriteerejä käytän itsekin katekismusten otosten lauseistamisessa. Virkkeiden määrittely ei kirjoitetussakaan aineistossa ole aivan yksiselitteistä. Pääsääntö on, että piste, huuto- tai kysymysmerkki erottavat virkkeet toisistaan, mutta pulmia aiheuttava vaillinaiset lauseet, jotka useimmiten ovat selvästi jatkoa edelliseen (ortografiseen) virkkeeseen, esimerkiksi: *Sillon lupa pualustaa vaikka väkiste. Viärä vaikka Sorille rauhottuun...* (TaK 19.) Kun tällaisissa tapauksissa vaillinaiseksi jäävä virke on ajatuksellisesti ja syntaktisesti selvää jatkoa edelliselle virkkeelle ja siitä puuttuu oma finiittiverbi, olen katsonut ne yhdeksi virkkeeksi ja lauseeksi.

Alla olevaan taulukkoon olen koonnut murre- ja yleiskielisen katekismuksen otoksen sana-, lause- ja virkemäärät. Niiden perusteella olen laskenut keskimääräiset virkkeiden pituudet, joiden mukaan olen yrittänyt järjestää katekismukset lyhytvirkkeisimmistä pitkävirkeisimpiin.

Taulukko 2: Kakekismusten sana- (S), lause- (L) ja virkemäärät (V) sekä keskimääräiset virkepituuudet sanojen (S/V) ja lauseiden (L/V) määrällä mitattuna verrattuna Ikolan ym:n (1989) tuloksiin (merkitty tähdellä *).

	TuK	OuK	EtK	TaK	KaK	SaK	StK	yht.	YK
S	1784	854	1467	1262	2044	1093	1952	10456	1066
L	322	151	258	214	341	174	313	1772	191
V	154	72	118	100	160	76	129	809	104
S/V	11,6	11,9	12,4	12,6	12,8	14,4	15,1	12,9	10,3
L/V	2,09	2,10	2,19	2,14	2,15	2,29	2,43	2,19	1,84
	SiM*	PM*	PM*	HM*	KM*	SM*		yht.*	YK*
S/V	17,2	17,0	17,0	17,4	15,1	14,5		16,3	12,2
L/V	3,2	3,2	3,2	3,3	2,9	2,7		3,1	1,7

Taulukon kahdesta oikeanpuoleisesta sarakkeesta näkyy hyvin, miten paljon virkkeet ovat murteissa pitempiä: Ikolan ym:n murreotoksen virkkeiden keskipituus on 16,3 sanaa ja 3,1

lausetta, yleiskielessä 12,2 sanaa ja vain 1,7 lausetta (1989: 4–6; vrt. Ikola 1985: 35). Ero on selvä, ja sitä voinee pitää yleisemmin myös puhutun ja kirjoitetun kielen erona.

Murrekatekismusten otosten sanamäärä on yhteensä 10 456, lausemäärä 1772 ja virkemäärä 809. Tällöin niiden virkkeiden keskipituudeksi saadaan 12,9 sanaa ja 2,19 lausetta. Kun näitä lukuja verrataan murteiden vastaaviin, ovat murrekatekismukset selvästi lähempänä yleiskieltä kuin murteita. Verrattuna Ikolan ja kumppanien tulokseen (16,3 ja 3,1) niiden virkkeet ovat varsin lyhyitä. Lyhytvirkkeisimmän murrekatekismuksen (TuK) virkkeet ovat pidempiä kuin YK:n virkkeet mutta sanamäärältään lyhyempiä kuin yleiskielen virkkeet.

YK:n virkkeissä sanoja on huomattavasti vähemmän kuin yleiskielessä, mutta se lauseita hivenen enemmän. Tätä selittää mitä ilmeisimmin se, että Katekismuksesta on pyritty tekemään mahdollisimman selkeä ja helppolukuinen (YK 5). Näyttää myös siltä, että Ikolan ym:n yleiskielen aineisto koostuu lähinnä 1970- ja 80-luvun teksteistä, jolloin yleiskielessä käytettiin jonkin verran pidempiä virkeitä (vrt. Ikola ym. 1989: 6).

Murrekatekismusten ja vastaavien murteiden virkepituudet eivät näytä juuri korreloivan. Päinvastoin pitkävirkkeisimpien murrekatekismusten murteet näyttävät olevan Ikolan ym:n tutkimuksessa lyhytvirkkeisimpiä ja päinvastoin. Luvut eivät olekaan vertailukelpoisia, sillä nähtävästi murrekatekismusten virkepituudet riippuvat ennen kaikkea kirjoittajiensa henkilökohtaisesta kirjoitustyylistä. Toki myös kirjoitetun kielen ja puhutun murteen struktuuri eroavat toisistaan selvästi – riippumatta siitä, onko kirjoitettu kielenä murre vai yleiskieli. Erot murrekatekismusten välillä eivät muutoinkaan ole kovin suuret; ainoastaan StK ja SaK erottuvat selvästi muita pidemmillä virkkeillään, jotka vastaavat jo Ikolan ym:n saamia tuloksia.

Edellä luetellut luvut eivät anna kuvaa siitä, millaisia virkeitä aineistossa todellisuudessa on. Taulukkoon 3 olen koonnut murrekatekismusten kaikki otokset sen mukaan, montako (osa)lauseita virkkeet sisältävät.

Taulukko 3: Tekstien jakaantuminen eri lausemäärät sisältäviin virkkeisiin murrekatekismusten ja yleiskielisen katekismuksen otoksissa verrattuna Ikolaan ym:hin (1989) [merkitty tähdellä *].

lauseita/ virke	Murrekat:t		YK		Murteet*		Yleiskieli*	
	n	%	n	%	n	%	n	%
1	250	30,9	45	43,3	17 924	33,0	7 944	50,7
2	295	36,5	40	38,5	10 760	19,8	4 826	30,8
3	156	19,3	10	9,62	7 876	14,5	1 906	12,2
4	86	10,6	9	8,65	5 638	10,4	624	4,0
5	13	1,61	-	-	4 001	7,5	217	1,4
6	7	0,87	-	-	2 759	5,1	88	0,6
7	2	0,25	-	-	1 823	3,4	32	0,2
8	-	-	-	-	1 183	2,2	18	0,1
9	-	-	-	-	781	1,4	5	0,0
enemmän	-	-	-	-	1 634	3,0	10	0,1
yhteensä	809	100	104	100	54 379	100,0	15 670	100,0

Vaikka erot Ikolan ym:n ja oman aineistoni välillä ovatkin erilaiset, ovat ne silti samansuuntaiset: yleiskielessä yhden lauseen sisältäviä virkkeitä (yksinkertaisia virkkeitä) on eniten, kun taas murteissa hajonta useampilauseisten virkkeiden kesken on suurempi. Yleiskielessä pitkiä virkkeitä on vähemmän kuin murteissa, joissa kymmenen tai useamman lauseen sisältäviä virkkeitäkin on kolme prosenttia. Yleiskielessä niin pitkät virkkeet ovat melko satunnaisia. Huomiota kiinnittävät katekismusten virkkeiden pituuksien pienet erot: etenkin yleiskielisen katekismuksen otoksessa pisimpiä ovat neljän lauseen virkkeet, olkoonkin, että otos on melko suppea. Katekismuksen luonteeseen kuuluu, että helppotajuisuuden tavoittamiseksi pitkiä virkkeitä on pyritty välttämään (vrt. YK 5).

Puhekieli ja yleiskieli eroavat myös lausepituudeltaan, niin että yleiskielen lauseet pyrkivät olemaan sanamäärältään pidempiä kuin puhekielessä (Saukkonen 1970: 4; Ikola 1985: 39). Pidemmät lauseet ovat myös abstraktisempia ja rakenteellisesti raskaampia (esim. Saukkonen 1984: 178–179). Edellä todettiin jo, että virkkeet ovat lauseissa ja sanoissa mitattuna pitempiä murteissa kuin yleiskielessä. Lauseet ovat kuitenkin Ikolan ym:n tutkimuksen (1989: 29–30) mukaan yleiskielessä pitempiä kuin murteissa. Virkkeiden pituus murteissa johtuu osaksi siitä, miten puhekielessä lauseet voivat liittyä toisiinsa *ja*-konjunktioilla tai asyndeettisesti hyvinkin pitkiksi lauseketjuiksi. Kirjakielissä pitkiä virkkeitä taas pyritään välttämään. (Mts. 36.) Murrekatekismuksissa virkkeet tekee toisaalta lyhyemmiksi kirjoitetun kielen normien mukainen välimerkitys, jolla saatetaan jakaa kahdeksi lauseeksi sellainenkin lauseketju, joka puhuttuna katsottaisiin todennäköisesti yhdeksi virkkeeksi:

- (8) Lutteri sano aikonsa, että meirän täytyy kaiken enempi kum mitääm muuta pelätä ja rakastaa Jumalaa ja turvautua siihen. Mutta nin tää ensimmäinen käsky sanookin, että ainoo toreellinen suaja ja turva oj Jumala, joka on luanu täh hela hoiron. (TaK 14)

Seuraavan esimerkin tekstijakson olen laskenut yhdeksi virkkeeksi, vaikka ääneen luettuna se luultavasti jakautuisi kahdeksi virkkeeksi sekä kieliopillisesti että tauotuksensa ja intonaationsa vuoksi. Edellisen esimerkin tekstin taas voisi lukea ääneen yhdeksi jaksoksi, jolloin se laskettaisiin myös yhdeksi virkkeeksi. Toisaalta kirjoitetun kielen välimerkit voivat vaikuttaa myös päinvastaisesti:

- (9) Tämmöttet ei muka tarvitte kenenkään muun apua – niitä ei siis voi syyttää ainakaan itteluattamuksen puutteesta. (TaK 13)

Ikolan aiemmassa tutkimuksessa (1985: 36) näyttää myös siltä, että murteissa siedetään paremmin lyhyitä ja pitkiä virkkeitä, kun taas kirjakielen virkepituuksissa hajonta on pienempi. Tämä näkyy omassa aineistossani pitkien virkkeiden osuudessa: murrekatekismuksissa yli nelilauseisia virkkeitä on 2,72 prosenttia, mutta YK:n otoksessa sellaisia ei ole lainkaan.

Taulukko 4. Katekismusten otosten sana- (S) ja lausemäärät (L) sekä lauseiden pituudet sanoilla mitattuna (S/L).

	TuK	EtK	OuK	TaK	KaK	StK	SaK	yht.	YK
S	1784	1467	854	1262	2044	1952	1093	10456	1066
L	322	258	151	214	341	313	174	1772	191
S/L	5,5	5,7	5,7	5,9	6,0	6,2	6,3	5,9	5,6

Taulukkoon 4 olen koonnut otosten sana- ja lausemäärät sekä lauseiden keskipituudet. Ikolan–Palomäen–Koiton tutkimuksen mukaan (1989: 29–30) yleiskielen lauseet sisältävät keskimäärin 7,0 sanaa ja murteet 5,3 sanaa. Pauli Saukkonen osoittaa tyyliallyksissään (1984: 178–179, 182–183) kirjakielen eri tyylilajien lauseiden pituuksien vaihtelevan näytelmien 4,0 sanasta uutistekstien 8,3 sanaan (vrt. myös Ikola 1985: 39). Oma tutkimusaineistoni sijoittuu molempien tulosten ääripäiden väliin. YK:n lausepituus on lyhyempi kuin murrekatekismusten, vain 5,6 sanaa. Niinpä pitkälauseisin murrekatekismus SaK on yhtä lähellä yleiskieltä kuin yleiskielistä katekismustakin 6,3 sanan lausepituudellaan. Lyhytlauseisimman murrekatekismuksen turkulaiskatekismuksen lauseet taas ovat vain kymmenyksen YK:n lauseita lyhyempiä.

YK:n lyhytlauseisuutta selittää varmasti sen pyrkimys yksinkertaisuuteen ja selkeyteen, kuten aiemminkin jo mainitsin. Keskimäärin murrekatekismusten lausepituudet ovat 5,9 sanaa, mikä on toki lähempänä murteita (5,3) kuin yleiskieltä (7,0), mutta ero murteisiin on silti huomattava. Yllättävä tulos on siksikin, että lauseiden pituus viittaa myös tekstin abstraktisuuteen, ja näin osa murteella kirjoitetuista katekismuksista – etenkin KaK, StK ja SaK – olisi YK:ta tyylillisesti abstraktimpia (vrt. Saukkonen 1984: 179–179, 182–183). On luultavaa, että murrekatekismusten kirjoitettu muoto on venyttänyt lauseita ja mutkistanut niitä yleiskielen (ja kirjakielen) suuntaan (vrt. Ikola ym. 1989: 29–30).

Tuskin on sattumaa, että YK:n uskollisimmiksi käänöksiksi osoittautuvat turkulaisten ja oululaisten katekismukset ovat lähellä alkutekstin lause- ja virkepituuksia. Otosten kokonaissanemäärät liittyvät nekin selvästi murentajien käänösperiaatteisiin: Oululaiskatekismuksen lyhyys johtuu kääntäjän tiivistävästä otteesta, kun taas toiseksi lyhyin murrenno, SaK, on tiivis kääntäjensä rohkeasti muokkaavasta, ”valikoivasta”, kääntämisperiaatteesta. Laajimmiksi paisuneet karjalaisten ja stadilaisten katekismukset ovat taas kokeneen kirkonmiehen ja teologi-toimittaja-kirjailijan käsialaa.

3.2. Syntaksi

Seuraavaksi tutkin syvemmin, miten murre tulee ilmi lauseiden ja virkkeiden rakenteissa. Tässä käytän hyväkseni paitsi Ikolan ja kumppaneiden (1989) tutkimustuloksia myös Jyrki Kalliokosken analyysia (1998) Hjalmar Nortamon murrekertomuksista (ks. luku 1.5).

Syntaktiset muutokset eli sanajärjestyksen ja lauseenjäsenten suhteiden muutokset ja lauserakenteen muut muutokset voidaan katsoa kohdekielen kieliopin vaatimaksi mukauttamiseksi, mutta niiden käyttö tekee vastaavuudesta jo dynaamisempaa (ks. Nida & Taber 1969: 113–114). Näin siksi, että jos alkutekstin muotoa pyritään säilyttämään liiaksi, voi käännöksestä tulla kohdeyleisölle vaikealukuista, mikä taas voi vaikuttaa sisältöön (mts. 112, 12–14).

Esimerkkitekstinä käytän katekismuksen kohdan 14 selitystä uskontunnustuksen osasta ja *Jeesukseen Kristukseen, Jumalan ainoaan Poikaan* (YK 38–39). Kohdan olen valinnut, koska siinä alkutekstin ja käännösten yhteys näkyy erityisen selvästi verrattuna muihin otokseen kuuluviin kappaleisiin. Olen merkinnyt alla olevan esimerkkitekstin kunkin virkkeen juok-

sevalla numeroinnilla ja niiden osalauseet kirjaimin. Sisennykset kuvaavat lauseiden välistä hierarkiaa, niin että alisteiset lauseet on sisennetty ja rinnasteiset lauseet ovat samalla tasolla. YK:n teksti koostuu neljästä kappaleesta, 14 virkkeestä, 27 lauseesta ja 143 sanasta:

1. KAPPALE:

- ¹ Jeesuksessa Jumalan rakkaus tuli näkyväksi keskelle tätä maailmaa.
² Jumala asettui ihmisen osaan lähettämällä ainoan Poikansa meidän luoksemme.

2. KAPPALE:

- ³ Jeesus oli historiallinen henkilö, kotoisin Nasaretin kaupungista.
^{4a} Hän syntyi
^{4b} ja kuoli,
^{4c} iloitsi
^{4d} ja itki niin kuin kuka tahansa meistä.
^{5a} Jeesus oli erityisesti niiden ystävä,
^{5b} joita muut väheksyivät
^{5c} ja halveksivat.
⁶ Näin hän todisti Jumalan rakkaudesta kaikkia ihmisiä kohtaan.
^{7a} Elämällään Jeesus osoitti,
^{7b} mitä kuuliaisuus Isän tahdolle merkitsee.

3. KAPPALE:

- ^{8a} Jumalan Poika syntyi meidän kaltaiseksemme vapauttaakseen meidät ja kantaakseen tuomion,
^{8b} jonka olemme ansainneet.
^{9a} Hän alistui yhdeksi meistä
^{9b} ja jakoi synnin orjuuttaman ihmiskunnan kohtalon.
¹⁰ Jeesus on Vanhan testamentin odottama kärsivä Messias eli Kristus.

4. KAPPALE

- ¹¹ Jeesus on todellinen Jumala ja todellinen ihminen.
¹² Jumalan ainoana Poikana hän on erilainen kuin muut uskonnolliset opettajat.
^{13a} Vaikka hänellä on Jumalan kaikki valta ja voima,
^{13b} hän ei ole jäänyt etäiseksi kunnianssaan,
^{13c} vaan elää
^{13d} ja vaikuttaa meidän keskellämme.
^{14a} Epätoivon maailmassa,
^{14b} jossa pahuuden valta tuntuu ylivoimaiselta,
^{14a} Kristus on ainoa toivomme.
 (YK 38–39)

Kun esimerkkitekstin murreversioita verrataan alkutekstiin, huomataan silmämääräisestikin, mitkä ovat käännöksinä tarkimpia ja missä kääntäjän ote on ollut vapaampi. EtK, TaK, StK ja SaK voidaan sivuuttaa tässä ja jättää hyvin vapaina käännöksinä käsiteltäväksi tuonnem-

pana. Sen sijaan OuK, TuK ja KaK näyttävät säilyttäneen osittain jopa alkutekstin muoto-
piirteitä. Yksi uskollisimmista kohdan käänöksistä on Harri Raittiin Turkulaisten katkis-
muksessa. Siinä alkutekstin kaikki virkkeet ja lauseet ovat mukana, vieläpä rakenteeltaankin
varsin samannäköisinä kuin alkutekstissä. Näytteessä muutokset on alleviivattu ja lisäykset
on merkitty kursivilla. Numerointi viittaa YK:n virke- ja lausejakoon.

1. KAPPALE:

¹ Jeesukses Jumala rakkaus tuli näkyvil tämän mailman keskel.
² Jumala laitti itses ihmise osasse,
² ku hän lähetti ainovan Poikas meijän tykö.
³ Jeesus oli historialline henkilö, Nasaretin kaupunkist kotosi.
^{4a} Hän syntys
^{4b} ja kuali,
^{4c} oli ilone
^{4d} ja parkus kollotti niin ko kuka vaa meist.
^{5a} Jeesus oli erikoiseste niitten kaveri,
^{5b} ketä muut halverasiva,
^{5c} komppuleerasiva hävyttömäste
ja ketkä sai nahoissas tuntte
kui piretä noloste jöötä.
⁶ Näi hän toristi,
⁶ et Jumala rakasta kaikki ihmissi.
^{7a} Elämälläs Jeesus näytti,
^{7b} mitä kuuliaisus Isän tahrol *oikkem* meina.

2. KAPPALE:

^{8a} Jumalam Poika syntys samallaiseks ku mee,
^{8a} et hän vapauttais meijät
^{8a} ja kantas sen tuamio,
^{8b} mikä meil *kaike järje mukkan* kuulu.
^{9a} Hän alensi ittes yhreks meist
^{9b} ja *suustus* jakama synni orjuttamatten kohtalo.
^(9b) Se meina sama ku kaikitte ihmisten kohtalo.
¹⁰ Jeesus oli *see* orotettu kärsivä Messias,
¹⁰ kenest Vanhas Testamentis puhuta.

3. KAPPALE:

¹¹ Jeesus Kristus on torelline Jumala ja *yht* torelline ihmine.
¹² Hän o erilainen ku muut uskonnolliset opettajat.
See ny o sil selvä.
¹² et hän o Jumala ainova Poika.
^{13a} Vaik hänel o Jumalan kaik valta ja voima
^{13b} hän ei ol jääny kauaks kököttämän kunniassas,
^{13c} ku elä
^{13d} ja vaikutta meijä joukos.

- ^{14a} Epätoivom mailmas pahus ja helvetti riahuva nii,
^{14a} et niitte valta tuntu ylivoimaselt.
^{14b} Kristus om meijä ainova toivo.

Raittiin käännöksessä on siis kolme kappaletta, 18 virkettä, 40 lausetta ja 194 sanaa. Kappaleiden ja virkkeiden järjestys on alkutekstin mukainen, mutta sen 1. ja 2. kappale on yhdistetty samaksi kappaleeksi. Pois ei yhtäkään alkutekstin lausetta ole jätetty, päinvastoin pienet lisäykset tekevät siitä alkutekstiä pitemmän. Tämä onkin Raittiin työlle tyyppillistä. Myös Ahoinpellon (2002: 52, 83–84) tutkimista katekismuksista TuK on stadilaisten ja savolaisten katekismuksia selvemmin alkutekstinsä käännös, kappalejako myöten. Hänen mukaansa käännösmäisyydestä suurimman poikkeuksen muodostaa siinä vain kirjoittajan ”oma ääni”, jota yllä olevassa esimerkkikäännöksessä edustaa selvimmin lisäys *See ny o sil selvä*.

Raittiin käännöksessä puhekielistäviä syntaktisia piirteitä ovat ensinnäkin **sanajärjestyksen** muutokset, esim. *tämäm mailman keskel pro keskelle tätä maailmaa ja Nasaretin kaupunkist kotosi pro kotoisin Nasaretin kaupungista*. Edellä käsitellyssä Isä meidän -rukouksessa etenkin pyyntö *Ja anna meille meidän syntimme anteeksi, niin kuin mekin anteeksi annamme niille* – näytti joutuneen sanajärjestysmuutosten kohteeksi, ei tosin Raittiin käännöksessä. Siinä sekä Kuronen että Ruusukallio olivat vaihtaneet sanajärjestystä: *Ja anna meill anteeks meijä synnit* (KaK) ja *Ja anna meille anteeks meidän synnit* (TaK). Myös Harju on toiminut sivulauseessa samaan tapaan: *niin kun mekin annetaan niille anteeksi* (EtK).

Toiseksi yleiskielelle ominaisia raskaita ei-finiittisiä rakenteita (ks. Hakulinen & Karlsson 1988: 368–369) on purettu puhekielelle luontevammiksi, analyttisemmiksi rakenteiksi, usein sivulauseiksi (ks. Saukkonen 1970: 5–6; Ahoinpelto 2002: 83–84), esimerkiksi *Jumala asettui ihmisen osaan lähettämällä ainoan Poikansa – – > Jumala laitti itses ihmise osasse, ku hän lähetti ainovan Poikas – – ja Näin hän todisti Jumalan rakkaudesta kaikkia ihmisiä kohtaan > Näi hän toristi, et Jumala rakasta kaikki ihmissi*. Virkkeen 8 finaaliset lauseenvastikkeet on muutettu finaalisiksi *et*-sivulauseiksi (ks. Hakulinen & Karlsson 1988: 388–389), ja virkkeen 10 agenttipartisiippiirakenne *Vanhan testamentin odottama* on muutettu samalla periaatteella relatiivilauseeksi (ks. mts. 375–378). Informaatiosta raskas virke 14 on niin ikään purettu kolmeksi lauseeksi, mitä voi verrata virkkeen takaisintransformointiin syvärakenteiksi.

Seuraavaksi tarkastelen Oululaisten katekismuksen käännöstä:

1. KAPPALE:

²⁽⁺¹⁾ Jeesuksesa Jumala asettu ihmisen ossaan,
² ku se lähetti ainuan Poikasa mejän tykö.

2. KAPPALE:

³ Jeesus oli historian henkilö, Nasaretin kaupungista kotosin.
^{4a} Se synty
^{4b} ja kuoli,
 se väsy
 ja levähti,
^{4c} se nauro
^{4d} ja itki niinku kuka tahasa meistä.
^{5a} Jeesus tykkäs erityisesti niistä,
^{5b} joita muut vähätteli
^{5c} ja halaveeras.

3. KAPPALE:

⁶ Sillä tavalla se tojisti Jumalan rakkauvesta kaikkia ihmisiä kohtaan.

4. KAPPALE:

^{8a} Jumalan poika synty mejän kaltaseksi siksi,
että se vappauttas mejät
ja kantas sen tuomion,
^{8b} jonka me oomma ansanneet.
^{9a} Se alistu yheksi meistä
^{9b} ja jako synnin orjuuttaman ihmiskansan kohtalon.

5. KAPPALE:

¹¹ Jeesus Ristus on tojellinen Jumala ja tojellinen ihiminen.
¹² Jumalan Ø poikana se on erilainen ku muut uskonnolliset opettajat.
^{13a} Vaikka sillä on kaikki Jumalan valta ja voima,
^{13c} se ellää
^{13d} ja vaikuttaa mejän keskuuvesa.
 (OuK 33–34)

Kohdan käsittelyosassa on viidessä lyhyessä kappaleessa kymmenen virkettä, 25 lausetta ja 112 sanaa, joten se on jonkin verran alkutekstiä suppeampi. Alkutekstin virkkeet 7, 10 ja 14 on karsittu pois kokonaan, ja virkkeestä 1 on jäljellä vain virkkeeseen 2 liitetty adverbi *Jeesuksessa*. Virke 13 on muotoiltu uudelleen, niin että sen alkuperäinen ajatus on muuttunut: virkkeestä on poistettu lause ^{13b} *hän ei ole jäänyt etäiseksi kunniassaan*, mikä tekee ajatuksesta jotakuinkin epäloogisen. Nämä poisjätöt kuvaavat Pääkkösen ajoittain tiivistävää käännotapaa. Katekismusten otoksista juuri Pääkkösen käännot onkin ainoana alkutekstiä lyhyempi (ks. taulukko 4, s. 44).

Tiiviiden lauserakenteiden purkaminen näkyy kuuluvan myös Pääkkösen käännöspe-
riaatteisiin, vaikkakaan ei niin johdonmukaisesti kuin Raitilla. Virkeen 2 adverbialina
toimiva kolmannen infinitiivin adessiivimuoto on purettu aivan samalla tavalla *ku-*
sivulauseeksi kuin turunnoksessakin. Ikolan ja kumppaneiden tutkimus (1989: 425–426)
osoittaisikin tämän upotteen olevan murteissa kuusi kertaa yleiskieltä harvinaisempi. Virk-
keen 8 lauseenvastikkeet on muutettu sivulauseiksi niin kuin turkulaiskatekismuksessa. Fi-
naalinen lauseenvastike on murteissa erittäin harvinainen: Ikolan ym:n (mts. 213–314) mu-
kaan kymmenen kertaa harvinaisempi kuin yleiskielessä, vaikka sitä siinäkin esiintyy varsin
niukasti. Virkkeen 6 tiivis nominaalirakenne ja lauseen 9b partisiippirakenne on sen sijaan
jätetty ennalleen.

Pintarakenteiden muodollinen vastaavuus toteutuu lähinnä yksinkertaisimmissa lau-
seissa, jotka ovat lähimpänä myös peruslausetyyppejä (Hakulinen & Karlsson 1988: 93–97),
esim lauseissa ^{4a} *Se synty*, ^{4b} *kuoli*, ^{5a} *Jeesus tykkäs erityisesti niistä* ja ¹¹ *Jeesus Ristus on tojellinen*
Jumala ja tojellinen ihminen.

Kolmas alkutekstin virke- ja lauserakenteita seuraava murrentaja on Matti J. Kuronen,
jonka käännöksestä otan esimerkiksi kohdan 14 ensimmäisen kappaleen:

1. KAPPALE

¹ Jeesuksess Jumala rakkaus tul näkyvill meijä maailmass.

² Jumala tälläjäis issesä ihmisen ossaa sillo,

² ku hää pan Poikasa meijän luo.

Hää sano Jeesuksell, ett mee sie maalimaa, ni saahaa rätingit kohallee.

³ Jeesus oli *iha* oikee ihmine, *Galilea poikii*, lähtöjää Nasaretin kaupunnist.

^{4a} Hää synty

^{4b} ja kuol,

^{4c} pit lustii

^{4d} ja surruu *iha* niiku myökii.

^{5a} Hää ruukkas olla erityisest sellaste kaver,

^{5b} joitt kaikk muut syrjiit

^{5c} ja kolhiit.

⁶ Täll viisii hää vakkuutti,

⁶ jott Jumala rakastaa meit kaikkii.

⁷ Jeesus el sillviisii,

⁷ ett hää näytti

⁷ mitä siit tulloo,

⁷ ko ottaakii vakavast Jumala tahon.

^{8a} Jumala Poika synty tänne yheks meist sen takkii,

^{8a} ett hää vappauttas meijät.

^{8a} Hää kantokii meijä syntiste tuomio,

^{8b} vaikk se oiskii kuulunt meijä selittää ja sovittaakii.

⁽⁹⁾ Tääll hää el meijä kerall synni orjuuverss ja taivaast evakoss.

¹⁰ Jeesus ol se Messias eli Ristus,

¹⁰ mitä hyö nii kovi Vanhass testamentiss oottiit.

(KaK 50–51)

Koko kohtaan kuuluu kaksi pitkää kappaletta, joissa on yhteensä 18 virkettä, 42 lausetta ja 231 sanaa, mikä tekee siitä alkutekstiä merkittävästi pitemmän (alkutekstissä 14 virkettä, 27 lausetta, 143 sanaa). Alkutekstin kaikki lauseet on otettu käännökseen mukaan, ja lisäksi Kuronen on tehnyt omia lisäyksiä. Virke 9 on tosin mukana vain viitteellisesti, ja se on siksi merkitty sulkuihin. Näiden virkkeiden vastaavuutta voi pitää korkeintaan ajatuksellisena.

Kuten edellä olevissa katekismuksissa, on Karjalaisii katkismuksessakin tiiviit lauserakenteet purettu, esim. virkkeissä 2, 6 ja 10. Kuronen on vienyt paikoin vielä pidemmälle tätä analyttämisperiaatetta, niin että seuraavissa tapauksissa voidaan puhua jo parafraaseista. Esimerkiksi virkkeen 7 kahdesta lauseesta *Elämällään Jeesus osoitti, mitä kuuliaisuus Isän tahdolle merkitsee* on muodostettu neljän lauseen lauseketju: *Jeesus el sillviisii, ett hää näytti mitä siit tulloo ko ottaakii vakavast Jumalan tahon*. Samoin virke 8 on hajotettu kahdeksi virkkeeksi ja neljäksi lauseeksi. Erityisesti *-kin*-liitepartikkelin käyttö tekee käännöksistä erisävyisiä kuin alkuteksti.

3.3. Ajatusten kääntäminen

Edellä mainitsin, että uskollisimmatkin käännökset ovat varsin dynaamisia ja vapaita suhteessa alkutekstiin. Miltä sitten näyttävät ne murrekäännökset, jotka ovat rohkeammin puuttuneet alkutekstin muotoon ja seuraavat alkutekstiä lähinnä vain sisällön, ajatuksen tasolla? Tällaista dynaamisen kääntämisen ääri rajoilla liikkuvaa kääntämistä voisi nimittää ajatusten kääntämiseksi. Siinä kääntäjä liikkuu kääntämisen, muuntelemisen ja uuden tekstin tuottamisen välimaastossa. Kääntäjä valitsee käännoästä tehdessään oman tekstistrategiansa alkutekstin strategian sijasta ja tuottaa alkutekstin tekstivariantin. (Ks. Oittinen 1995: 23–30; Ingo 1990: 253–256; Enkvist 1975: 19–21.) Erilaisesta tekstistrategiasta ja pintarakenteesta huolimatta alkutekstin sanoma ja ajatukset voivat välittyä myös uuden tekstin lukijalle.

Vapaimmin käännettyjen katekismusten (EtK, SaK, StK ja TaK) ja alkutekstin välistä vastaavuutta on usein vaikea päällisin puolin havaita. Siksi on syytä ottaa avuksi peruslauseet

ja verrattava missä määrin alkutekstin predikaatiot (ks. Enkvist 1975: 19–21) ilmenevät mur-reversioissa. Tätä varten olen purkanut esimerkkikohdan 14 selityksen ”välirakenteiksi”, pin-tarakenteen ja syvärakenteen välissä oleviksi yksinkertaisiksi ja lausemaisemmiksi rakenteiksi. Pääajatuksena on, että monimutkaisetkin pintarakenteet voidaan palauttaa, takaisintrans-formoida, yksinkertaisiin syvärakenteisiin, ns. peruslauseiksi (takaisintransformaatioista ks. Nida & Taber 1969: 39–40; Ingo 1990: 119–120; Kieli ja sen kieliopit 1996: 47). Käytän-nössä tämä tarkoittaa, että pintarakenteessa olevat epälausemaiset konstruktio, kuten nomi-naalistukset ja lauseenvastikkeet, puretaan lausemaisiksi ja itsenäisiksi (pää)lauseiksi. Tässä olen käyttänyt mallina Paavo Suihkosen (1998: 64–65) tutkimusta raamatunkäännösten nominaalistuksista. (Lausemaisuu-den asteista ks. Hakulinen & Karlsson 1988: 337–339.)

Yleiskielisen katekismuksen esimerkkikohdan pintarakenteessa on 4 kappaletta, 14 virkettä, 27 lausetta ja 143 sanaa:

1. KAPPALE:

- ¹ Jeesuksessa Jumalan rakkaus tuli näkyväksi keskelle tätä maailmaa.
² Jumala asettui ihmisen osaan lähettämällä ainoan Poikansa meidän luoksemme.

2. KAPPALE:

- ³ Jeesus oli historiallinen henkilö, kotoisin Nasaretin kaupungista.
^{4a} Hän syntyi
^{4b} ja kuoli,
^{4c} iloitsi
^{4d} ja itki niin kuin kuka tahansa meistä.
^{5a} Jeesus oli erityisesti niiden ystävä,
^{5b} joita muut väheksyivät
^{5c} ja halveksivat.
⁶ Näin hän todisti Jumalan rakkaudesta kaikkia ihmisiä kohtaan.
^{7a} Elämällään Jeesus osoitti,
^{7b} mitä kuuliaisuus Isän tahdolle merkitsee.

3. KAPPALE:

- ^{8a} Jumalan Poika syntyi meidän kaltaiseksemme vapauttaakseen meidät ja kantaak-
seen tuomion,
^{8b} jonka olemme ansainneet.
^{9a} Hän alistui yhdeksi meistä
^{9b} ja jakoi synnin orjuuttaman ihmiskunnan kohtalon.
¹⁰ Jeesus on Vanhan testamentin odottama kärsivä Messias eli Kristus.

4. KAPPALE

- ¹¹ Jeesus on todellinen Jumala ja todellinen ihminen.
¹² Jumalan ainoana Poikana hän on erilainen kuin muut uskonnolliset opettajat.
^{13a} Vaikka hänellä on Jumalan kaikki valta ja voima,

^{13b} hän ei ole jäänyt etäiseksi kunniansaan,
^{13c} vaan elää
^{13d} ja vaikuttaa meidän keskellämme.
^{14a} Epätoivon maailmassa,
^{14b} jossa pahuuden valta tuntuu ylivoimaiselta,
^{14a} Kristus on ainoa toivomme.
 (YK 38–39)

Koska YK:n pintarakenteet ovat sangen yksinkertaisia ja lausemaisia, välirakenteet muistuttavat niitä läheisesti. Pintarakenteen virkkeet on merkitty vasempaan reunaan rivinyllisin numeroin ja niistä palauttamani välirakenteet eli tekstiin sisältyvät ”ajatukset” on numeroitu sulkuihin:

1. KAPPALE:

- ¹ (1) Jeesuksessa tuli näkyväksi keskelle tätä maailmaa se,
 (2) että Jumala rakastaa [maailmaa, ihmisiä, tms].
² (3) Jumala asettui ihmisen osaan niin,
 (4) että lähetti ainoan Poikansa meidän luoksemme.

2. KAPPALE:

- ³ (5) Jeesus oli historiallinen henkilö.
 (6) Jeesus oli kotoisin Nasaretin kaupungista.
^{4a} (7) Jeesus syntyi,
^{4b} (8) Jeesus kuoli,
^{4c} (9) Jeesus iloitsi,
^{4d} (10) Jeesus itki,
 (11) niin kuin kuka tahansa meistä [syntyy, kuolee, iloitsee ja itkee].
^{5a} (12) Jeesus oli erityisesti niiden ystävä,
^{5b} (13) joita muut väheksyivät
^{5c} (14) ja joita muut halveksivat.
⁶ (15) Näin Jeesus todisti,
 (16) että Jumala rakastaa kaikkia ihmisiä.
^{7a} (17) Elämällään Jeesus osoitti,
^{7b} (18) mitä merkitsee,
 (19) että on kuuliainen Isän tahdolle.

3. KAPPALE:

- ^{8a} (20) Jumalan Poika syntyi sellaiseksi,
 (21) kuin me olemme,
 (22) jotta hän vapauttaisi meidät
 (23) ja kantaisi tuomion,
^{8b} (24) jonka me olemme ansainneet.
^{9a} (25) Jeesus alistui yhdeksi meistä,
^{9b} (26) Jeesus jakoi ihmiskunnan [27] kohtalon,
 (27) [jonka (= ihmiskunnan) synty on orjuuttanut]

- (28) jonka olemme ansainneet.
¹⁰ (29) Jeesus on kärsivä Messias eli Kristus,
 (30) jota Vanhassa testamentissa odotetaan.

4. KAPPALE:

- ¹¹ (31) Jeesus Kristus on todellinen Jumala.
 (32) Jeesus Kristus on todellinen ihminen.
¹² (33) Koska Jeesus on Jumalan ainoa Poika,
 (34) hän on erilainen kuin muut uskonnolliset opettajat.
^{13a} (35) Vaikka Jeesuksella on Jumalan kaikki valta ja voima,
^{13b} (36) hän ei ole jäänyt etäiseksi kunniaansa,
^{13c} (37) vaan hän elää meidän keskellämme
 (38) ja vaikuttaa meidän keskellämme.
^{14a} (39) Epätoivon maailmassa Kristus on ainoa toivomme.
 (40) Epätoivon maailmassa tuntuu,
 (41) että pahuuden valta on ylivoimainen.

Tekstin voisi palauttaa vielä perusteellisemmin vaikka 80 ydinlauseeseen, mutta se ei tutkimukseni kannalta ole tarpeen. Väilirakenteet ovat sisällöltään mielekkäämpiä, kuin pelkistetyt syvärakenteet tai propositiot, kuten niitä tekstilingvistiikassa nimitetään (Enkvist 1975: 17; Kieli ja sen kieliopit 1996: 64). Kuten yllä näkyy, olen purkanut pää- tai sivulauseiksi lähinnä teonnimirakenteet (*Jumalan rakkaus > se, että Jumala rakastaa*), lauseenvastikkeet (*vapauttaakseen meidät > jotta hän vapauttaisi meidät*) tai muut nominaalistukset (*Vanhan testamentin odottama kärsivä Messias > kärsivä Messias – –, jota Vanhassa testamentissa odotetaan*). Olen myös paikoin täydentänyt elliptisiä rakenteita panemalla ilmi subjektin. Nämä väilirakenteet liittyvät ydinlauseisiin pintarakennetta läheisemmin, jolloin niiden sisältö tai ajatus on ymmärrettävämmässä ja selkeämmässä muodossa. Vuosien 1938 ja 1992 raamatun-suomennosten nominaalistuksia tutkinut Paavo Suihkonen (1998: 71) toteaaakin, että vanhan käännöksen elliptisiä rakenteita täydellisempi ja syvärakenteita lähempänä oleva uusi käännös voi olla jopa tarkempi kuin alkuteksti.

Selvimmän jäljellä olevista vapaista käännöksistä (EtK, SaK, TaK ja StK) voidaan pitää YK:n käännöksenä stadinnosta, jonka esimerkkikäännöksessä on kokonaisuudessaan neljä kappaletta, 15 virkettä, 29 lausetta ja 217 sanaa; se on siis sanoilla mitattuna huomattavasti alkutekstiä pitempi ja ainoastaan karjalaisversiota hiukan lyhyempi. Vastaavien alkutekstin väilirakenteiden numerot olen upottanut käännökseen sulkuihin:

1. KAPPALE:

Jumalan rakkaus ei oo pelkkää läpän heittoa,
vaan sille löytyy ihka oikee lähde,
joka on tullu sanojen takaa
ja antanu hahmoo Jumalan suunnitelmille.

Tää lähde ja hahmo on Jumalan ainut skidi, historiallinen jäbä (5) ja hengellinen kingi (33).

Jeesus teki Jumalan rakkauden näkyväks, ihmisöögalla havaittavaks (1).
Jeesuksessa Jumala tavallaan dyykkas taivaasta maan päälle
ja vetäs niskaan ihmisenä olemisen rotsin ja klabbeihin tavallisen steissinkuluttajan buutsit.

2. KAPPALE:

^{4a} Jesse synty (7),

^{4b-d} eli (8–9)

⁴ ja oli niinku kuka tahansa ihminen (11).

Jessessä Jumala oppi tsennaamaan
mitä oikeesti on frysaaminen
ku ulkona on nii galsa,
tekarien saranat jäätyy kii.

Jessessä Jumala saa suoraa palautetta siit
mitä on olla bosessa,
mitä on olla nudena kartsalla ruho täys paiseita
tai heittää laattaa pelkästään sen takii,
et on nii yksin ja studiksessa keskellä maailmankaikkeutta.
Eikä Jeesukselle mitkään ihmisten mokat oo vieraita.

3. KAPPALE:

^{8a} Jumalan poika tuli ihmisen näköseks, kokoseks, ja tapaseks (19–20),

^{8a} et se vois vapauttaa meijät (21).

Oikeesti ihmiset on dumattu ja fudattu syntien takii Jumalan luota veks.
Jesse dallas sama repa selässä ihan ku me ihmiset (3)
ja sen takii se snajaa spragannutta ihmiskuntaa.

4. KAPPALE:

¹¹ Tsiisuus on ihan oikee Jumala (30) ja ihan oikee ihminen (31), yhellä ja samalla kertaa kumpaaki,
vaik se tuntuu snadisti ristiriitaselta.

Mut just siin on koko homman juju.

¹² Jumalan poikana Jeesuksessa (32) on jotain spesiaalii verrattuna moniin muihin eri uskontojen jumaliin (33).

Simppelisti sanottuna me uskotaan,
et Jeesuksessa Jumala budjaa ihmisessä ja ihminen Jumalassa.

(StK 44–45)

Käännöksen ensimmäinen kappale on käytännössä kokonaan Seppälän omaa tuotosta, samoin muissa kappaleissa monet muut virkkeet. Erityisesti alkutekstin kuvailu siitä, miten Jee-

suksen elämä oli aivan tavallisen ihmisen elämää (välirakenteet [7]–[11]), on katsottu niin tärkeäksi, että sitä on kerrottu toisin sanoin: tästä kertoo 2. kappale kokonaan ja paljolti kolmaskin kappale. Myös Pursiainen ja Pääkkönen ovat valinneet erilaisia ihmistoimintoja ihmisen elämää kuvailemaan: *söe, joe, nukku, valavo, polttipa pärreesäkkii* (SaK), *väsy, levähti, nauro* (OuK). Kaikista murreversioista kuitenkin Seppälä on käsitellyt juuri tätä aihetta vuolaimmin. Tarkoituksena hänellä lienee ollut kerrottavan havainnollistaminen, lukijan haahduttaminen ja sitä kautta sanoman tehostaminen ja sen perillemenon varmistaminen.

Kaikkiaan Seppälän käännöksessä on mukana 14 alkutekstin välirakennetta. Välirakenteiden yhtenevyyden kannalta lähes yksiin Jukka-Pekka Ruusukallion TaK:

³ Jeesus oli miäs historian lehriltä (5), kotosin Nasaretin kaupunkista (6).

^{4a} Se synti (7),

^{4b} ja kuali (8),

^{4c} riamuitti (9)

^{4d} poras (10) ninkuk kuka hyvänsä Ø (11).

^{5a} Jeesus oli eritoten niitten ystävä (12)

^{5b} joita muut sorsi (13)

^{5c} ja halveeras (14).

Mää uskon että tää Jeesus, joka synti Isästä ja neitsyt Mariasta on tullut tänne just mun takia.

Kun se sittek kärsi ja kuali nin se samalla kertaa vapautti mut synnij ja kualemav vallasta.

Sitäpaitti.

¹¹ *tää Jeesus [Kristus] on ihan torellinej Jumala (30) ja torellinen ihmene (31).*

¹² *Sikäli se eroo ratkasevasti muista suurmiähistä (33), meinaan näistä herroista, joita kyä aina om piisannu.*

(TaK 38.)

Esimerkkiosion käännökseen on sisällytetty 13 alkutekstin välirakennetta ja virkkeet 3–5 ja 11–12. Erona stadinnokseen lisäyksiä on paljon vähemmän, vain kaksi kokonaista virkettä, muutama lause ja lauseke. Ruusukallion esimerkkikäännös onkin kaikista murrekatekismuksista lyhyin: yhdessä kappaleessa on seitsemän virkettä, 18 lausetta ja yhteensä 86 sanaa, eikä TaK otoksen sanamäärältäkään ole kuin vähän alkutekstiä pitempi. Alkutekstin ajatuksia Ruusukallio on tämänkin esimerkin valossa karsinut melko kovalla kädellä, ja voidaankin puhua tiivistävästä tai valikoivasta käännöksestä, jossa mukana on vain joitakin alkutekstin ajatuksia.

Kaksi lisättyä virkettä on lainattu Lutherin selityksestä, jotka on kerrottu yksikön ensimmäisessä persoonassa: ”Lutterim mallim mukaan tulee nää selityksekkien nym mää-

muarossa” (TaK 35). Vähässä Katekismuksessa esikuvina on ollut seuraava jakso: ”Minä uskon, että Jeesus Kristus, – – syntynyt neitsyt Mariasta – – on voittanut minut vapaaksi kaikista synneistä, kuolemasta ja perkeleen vallasta – –” (Katekismus: 8; YK 48).

Kauimpana alkutekstistä ovat SaK ja EtK. Niiden versiot esimerkkikohdasta ovat luetavissa luvussa 4.1. On kuitenkin pidettävä mielessä, että jako näiden vapaiden käännosten kesken voi olla jopa keinotekoinen, koska ne kaikki muodostavat niin monimuotoisen ja vapaan käännosten ryhmän, että sen sisällä käännoisperiaatteisiin on vaikea ja tarpeetonta kin vetää jyrkkiä rajoja.

3.4. Syntaksin pragmatiikkaa

Edellä ilmi tulleiden murteellistamisen ja puhekielistämisen keinojen lisäksi on murentajilla käytettävissään lukuisa joukko erilaisia pikkusanoja, jotka tuovat lauseeseen tai lausekkeeseen oman pragmaattisen lisänsä mutta eivät muuta sen perusmerkitystä, propositiota. Näihin kuuluvat erilaiset partikkelit, useimmiten liitepartikkelit ja adverbis. (Ks. Hakulinen 1989: 115–116; Kalliokoski 1998: 193; Hakulinen & Karlsson 1988: 278–281.) Murrekatekismuksissa esiintyvillä erilaisilla partikkeleilla on pyritty tekemään murrekäännöksestä puhekielenomaisempaa, mutta niillä on usein myös selvästi paikallisuutta ja murteellisuutta antava funktio. Tässä tehtävässä mukaan on luettava myös murteelliset konjunktiot. Näistä kaikista on tapana käyttää nimitystä *syntaktis-pragmaattiset* ja *tekstuaaliset partikkelit*.

Esimerkiksi karjalantaja Matti J. Kuronen on käyttänyt **liitepartikkelia** *-hAn* monessa paikassa muokatakseen tekstistä murteenmukaisempaa ja karjalaisvärisempää. Liitepartikkeli antaa lauseelle yleensä jonkin lisäsävyn, ja tällöin se on pragmaattisessa käytössä. Se implikoi sanojan ja kuulijan yhteiseen tietoon, johonkin, joka on molemmille tuttu ja molempien tiedossa, jopa itsestään selvä. Usein viitattaessaan edellä mainittuun tai yhteiseen tietoon liitepartikkelit tekevät tekstistä myös sidosteisempaa. (Hakulinen & Karlsson 1988: 278–279; 327–328; NS s.v. *-han*) Näitä löytyy mm. Kurosen kääntämistä Isä meidän -rukouksen kohdasta 30 (*niihä myökii anteeks annetaa heill*) ja 33 (*Siuha tää on valtakunta*) ja yllä olevan esimerkkikohdan 14 jälkimmäisestä kappaleesta virkkeen 13 vastineessa *vaa häähä ellää ja touhuu tääll meijä seass*.

Usein Kurosen käytössä partikkeli näyttää vastaavan yleiskielen *sillä*-konjunktiota (*Sillä sinun on valtakunta*), jota käytännössä puuttuu murteista kokonaan (Ikola ym. 1989: 46–47; 52–53). Raamatun kielessä sitä taas on käytetty runsaasti (ks. mts. 52), ja esimerkiksi Kaisu Lahikaisen (2004: 9) mukaan *-han*-partikkeli on kaakkoismurteissa hyvin yleinen.

Kun edelleen tarkastellaan otoksen kohtia eri katekismussa, käytetään muista murrekatekismuksista *-hAn*-partikkelia merkittävässä määrin vain TaK:ssa, tosin hieman eri funktiossa, esimerkiksi *Näihäm me aika köykäsesti sanotaan, mutta jos me oikeem mennään itteemme, niin oham meillä jokasella meinaam paljo semmosta, – –* (TaK 62). Läheskään yhtä taajaan ei Ruusukallio ole tätä partikkelia käyttänyt kuin Kuronen, ja vielä harvinaisemmalta se näyttää Seppälän stadinnoksessa ja Raili Pursiaisen savonnoksessa, jonka otoksessa ainoaksi esiintymäksi jää lause: *Vuan niinhän siinä kääp, että – –* (SaK 13).

Toinen yleisesti käytetty liitepartikkeli on *-kin/-kAA*n, joka verbiin liittyessään lisää lauseeseen odotetun tai odottamattoman tai vain muuten tehostavan sävyn. Sen toinen päämerkitys on likimääräisesti 'myös'. (Hakulinen & Karlsson 1988: 328–329; NS s.v. *-kin* A.) Myös tämän partikkelin käyttö on Kurosella väliin runsasta, esimerkiksi yllä virkkeen 8 vastineessa sekä seuraavissa, muitakin partikkeleja hyödyntävässä, esimerkissä: *Oha niit selasiikij höppänöit, jotka väittää, ettei Jumalaa ees oiskaa* (KaK 48). Myös Raili Pursiainen näyttää käyttäneen partikkelin savolaista morfofonologista varianttia varsin paljon, eivätkä muuttakaan murrekatekismukset jää paljoka jälkeen:

- (10) Tappoo voep usseemmallaē konstillā. Tappamista eijjoo yksin hengen ottaminen toeselta, vuan tappoo voep paljo vähemmälläē. – – Sammoo tappamista se on sekkii. (SaK 20)
- (11) Pyhän Hengen voimas tapahtuu viäläkin palio ihimeetä, vaikka me ihmiset yritetähän niitākin liian useen seliittää järiellä, eikä aina uskota, notta se on se Pyhä Henki, joka viäläkin vaikuttaa. (EtK 51)

Kolmas liitepartikkeli *-pA* on käytössä monenkirjavissa funktioissa (ks. NS s.v. *-pa*), useimpien kuitenkin korostajana tai ilman korostusta selittävän tai perustelevan sävyn aikaansaamiseksi (Hakulinen Karlsson 1988: 330). Eniten *-pA*-partikkelia on käytetty SaK:ssa – ei paljon tosin siinäkään.

Modaaliset partikkelit, kuten *ehkä, kyllä, kai, tosiaan, varmaan* ja *tuskin*, antavat väitelmälle vivahteen esimerkiksi mahdollisuudesta, varmuudesta, todennäköisyydestä tai vält-

tämättömyydestä (Hakulinen 1989: 116–117). Käytetyimpiä tällaisia partikkeleja murrekatekismuksissa ovat vahvistavat *kyllä* ja *just(iin)* sekä laimeamerkityksinen *ihan* (Saukkonen 1970: 8). Kaikki kolme partikkelia esiintyvät kaikissa murrekatekismuksissa, mutta joissakin ne ovat laajemmassa käytössä kuin toisissa. Esimerkiksi tamperennos viljelee vahvistussanaa *kyä* ja eteläpohjalaisversio vahvistussanoja *justihin*. Muita näihin verrattavia partikkeleja TaK:ssa ja EtK:ssa ovat ainakin *nyt* (esim. *Kaikkihan nyj johonkil luattaa!* TaK 13), *ihavvarmana* (esim. *Ihavvarmana tää on näin*, TaK 36) sekä *varmahan* 'taatusti' (EtK). Esimerkiksi turunnoksessa käytetään vahvistavaa kiteymää *kyl mar*, joka esiintyy eritoten tekstuaalisissa rajakohdissa, kuten useat muutkin *kyllä*-partikkelit (vrt. Kalliokoski 1998: 197–198; ks. myös Nida & Taber 1969: 153.)

- (12) Sillonkiss sev vuarisaarnansa yhteyressä se [Jeesus] kerto kunka oli kaks miestä, toinen semmonen parempi ihmine omasta miälestäv, variseus, – – ja toinen taas puplikaani, jota pualestaan pirettiin melkosena hunsvottina. No, ne nyk kummiskir rupes rukoileej ja meinaav vähä eri tyylii: tää variseus puhu ninkur ruuneperi hianoilla sanakäänteillä ja oli ihavvissi [!], että kyä Jumala nyk kuulee. Puplikaani pualestaan oli tosi surkeena eikä paljo osannu siinä muuta sanoo kun että ”kyä sää tiärat, anna anteeks”. (TaK 57)
- (13) Näin loppusanoos me tunnustetahan, notta Jumalalla on ihan kaikkehen valta. Ja se ei oo sitten mitään miälivaltaa, onhan Jumala varmahan oikiamiäinen. (EtK 77)
- (14) Kyl sihe sit vissi voi luatta, et hän anta sem, mikä meil om parhaks. Enimmäkses rukoi-lemine onki ittes kuransseeramist, ko meil o hiukka taipumust pyyttä yht ja toist, mikä ei pitemmäm pääl ol niin kauhian tarppellist. Jos ei ossa tai jaksa rukoilla, saa otta iha lunkisti ja luatta sihe, et Pyhä Henki rukoile kummiski ain vaa ja ilma lakkamat. (TuK 84)
- (15) Jos olis tarvis heittää maailman kuuluisin rukous, nii se varmaan olis just tää Faija meijän. Siin on sanottu, et meijän tarvii pyytää Jumalta [!] joka päivä kaikkii juttui meijän elämään ja vähän niinku dyykata sen handuihin – –. Faija meijän on tavallaan Kaikkien Rukousten Mutsi. (StK 69)

Muissa murreversioissa kuin TaK ja EtK vahvistussanojen käytöstä saa toisenlaisen kuvan. Esimerkiksi turunnoksessa käytetään paljon partikkeleja *ihan* ja *tiätty*, mutta yllä oleva esimerkkijakso antaa hyvän kuvan muistakin Raittiin käyttämistä lausepartikkeleista. Samoin stadinnoksessa on laaja kirjo monenlaisia nykypuhekielessä käytettyjä pragmaattisia partikkeleja, yllä olevien lisäksi *joteski*, *ihan oikeesti*, *oikeestaan*, joilla sanottavaa pikemminkin lievennetään kuin vahvistetaan. Tällaisia sanoja nimitetään myös **varauksiksi** (pehmentimiksi ja suojauksiksi), koska niillä laimennetaan esitettyä mielipidettä. Varauksina käytetään hyvin

monenlaisia sanoja ja lausekkeita, esimerkiksi *vähän niinku, niinku, tavallaan, ehkä, aika, melko* tai kuvailevia attribuutteja, kuten *sellanen* tai *joku*. (Hakulinen 1989: 118–119.) Näistä pronominaaliset attribuutit eivät juuri tuo lausekkeeseen uutta merkitysisältöä, ja siksi Saukkonen (1970: 8) nimittää niitä ”johdattelviksi”. Hyvänä esimerkkinä näistä on yllä oleva esimerkki 12 Ruusukalliolta. Hän on käyttänyt useita sellaisia määritteitä, jotka kirjakielessä jätettäisiin tarpeettomina pois, esimerkiksi deiktiset demonstratiivipronominit *se* ja *tää* sekä muut viittaukset kuviteltuun puhetilanteeseen tai kertomuksen maailmaan, kuten *sillonki* ja *siinä*. Tämä ilmiö on havaittavissa kaikissa murrekatekismuksissa, ja deiktisyys onkin puhutun kielen piirre (esim. Karlsson 1999: 240).

Tällaisia merkitystä vähän välittäviä ja lauseopillisesti vaikeammin määriteltäviä sanoja ovat ”pronomini-partikkelien” erilaiset esiintymät kaikissa murrekatekismuksissa, eritoten karjalaisten ja savolaisten, mutta myös oululaisten katekismuksessa (vaikkakaan ei otoksen teksteissä).

- (16) Hääh se o kaiken tään luontkii ja sanont sit viel pääll jot hää se o Herra täss maailmass. (KaK 16)
- (17) Jeesukse opettamaha se tää Isä meijä-rukkous alkujaa onkii. (KaK 71)
- (18) – –, jotta mittee se tämä meinoesj – –. (SaK 74)

Tällaista pronominiin käyttöä toistensa kanssa rinnakkain ei juuri muissa murrekatekismuksissa tapaa. Pelkkä pronominin adjektiiviattribuuttina käyttäminen on yhteistä kaikille murrenoksille, lukuun ottamatta TuK:ta, jossa niitä on löydettävissä varsin vähän. Tämä on Rapolan (1962: 221) mukaan ”vaivaton” tapa luoda kirjoitetulle kielelle kansankielistä väriä, käyttöesimerkkejä näkee jo edellä olleista esimerkeistä 11 *se on se Pyhä Henki*, 12 ja 15 *tää Fajja meijän*, ja käytössä voi olla demonstratiivipronomineista myös *tuo*: *tua Pyhä Henki* (EtK), *tuo Luoja* (SaK) ja *toi terveys* (TaK). Samantapaisia esimerkkejä löytyy myös kohdan 14 virkkeen 10 käännösvastineista: *Jeesus ol se Messias* (KaK) ja *Jeesus oli see orotettu kärsivä Messias* (TuK). Tällaisessa käytössä demonstratiivipronomini lähestyy määräistä artikkelia (ks. Rapola 1962).

Alla olevissa esimerkeissä on kuitenkin *se*-pronominin partitiivimuotoa käytetty toisella tavalla. Ahoinpelto (2002: 50) on laskenut nekin mukaan savonnoksen *se*-pronominin esiintymiksi, minkä vuoksi sen frekvenssi on kaikista pronominiesiintymistä suurin. Varsinaisesti kyseessä ei enää ole kuitenkaan pronomini, vaan Auli Hakulisen mukaan (1975: 38–

40) pikemminkin pronominiasta kiteytynyt syntaktis-pragmaattinen partikkeli. Sillä on muodollisen subjektin ja geneerisyyden piirteitä, mutta puhuja osoittaa sillä myös affektiivista asennettaan. (Vrt. Ahoipelto 2002: 49; ks. myös Kuiri 2000: 14.)

- (19) Jokkaine meist o sellane, et sitä hakkee niiko evakos ikkää jottai pysyvää, mihi vois ripustaa toivosä. (KaK 16)
- (20) Sitä suattaa sannoo lojjaattoo pahasti taekka tehä' viäryyttä toeselle, – –. Sammoo tappamista se on sekkii. (SaK 20)
- (21) Sitä suattaa kyllä olla meleko monenlaesia jumalija. – – Ja sillon sitä jäp immeinen kun tyhjän piälle, että mitenkä huonossa jamassa sitä oekein onkaan. (SaK 13)
- (22) Samalla tavalla sitä suattaa jossaen elämäsä kiänteessä tutkia mielummin jottaen niistä Raamatun kirjoesta enemmän – –. Ja Raamattua lukkiissaan passoo itte kunnii tutierata sitä ommoo sisustaannii, että mittee sitä siellä loppuin lopuks on hyvvee ja pahhoo – –. (SaK 74)
- (23) Meijän ei ollenkaan passaa puhua siihen malliin että sitä tässä ollaan erinomasia taikka erikoisen tasokkaita. (OuK 57)

Kuten esimerkeistäkin näkyy, on *sitä*-partikkelin käyttöalueena aina henkilötekijäiset lauseet ja aina subjektiltaan geneerisen tai passiiviset lauseet. Puhuja viittaa omaan kokemukseensa ja itseensä *sitä*-partikkelin avulla mutta ”mutkan kautta”, ei suoraan. (Hakulinen 1975: 28–30; Laitinen 1995: 341–342). Selvimmin puhujan oma mukanaolo näkyy esimerkkitaupauksissa 19 ja 23, joiden päälausessa viitataan *meihin*. Pursiainen (SaK) on käyttänyt erityisen paljon tällaisia persoonaa vältteleviä muotoja: epämääräinen tekijänä esimerkissä 22 on *immeinen* ja esimerkissä 20 geneerisesti käytetty yksikön 3. persoonan verbimuoto. Savolaesten katkismuksessa käytetään myös pronominia *ittekuhiii* samassa funktiossa (Ahoipelto 2002: 48).

Mainita kannattaa vielä erilaiset **konnektorit** eli syntaktiset ja tekstuaaliset partikkelit, joilla luodaan pragmaattisesti kytköksiä tekstin lauseiden välillä (Enkvist 1975: 89–90; Hakulinen & Karlsson 1988: 59, 65). Niihin kuuluu Tamperelaisten katkismuksessa taajaan esiintyvä, verbiparadigmasta tähdentäväksi partikkeliksi irronnut *meinaan*, joka esiintyy läpi kirjan ja vastaa TaK:n sanaston mukaan yleiskielen partikkelia *siis* (TaK 97; vrt. Hyttinen 1999: 41). Erikoisen partikkeli tamperennoksessa on myös *anskattoo* < *antaas katsoa* 'saa nähdä', josta adverbien tekee lähinnä se, että se on kirjoitettu yhdeksi sanaksi. Sanastossa hakusanana on näet *anskattoo(ny) kunka äijän käy* (TaK 94; näin myös Hyttinen 1999: 15). Tähdentävä konnektori *nääs* vastaa yleiskielen konnektoreja *näet* ja *nimittäin* (ks. Ikola ym. 1989: 184–186). Sen voi jollain tapaa sanoa jopa edustavan koko tamperelaista puheenpart-

ta ja tamperelaisuutta (vrt. Hyttinen 1999: 47), vaikka se esiintyy koko kirjassa vain kahdesti.

Konnektorien yksi alaluokka ovat lauseita ja lausekkeita toisiinsa kytkevät konjunktiot (Hakulinen & Karlsson 1988: 86–87). Nostan esiin konjunktioista eteläpohjalaiskatekismuksessa tiheään esiintyvän *notta*-konjunktion. Harju on käyttänyt sitä kaikissa *että*-konjunktion asemassa, vaikka eteläpohjalaismurteissakaan ei *jotta*-ole suinkaan ainoa, joskin vallitseva *että*-konjunktion nähdessä (Ikola ym. 1988: 82–83). EtK:ssa on tästä huolimatta käytetty yksinomaan *notta*-konjunktiota, minkä voisi olettaa johtuvan siitä, että murentaja on pyrkinyt korostamaan eteläpohjalaisuutta. Sillä on oma tärkeä osansa myös murteen illuusion luomisessa. Kuten edellä mainitsin, se nostaa murrenoksen murreaneiden muutoin vähäistä osuutta merkittävästi.

Edellä käsitellyjä puhekielen ja puhekielistämisen keinoja selvästi vähiten on hyödynnyt Matti Pääkkönen oululaiskatekismuksessa. Tämä antaa herkästi vaikutelman murteellisuuden vähyydestä ja ”ohuudesta”, niin että alkuteksti näkyisi ikään kuin läpi. Vaikutelmaa vahvistaa vielä käytetyn murreanaston vähyyys sekä oululaismurteen ja yleiskielen fonologinen läheisyys. Edellä kuitenkin jo totesin, että Pääkkösenkin käännöstapa näyttää noudattavan hyvin dynaamisia käännösperiaatteita, eikä hänen käännöksensä rakenteita voi pitää murteenvastaisina. Päätelmiä murteellisuuden ohuudesta ei voi tehdä kovin suoraviivaisesti.

4. MUOKKAUS, MUUNTELU, TULKINTA

4.1. Muokkaavista käännösmenetelmistä

Olen koonnut tähän lukuun melko hajanaisen joukon piirteitä, jotka ovat leimallisia muodollista ja dynaamista käännöstä vapaammalle, muokkaavalle käännökselle. Vastaavuuden tuolle puolen menevää menetelmää kutsutaan muokkaavaksi kääntämiseksi. Se puuttuu alkutekstin sisältöön tai muotoon ja muuttaa samalla myös tyyliä. Tarkoituksena on yleensä yksinkertaistaa, helpottaa tekstin ymmärtämistä, sovittaa se toiseen kulttuuriympäristöön ja toisenlaiselle yleisölle. (Ingo 1990: 82–83.) Siksi puhutaan usein myös kulttuurisesta mukauttamisesta tai kontekstiadaptaatiosta (esim. Oittinen 1995: 25–30; ks. myös Nida 1964: 147–149). Samaten tiivistelmäkäännös puuttuu alkutekstin muotoon, mutta vielä perustavammin kuin muokkaava käännös. Sen tehtävänä on vain referoida alkutekstiä, jolloin käännösvas-
tineet löytyvät parhaiten kielen ylemmistä rangeista lauseiden, virkkeiden ja tekstin tasolta. (Ingo 1990: 83–84.)

Muokkaavassa käännöksessä voi kyse olla saman sisällön sanomisesta toisin (parafraasista), poistosta (implisiittinen vastaavuus) tai lisäyksestä (eksplisiittinen vastaavuus). Vaarana vain usein on, että alkuperäinen sanoma vääristyy. Erilailla muokaten on näkemykseni mukaan useimmat murrekatekismuksetkin käännetty. Muokkaavan käännöksen ja alkutekstin vastaavuussuhde on häilyvä, koska käännös ei välitä aivan samaa informaatioisisältöä kuin alkuteksti. Siksi muokkaavia käännöksiä ei ole perinteisesti pidetty toivottavana. (Ks. Nida 1964: 226; Nida & Taber 1969: 173; Oittinen 1995: 23). Käännöksen ja alkuteoksen välisen vastaavuuden dynaamisuus ja funktionaalisuus eivät ole mitään itsestään selviä tai tarkasti mitattavia piirteitä (ks. Oittinen 1995: 34–37).

Nykyisin, kun samuuden vaatimus on höllentänyt otettaan, kääntäminen nähdään aina luovana ja muokkaavana toimintana (Oittinen 1995: 22–23, 43; Nida & Taber 1969: 12). Kääntäjää pidetään lukijana ja käännöstä hänen luentanaan eli tulkintanaan alkutekstistä (Bassnett 1995: 99–100). Nidan käyttämän kommunikaatioteorian mukaisesti käännöstä täytyy yleensä mukauttaa sitä enemmän, mitä etäisempiä kohde- ja lähdekulttuurit ovat toisistaan, kulttuurisesti tai ajallisesti. Jos etäisyys on suuri, käännökseen täytyy sisällyttää paljon sellaista eksplisiittistä informaatiota, joka lähtötekstin yleisölle on tuttua ja itsestään

selvää. Näin käännöstä kevennetään, kun sen informaatiotiiviys laimenee. Samalla käännös venyy. (Nida 1964: 129–131.) Tämä näkyy myös murrekatekismusten tiiviydessä: Alkutekstistä on usein jätetty paljonkin kääntämättä ja tilalle on voitu lisätä jotakin omaa. Tämän tekee mahdolliseksi se, että murrekatekismusten yleisöllä on sama kulttuuri- ja tietotausta kuin yleiskielisenkin katekismuksen lukijoilla – voivathan he olla jopa samoja ihmisiä.

Ensisijaisina esimerkkeinä käytän kanonisoiduista teksteistä luvussa 2.2 esittelemiäni Isä meidän -rukouksen käännöksiä ja uskontunnustusta sekä leipätekstistä kohdan 14 käännöksiä ja muita otokseen kuuluvaa kahdeksaa kohtaa. Vasta toissijaisesti käytän murrekatekismuksia kokonaisuudessaan. Poikkeuksellisesti viimeisessä alaluvussa 4.4 käytän esimerkkinä kohtaa 40, koska sen murrekäännökset tarjoavat otollisen kuvan metaforien käytöstä.

Esitän vielä johdannoksi YK:n kohdan 14 kaksi jäljelle jäänyttä käännöstä esimerkkinä muokkaavasta ja rohkeasti tulkitsevasta käännösmenetelmästä. Hyvällä syyllä tässä tapauksessa voidaan puhua toimittamisesta mieluummin kuin kääntämisestä; lopputulos on näet enemmänkin oma itsenäinen teoksensa kuin pelkkä käännös. Raili Pursiaisen versio kuuluu kokonaisuudessaan seuraavasti (sulkuihin on merkitty vastaava välirakenne):

1. KAPPALE:

Jumala ei suattanna kahtoo,

kun immeiset vuan tehä ryllisti syntiä (27),

eivätkä osanneet ehtiä apua suatika heretä synninteosta (27).

Sen tähän hiän laetto mualimaan poekasa Jeesuksen (4).

2. KAPPALE:

Jeesus olj ihan oekee immeinen (31, 5),

söe

ja joe,

nukku

ja valavo niin kun myökii (11),

polttipa välillä pärreesäkkii,

kun ei ennee kaappamiehiin mellastusta kehanna tempelissä kahtoo.

Ja kuitennii hiän olj iha' erjlaene'.

Kukkaan muu immeinen eijjoo onnistunna elämään synnitönnä,

eikä kukkaan muu oo ollu elävän Jumalan poeka (32).

Siinä sitä olj ihmettä kerrakseen

ja sitä on jo kohta kolomatta tuhatta vuotta pähkäelty,

että mitenkä se Luoja ruahti poekasa laettoo kitumaan ja kuolemaan tänne meijän eestä. (SaK 40)

Näissä kahdessa kappaleessa on kuusi virkettä, 17 lausetta ja 98 sanaa, siis vain vähän enemmän kuin tamperennoksessa (7 virkettä, 18 lausetta, 86 sanaa) ja huomattavasti vä-

hemmän kuin alkutekstissä (14 virkettä, 27 lausetta, 143 sanaa). Siitä näkyy, miten perinpohjaisesti Pursiainen on puuttunut alkutekstin sisältöön; alkutekstin vastaavia virkkeitäkään ei voi käännökseen merkitä. Väilirakennevastineet olen löytänyt väilirakenteille (4), (5), (11), (27) ja (31), tosin melko väljästi tulkiten. Samalla tavoin vastaavuus muidenkin virkkeiden ja alkutekstin virkkeiden kanssa jää melko epävarmaksi.

Näin on laita myös Harri Harjun (EtK) näkemyksen kanssa. Hänen käänöksensä ajatusvastineidenkin etsimiseen tarvitaan paitsi mielikuvitusta myös hyvää tahtoa. Laajuudeltaan pohjalaisversio on samaa luokkaa kuin savonnos. Siihen kuuluu kolmeen kappaleeseen sijoitettuna yhteensä seitsemän virkettä, 18 lausetta ja 94 sanaa:

1. KAPPALE:

Jeesus ei ollu pelekästänsä ihiminen (30–31),
se oli jumala (30),

joka syntyy ihmiseksi (3)!

Nimi Jeesus tarkoottaa suameksi Vapahtajaa ja Pelastajaa.

Se nimi on niin ihimeellinen,

notta taivahan alla ei oo muuta nimiä,

mihinä me voitaas pelastua.

2. KAPPALE:

Jeesus näytti selevästi (15, 17),

mitä se Jumalan rakkaus tarkoottaa (16),

kun se eli jämpptisti Jumalan lain mukahan (18)

ja alistuu ilaman piänintäkään syytä tuamittavaksi ja rangaastavaksi niistä synniistä (24, 25),

mitä me ollahan tehty. (25, 27)

Tällä lailla Jeesus antoo meille vapauten (21) kaikenlaasesta synnin vallasta.

3. KAPPALE:

Jeesus oli aivan erityyisesti niitten ystävä (12),

joita muut väheksyy (13) ja halaveksuu (14).

Näin se antoo meillekin esimerkin siitä,

mitenkä meirän pitää kohorella muita.

(EtK 43)

4.2. Lisäykset

Tämän alaluvun aiheena ovat lisäykset eli kaikki sellainen tekstiaines, jolla ei ole alkutekstissä esikuvaa. Käsittelen niitä tyyliään neutraalista ja persoonattomasta katekismuksen tekstistä erottuvana ”kertojan äänenä”. Lisäykset voivat olla joko eksplikoivia, jolloin ne vain tuovat ilmi tekstiin jo muutenkin sisältyvän merkityselementin, tai semanttisia, jolloin niillä tuodaan tekstiin aivan uusi semanttinen piirre (Ingo 1990: 293–294, 101–102). Lisäyksiä ei ole erityisemmin suositeltu käännettäessä käytettäväksi, mikäli käännöksen ymmärrettävyys ei sitä nimenomaan vaadi (ks. Nida 1964: 226–229).

Eksplisiittisiä lisäyksiä voidaan tarkastella helposti Isä meidän -rukouksen käännoksissä. Eksplikoitu on muutamissa paikoissa persoonapronominilla puhuteltavana oleva Jumala, johon myös predikaatin persoonamuoto viittaa: *Faija meidän, sä, joka oot taivaassa* (StK), *Älä sie johata meit kiusauksii* (KaK). Eksplikoivan ja semanttisen lisäyksen välillä horjuvia rajatapauksia ovat deiktiset määritteet, esimerkiksi *nii täällä maan päällä ku siellä taivaassa* (StK), *nii tääl maa pääl* (KaK) ja *Isä meiräj, joka oot siä taivaassa* (TaK). Samanlainen lisäys on turunnoksen uskontunnustuskäännöksessä: *istu siäl Jumala – – oikkial pualel*. Näissä on kontekstuaalisesti selvää, että rukoilija, *minä*, on *täällä* maan päällä, ja Jumala, jota rukoillaan, jossakin *siellä* taivaassa, ei meidän havaintopiirissämme. Tosin tekstiyhteydessä, kontekstissa, tämä ei tarkkaan ottaen tule ilmi. Niitä voitaneen pitää eksplikatiivisina (vrt. Enkvist 1975: 45). Tällainen pronominien pragmaattinen käyttö tuo tekstiin puhekielistävän sävyn, kuten edellä luvussa 3.3 tuli ilmi. Myös pronominien artikkelimainen käyttö attribuuttina tuo ainakin lauseeseen samantapaisen lisän.

Varsinaisia **semanttisia lisäyksiä** Isä meidän -rukouksessa taas ovat esimerkiksi painottava *Tapahtukohon justihin niinkun sinä taharot* (EtK). Turunnoksessa pyydetään: *päästä meijät eron kaikest pahast*. Lisäys antaa lauseelle selvästi eri merkityksen, kuin jos se olisi muodossa *päästä meijät pahast*. Alkutekstin vastinetta vailla olevat lisäykset ovat murrekatekismusten käsittelyteksteissä yleensä pitempiä jaksoja eivätkä yksittäisiä sanoja. Koska niillä ei ole vastinetta alkutekstissä, ne voidaan luokitella **kertojan ääneksi**, kommentteiksi, joilla hän arvioi kerrottavaa asiaa tai ohjaa lukijaa. Ne voivat olla kiteytyymiä, kuten *meinaan* (TaK), *ei mar* (TuK), lukijaan kohdistuvia suoria puhutteluja tai viittauksia kertojaan itseensä ja ylipäänsä kaikki tekstijaksot – lauseet, virkkeet tai kokonaiset kappaleet –, joilla ei ole vastinetta YK:ssa. (Ks. Kalliokoski 1998:196–198; Ahoinpelto 2002: 57–59.)

William Labov ja Joshua Waletzky (1967) ovat erotelleet suullisten kertomusten rakenteesta yksityiskohtaisemmin mm. loppupäätelmän ja evaluoinnin eli arvioinnin. Ahoinpelto on omassa tutkielmassaan (2002: 54) käsitellyt StK:n, SaK:n ja TuK:n evaluoivia ja orientoivia tekstijaksoja seikkaperäisemmin. Alkutekstissä ei kertojan ääntä hänen mukaansa kuultavissa olekaan, vaan sen ”teksti on kauttaaltaan jokseenkin saarnatyylisiä *me*-puhetta”. Tarkimmin YK:n linjaa on noudattanut Pääkkönen (OuK), jossa kertojan ääni ei tekstistä juuri erotu. Lisäykset ovat OuK:ssa vähäisiä, ja käännösstrategia on ollut pikemminkin tiivistävä, kuten edellä olen osoittanut. Kertoja on muissakin murrennoksissa yleensä neutraalissa monikon ensimmäisessä persoonassa, mikä on usein tyypillistä vaikuttamaan pyrkiville teksteille (ks. Yli-Vakkuri 1986: 100–101); sellainenhan opetustarkoitukseen laadittu katekismuskin ilman muuta on. Seuraavassa tarkastelen tästä pääsäännöstä poikkeavia persoonaviittauksia.

Jos aletaan käsitellä murrennosteksteissä käytettyjä lisäyksiä näkyvimmin kertojan äänen ilmi tuovista jaksoista, on syytä aloittaa suorista viittauksista kuulijaan ja kertojaan itseensä. Näihin en laske tyypillisesti saarnatyylissä esiintyviä viittauksia monikon 1. persoonaan, joka sisällyttää sekä kertojan että kuulijan (ks. Saukkonen 1984: 180; Ahoinpelto 2002: 57–58). Tässä tarkoituksessa Ruusukallio käyttää myös uskontunnustuksen selityksissä yksikön 1. persoonaa (TaK 35–44), johon mallin hän kertoo saaneensa Lutherilta (TaK 35). Ruusukallio käyttää *minä*-muotoa kyllä muuallakin, esimerkiksi: – – *me puhutellaaj Jumalaa ”meirän Isäks” enkä mää sunkar rupee sitä ittelleni omiin* (TaK 58). Tässä siis sekä *me* että *minä* käyvät rinnan samassa virkkeessä (ks. myös esimerkki 35). Suoraa lukijan puhutteluakin tamperelaisversiosta saattaa tavata: *koska oot viimeks kiittäny?* (TaK 15), *lopeta ny tommone hualehtimine oitis!* (TaK 27). Lukijaan kohdistuu myös kehotus *Rohkeesti vaan eteempäi!* (TaK 72.)

Stadinnoksessa esiintyvät yksikön toisen persoonan kuusi esiintymää Ahoinpelto on luokitellut *sä*-passiiviksi, joka ei oikeastaan viittaa kuulijaan lainkaan (2002: 52; ks. Kuiru 2000: 15; Seppänen 2000: 17–18; Ojajarvi 2000: 19; vrt. Yli-Vakkuri 1986: 102–105). Turunos puhutelee lukijaa suoraan paljon enemmän kuin stadinnos.

- (24) Tappaminen ei oo vaan sitä et pistää skegluu keuhkoon, vaan siinä voi olla kysymys henkisestä nirhaamisesta. Sä voit sanoo jollekin päin pläsii jotain niin karseeta, et se delaa henkisesti just siihen paikkaan. (StK 21)

- (25) Ei hän [Jumala] sunt tartte, mut sää tarttet hänt ankeleikiste [’välttämättä’]. (TuK 19)
 (26) Ku sää tulet siält kirkost, syä hyvi, ota iltapäiväl tirsat ja pirä muijatas (äijätäs) ja kaka-rias hyvänä, jos sul simmossi o. Muute ol hissukses ja ehtol praakka [’puhele’] kavereit-tes kans, mut fiiniste vaa. (TuK 20)
 (27) En tiär. Tämä o vaikia paikka. Ajattele sää sitä ja juttele kaverittes kans. (TuK 22)
 (28) – – mut ku ai joku tahto viisastella, ni selitettä ny vähä. (TuK 95)

Jälkimmäisissä esimerkeissä 27 ja 28 on myös myös kertojan viittauksia itseensä. Muissa katekismuksissa ei kertoja ole esillä näin suorasti. Ahoinpellon mielestä TuK:n kertoja toimii tästä syystä ”sinuttelevana neuvonantajana ja opastajana” ja lähtötekstin piilovaikuttaminen muuttuu avoimesti imperatiiviseksi. Stadilaiskatekismuk-*nessa* ja savolaiskatekismuksessa kertoja esiintyy taas huomaamattomampana ”oman persoonansa ja samalla myös vastapuolen, lukijan, persoonan rajoja häivyttäen”. (2002: 59–60.) Lukijankin puhuttelu on muissa murrekatekismuksissa yleensä hienovaraisempaa ja epäsuorempaa. Tamperelais-, turkulais- ja muissa murreversioissa tässä tarkoituksessa käytetään paitsi saarnatekstin *me*-kieltä myös geneeristä yksikön kolmatta persoonaa ilman ilmipantua persoonapronominia (ks. Hakulinen & Karlsson 1988: 253–254; Kieli ja sen kieliopit 1996: 121–122; Kuiri 2000: 14–15). Laitinen (1995) kutsuu tätä nollapersoonaksi.

Geneerisyyttä luodaan erityisesti savonnoksessa *sitä*-partikkelilla – kuten edellä oli puhe – sekä *immeinen*- ja *ittekuhhi*-tekijöillä. Geneerisyys ja persoonan välttely liittyy läheisesti savolaiselle viestintäkulttuurille leimalliseen kiertelyyn ja ”venkoiluun” (ks. Kuiri 2002: 15; Virtanen 1996: 66; Eskelinen 1997: 11–12). Kaikkiaan tällainen persoonan epämääräisyys on tyypillistä monille suomen kielen rakenteille ja sanontatavoille, ei vain savolaismurteille (Seppänen 2000: 16; vrt. Laitinen 1995: 341). Tässä on kuitenkin nähdäkseen pohjimmiltaan kyse vain saarnakielisen *me*-kielen kansankielisestä variantista.

Edellistä huomaamattomampana kertojan ääni kuuluu mielipiteissä sekä erilaisissa kysymyksissä. Kertojan asenne ja mielipide voidaan esittää lukemattomilla tavoilla, ja melkein kaikkia murentajan omia lisäyksiä voidaan viime kädessä pitää merkinä kertojan mielipiteistä. Samaan sarjaan voidaan lukea myös EtK:n huudahdukset, jotka usein sijoittuvat kappaleen alkuun tai loppuun kuten loppupäätelmät (Kalliokoski 1998: 196). Esimerkkikohdan 14 ensimmäinen virke kuuluu näin: *Jeesus ei ollut pelekästänsä ihminen, se oli jumala, joka syntyy ihmiseksi!* (EtK 43.) Kohdan 1 viimeinen virke taas ikään kuin toimii koko kohdan tekstiä tehostavana loppupäätelmänä: *Me ollahan saatu koko elämä Jumalalta lahajaksi, notta eipäs ruveta kumartelemahan omatekoisia jumalia!* (EtK 14.) Huutomerkin käyttö saa aikaan

palavan saarnan tunnun, mikä taas on helppo yhdistää pohjalaiseen ”uhoamiseen” (ks. Malmberg & Vanhatalo 1985: 63; KaK 10). Tekstissä vedotaan jatkuvasti eri auktoriteetteihin, erityisesti Lutheriin ja Jeesukseen (ks. alla esimerkki 29), mutta myös Raamattuun ja Pietariin (esimerkki 31) sekä Paavaliin (EtK 82) ja Johannekseen (EtK 93). Kun kertoja ”korottaa ääntään” huutomerkillä ja erilaisin vahvistavin määrittein, kuten *kauhia, justihin, varmahan*, tuntuu tekstin itsekin nousevan auktoriteetiksi (ks. myös Yli-Vakkuri 1986: 97).

- (29) Niinkun Lutteri meni sanomahan, notta se, mihinä oot kiinni koko syrämmestäs ja mistä meinaat hakia jonkunlaasta turvaa, se on sun jumalas. Ja varoottihan itte Jeesuskin, notta ei me voira palavella yhtä aikaa Jumalaa ja maallista omaasuutta. (EtK 13)
- (30) Raamatun mukahan Jeesus kastaa viäläkin Pyhällä Hengellä ja tulella. – – Piatarikin saarnas, notta tämä lupaus on annettu kaikille ihmisille. Jeesus lupas, notta Pyhä Henki antaa meille voiman toristaa ja tuara juluki sen, mitä Jumala on tehnyt meidän hyväksi. (EtK 50–51)

Matti J. Kurosen lisäyksiä puolestaan leimaa vahvasti karjalaisiin assosioituva huolettomuus ja ilonpito (ks. Keltikangas-Järvinen 1996: 218–219; Malmberg & Vanhatalo 1985: 131). Esimerkki 32 on peräisin edellä esillä olleessa katekismuksen kohdasta 14, jossa on myös Jumalan Pojan syntymistä ihmiseksi havainnollistava lisäys: *Hää sano Jeesuksell, ett mee sie maailmaa, nii saahaa rätingit kohalle* – hyvä esimerkki Kurosen karnevalistisesta suhtautumisesta alkutekstiin ja käsiteltävänä olevaan aiheeseen. Hän on ottanut kääntäjän vapauden tulkita, ja hyväntahtoisella huumorilla hän laskee alkutekstin jalustaltaan lähelle lukijaa. (Ks. Oittinen 1995: 146–150.)

- (31) Turha takkii ei piä sekkaantuu muite tappeluihi. Jos ei saa toppuuteltu, ni ainaha voi kassella rauhass vaa sivust. (KaK 27)
- (32) Tää maailma on nii paha paikka, ett tääll ei ois oikee mittää toivoo tulevast, mutt ku meill kulkee Jeesus sakiss, ni ei hättää mitää. (KaK 51)

Edellä kerroin, miten Ruusukallio (TaK) on käyttänyt Lutherin mallin mukaista *minä*-muotoa. Hänen murrenoksestaan on löydettävissä myös paljon muuta Lutherilta omaksuttua; esimerkiksi käskyjen ja Isä meidän -rukouksen selitykset alkavat kysymyksellä *Mitäs se meinaa?* Aivan samoin kysyy myös Harju (EtK) käskyjen selityksissä: *Mitä se tarkoottaa?* Lutherhan kysyy Vähässä katekismuksessa *Mitä se on?* Ruusukallio on kuitenkin ainoa, jonka käännökseen sisältyy lainauksia Lutherilta enemmänkin. Esimerkiksi kohdan 12 viimeinen

kappale on tiivistävä käännös Vähän katekismuksen selityksestä uskontunnustuksen ensimmäiseen uskonkappaleeseen (ks. uusi suomennos YK 37):

- (33) Mitä se tarkoittaa? Se tarkoittaa, että Jumala oli luanu mut ja koko luamakunna (tiätysti, Luaja kun o) ja antanu mulle ropaj ja sialuj ja kai vähä järkeeki. Ihavvarmana tää on näin. (TaK 36)
- (34) Mitä se on? Minä uskon, että Jumala on minut ja kaikki olennot luonut, antanut minulle ruumiin ja sielun, silmät, korvat ja kaikki jäsenet, järjen ja kaikki aistit, – –. Tämä on varmasti totta. (Katekismus 1952: 7)

Luther-lainauksia lukuun ottamatta Ruusukallion ääni kuulostaa samalta kuin Seppälän (StK): kumpikin havainnollistaa tekstiä ja tehostaa sanomaa esimerkein, jotka vaikuttavat omakohtaisilta ja tavallisen ihmisen elämään kuuluvilta. Hyvän esimerkin Ruusukallion käsiälästä antaa kohdan 25 selitys kokonaisuudessaan (TaK 57–58). Sen ensimmäisessä kappaleessa kerrotaan, miten Jeesus opetti rukoilemaan kertomalla vertauksen fariseuksesta ja publikaanista (ks. edellä esimerkki 12; Luuk. 18:9–14). Toinen kappale käsittelee erilaisia maallisia isä, samaan tapaan kuin stadinnos (StK 69–70) ja savonnos (SaK 56). Ruusukallion tapaan käsitellä asiat kuuluu usein kohdan koko selityksen vuodattaminen puhekielimäisesti yhteen menoon. Kokonaisuutta jäsentävät paitsi alun kysymykset myös lopussa olevat loppupäätelmät opetuksen tai neuvon muodossa.

Edellä olleessa esimerkikohdan 14 stadinnoksessa oli kertojan käyttämistä esimerkeistä runsaasti näyttöä. Sen 2. kappaleessa kaksi kuvailevaa virkettä, joiden tehtävänä on selvästi saada lukija pysähtymään ja havahtumaan ja sitä kautta ymmärtämään, että Jeesus on todella elänyt meidän ihmisten elämän kaikkine varjopuolineenkin. 4. kappaleessa kertoja kommentoi kyseisen sanoman uskottavuutta: *vaik se tuntuu snadisti ristiriitaselta*. Epäilykset kuitenkin käännetään itseään vastaan kommentilla *Mut just siin on koko homman juju*, jonka *siin* voi viitata joko edellä olleeseen ristiriitaisuuden tunteeseen tai siihen, että Jeesus oli oikea ihminen ja oikea Jumala. Se voi viitata myös seuraavaan virkkeeseen, jossa Jeesusta verrataan muiden uskontojen jumaliin. Loppupäätelmänä kuuluu virke: *Simppelisti sanottuna me uskotaan, et Jeesuksessa Jumala budjaa ihmisessä ja ihminen Jumalassa*. Näitä loppupäätelmiä voi löytää erityisesti myös tamperennoksesta, edellä olleen esimerkin 33 lisäksi mm. kohdassa 25 (TaK 58) sekä esimerkikohdassa 14 (TaK 38).

Vaikka savonnoksessa kertojan ääni onkin varsin huomaamaton, siitä on paikoin merkkejä kysymysten muodossa. Alla olevista esimerkeistä yksi on karjalaiskatekismuksesta:

- (35) Vuan mitteepä se mahtaa merkitä, että Jumala on mejän isä, jokon taevaassa? – – Kolmannekseen se tarkoittaa, että mejän ei Jumalan eessä tarvihe iletellä tae pelätä, vuan myö suahaan ihan vappaasti ja turvallisella mielellä elellä ja huastoo kaekki asiammo hänelle. Ja mikä se semmonen isä oes, jokkei välillä kestäs vastaan jurputtamistakaan? Hyvän se tekköö toesinaan Luojaltae perusteita kysellä. Hiän sitten aekanaan ja tavallaan vastoo. (SaK 55–56)
- (36) Jo alakuusa immeiset ymmärtivät, että Jumalan nimmii on pyhä. Sitä ei toentenna joka mutkassa turhan päeten hokkee, vuan vuan tosjaeakan tullen koettoo avukseesa huutoo tae ilossaasa kiittee ja kumartoo. Vuan sekö se on riittännä? (SaK 15)
- (37) Eihä ne mejä omatekoset jumalat oo mittää ehtaa. Koha myö vaa haaveillaa ja peilataa ommii unnii semmosii tekeleisii. Millo ne nyt ois mittää sellast antant, mitä lupasiit? Oisko nuo ees tosissaa luvanneetkaa, koha höpisiit. Ommii haaveisiisa ihmine sillo uskoo, ko epäjumalii ruppee luottamaa. (KaK 16)
- (38) Vuan toesinaan pannoo eppäelemmään, että minkä taatta se ei Luoja oes suattanna rustata tätä mualimoo vähän toeseen malliin. Myö tiällä hukutaan ruuvan ja tavaran paljouteen ja jossae' muualla eijjoo ies lapsrukille evästä. Oeskoon nuo Luojan rätingit männeet sekasin jossaan välissä? Vae oeskoon tuo Luoja aevotellu niin, että oes mejän immeisiin homma huolehtia niistä, jotka eivät nyt ihan näellä nurkilla oo kerjeemäsä? (SaK 61)

Ylinnä olevassa esimerkissä 35 kappaleen aloittava kysymys on samantyyppisessä funktiossa kuin edellä puheena olleet lutherilaiset *Mitä se on?*-kysymykset. Sen sijaan esimerkin jälkimmäinen kysymys sekä esimerkkien 36 ja 37 retoriset kysymykset eivät niinkään vaadi vastausta vaan pyrkivät pysäyttämään lukijan ja saamaan häntä ajattelemaan asiaa tarkemmin (ks. myös SaK 31: *Vuan sekös myö osataan?*).

Esimerkin 38 jälkimmäinen, konditionaalimuotoinen kysymys pitää sisällään tosiasiallisesti varovaisen kehotuksen. (Ks. Yli-Vakkuri 1986: 202–203; Kieli ja sen kieliopit 1996: 123, 169.) Näin lievän ja lähes huomaamattoman toivomuksen esittäminen on tyypillistä muutenkin ilmaisultaan ”pehmeälle” savolaiskatekismukselle niin kuin myös savolaiselle puhelukulttuurille (ks. esim. Nieminen 1939: 241; Forsberg 1998: 404–405). Tuosta pehmeudesta, epäsuoruudesta ja varovaisuudesta kertovat taajaan käytetyn konditionaalin lisäksi paljon käytetty, mahdollisuutta ilmaiseva episteeminen modaaliverbi *suattoo* (ks. myös edellä esimerkit 21 ja 22) (Hakulinen & Karlsson 1988: 262–263).

Tarkastelen lopuksi sellaisia lisäyksiä, joita ei välttämättä voi pitää kertojan omana äänenä, vaan jotka kertovat enemmänkin tekstin ulkopuolisesta maailmasta kuin kertojasta itsestään. Erottuvimpia esimerkkejä ovat turunnoksessa käytetyt säkeet Yrjö Jylhän runosta *Kohtaus metsässä* (TuK 24) sekä kahdessa kohtaa virsien säkeistöt (TuK 79–80, 94). Ne erot-

tuvat ympäröivästä tekstistäkin sisennettyinä ja kursivoituina. Tamperennoksessa uskontunnustuksen selityksiin on upotettu kursivoituna tietoa kirkkovuoden tapahtumista ja juhlapyhien syntyhistoriasta, kuten joulusta (TaK 40), marianpäivästä (TaK 41), pitkästäperjantaisesta (TaK 42), pääsiäisestä ja helatorstaista (TaK 43), helluntaista (TaK 45) sekä pyhäinpäivästä (TaK 48). Kolmas lukijan tietoutta syventämään pyrkivä murentaja on Harri Harju (EtK), joka kertoo niin ikään runsaasti kristinuskon historiasta ja tapojen taustoista. Alla olevat esimerkit ovat otokseen kuuluvista kohdista (ks. myös luvussa 4.1 kohdan 14 ensimmäisen kappaleen selitys Jeesus-nimen merkityksestä):

- (39) Alunperin tätä [uskontunnustusta] käytettiin kastetunnuksena, elikkä se, joka oli menos kastehelle, tunnusti tälläällä sanoolla oman henkilökohtaasen uskonsa. (EtK 39)
 Ja sitten tua aamen. Se tarkoottaa, notta: 'torellakin', 'näin tuloo käymähän'. (EtK 77)
 Se [Raamattu] on syntyny suurinpiirteen 1600 vuaren aikana, ja kirjoottajia on useeta kymmeniä. (EtK 93)

Semanttisina lisäyksiä voidaan pitää myös erilaisia mainintoja kustakin murrealueesta, sen puhujista ja heidän ”elinpiiristään”. Hyvin väljästi ymmärrettynä niitä voidaan pitää myös kääntäjän tekemäksi kulttuuriseksi mukauttamiseksi (ks. Oittinen 1995: 25–26), mutta nähdäkseni tarkoituksena on pikemminkin vahvistaa murteen ja murrennoksen kuulumista johonkin tiettyyn maantieteelliseen tai fyysiseen kontekstiin, Tampereen kaupunkiin tai Karjalaan tai yleisesti maaseudulle. Tavallaan kertojan ääni kuuluu näissäkin lisäyksissä.

Tässä valossa murrekatekismuksista nousevat esiin erityisesti karjalais- ja tamperelaisversiot. Karjalaisuuteen liittyvinä tehosteina voidaan pitää edellä ilmi tulleita syntaktis-pragmaattisia keinoja, kuten liitepartikkelien ja deiktisten pronomien tiivistä käyttöä, mutta pitemmälle karjalaisuuden korostaminen viedään, kun se mainitaan nimeltä. Luovutetun Karjalan lisäksi tekstissä toistuvat *myö karjalaiset*. Karjalaisuuteen viitataan monin keinoin, kuten alla olevista esimerkeistä ilmenee. Oman heimon esillä pitäminen näyttää johtuvan karjalaisten vahvasta tarpeesta ylläpitää myös omaa identiteettiä (ks. Malmberg & Vanhatalo 1985: 124–126; 36–37.)

- (40) Myö karjalaiset ollaa luotu sellasiks, ett meilt tullee juttuu yhtenä. (KaK 18)
Myöhä selvittii soist, evakost ja huomattii, ettei siin kaikk mäntkää ko Karjala piti jättää. (KaK 24–25)
 Iha liia useelt ihmispololt puuttuu leipää ja muut tarpeellist – piirakoist nyt puhumatkaa. (KaK 79)

Tamperelaisten katkismuksessakaan ei päästetä unohtumaan, mistä kertoja on kotoisin. Tampere itse mainitaan useita kertoja, ja tekstissä vilahtelevat alituisen tamperelaiset paikannimet. Hyväksi esimerkiksi kelvatkoon kohdan 20 selitys:

- (41) Viä pari vuosikymmentä takaperin Tampereella oli tehtaampiippuja jaa vähä paljo. Siittäähj juantaa nimi Manse, – –. Oli silloin kirkontornejakim, mutta ne jäi tehtaittev varjoon. Nyt onkis sitte toisiappäi: kuv vaikka Pyynikin näkötorvista kattoo, saa piippuja kyä hakee mutta kirkkoja näkyy melkeej joka pualella. – –
 – –. Ei kyä se Keskustoriv Vanha kirkko paljo keskemällä voiskan olla. – –. Tuamiokirkko on ulkoo komee sisältä ja koree, Kalevan kirkkoo jokkut sanoo viäktiv Viljasen siiloks – – (TaK 46)

Muista paikoista mainitaan Pispala (TaK 24), Kaupin metsä (TaK 40), Näsinneula (TaK 75), Alaranta ja Tammelan tori (TaK 83). Tampereeseen assosioituvat myös mustamakkara (TaK 83) ja tamperelaisittain murtava jääkiekkoilija Jutila (TaK 26). Lisäksi sanastoliite (TaK 94–101) on täynnä erilaisia paikallistietoutta edistäviä artikkeleja, vaikka hakusanat eivät itse tekstissä edes esiinny: esimerkiksi *Asseri*, *Kalmaj-Jussi*, *kirkkokonttori* eli *Kyttälänkatu 1*, *Kuliini*, *Mummun kamari*, *Piusa*, *Simo*, *Simperi*, *Sorsu*, *Talvitiä*, *Tute* ja *Vennari*.

Stadilaisten katkismuksessa ei sitä vastoin ole mainintoja nimenomaisesti Helgingistä, mutta jonkin verran viitataan myös urbaaniin ja moderniin elinpiiriin: *seedeeskraitta*, *kannettava* [tietokone], *kartsa*, *dösä* ja *spora* (StK 109). Sporan eli raitiovaunun voi tavata Suomen kaupungeista tietenkin ainoastaan pääkaupungista. Teoksessa on myös viittauksia nykyajan kaupunkilaisköyhyyteen, esim. *fatta* 'sosiaalitoimisto' (StK 25, 26) ja *frellsiksens safkakassi* 'pelastusarmeijan ruokakassi' (StK 77).

Jos ajatellaan murrekatekismuksia agraarisuuden ja urbaanisuuden edustajina, selvästi agraarinen on Karjalaisii katkismus, jossa esiintyy sellaisia ilmauksia kuin *ahjo*, *kairata*, *katiska*, *kelkka*, *kylä*, *kärryt*, *laari*, *lanta*, *mylly*, *naapuri*, *pelto*, *pitäjä*, *renk*, *seppä* ja *sysi*. Urbaaneiksi voi sanoa stadinnosta ja tamperennosta, niin kuin edellä kävi ilmi. Samalla voidaan tehdä myös jako nostalgisoivan tai perinteisen ja modernin katsantokannan välillä. Siinä missä StK on kiinni tässä ajassa, niin KaK katsoo taaksepäin menneisyyteen, aikaan, jolloin karjalaisuus ja myyttinen Karjala olivat vielä voimissaan (vrt. Malmberg & Vanhatalo 1985: 126):

- (42) Enne vanhaa käytii pyhäsi usiast naapuriss iha vaa kohvill ja sokeri puutteess haastetii suu makkeeks. Pitsalt piirakoihe rinnall maistuu kaikk se viihytys, minkä pariss meilt mennee pyhät ja aret. (KaK 22)

Kaikesta edellä olleesta voidaan tehdä päätelmiä myös monenlaisesta intertekstuaalisuudesta, yhteyksistä joko muihin murrekatekismuksiin, Raamatun suuntaan tai YK:n muihin osioihin. Ja kuten Turkuilaisten katkismuksen esimerkeistä huomattiin, lainauksia on tehty myös virsilyriikasta ja Yrjö Jylhäältä.

4.3. Muut muutokset

Tässä aluvussa tarkastelen muita murrekäännöksissä tehtyjä muutoksia. Lähinnä kyseeseen tulevat kieliopillisten tasojen vaihdokset ja parafrasit, mutta niitä ennen tutkin käännettäessä tehtyjä **poistoja**. Myös se, mikä on jätetty kertomatta, kertoo käännöksestä jotakin. Kuten lisäykset, voivat poistotkin olla semanttisia, jolloin tekstistä jätetään pois jotakin siinä selvästi sanottua, tai implikoivia, jolloin sanomatta jätetään jotakin kontekstista muuten ilmi tulevaa (Ingo 1990: 101, 294). Käännöksestä voidaan jättää pois jotakin, mikä ei kohdekielen rakenteen tai pragmatiikan kannalta ole tarpeen tai mikä on jopa sen vastaista. Poistot eivät kuitenkaan ole yhtä näkyviä kuin lisäykset, eivätkä ne informaatioteorian mukaan vaikuta sanomaan yhtä paljon kuin lisäykset. (Nida 1964: 231–233, 188.) Käännösprosessissa on alkutekstin informaatioisällöllä muutenkin taipumus jonkin verran huveta (mts. 106), joten poistot uhkaavat köyhdyttää käännöstä ja jopa häiritä sanoman ymmärtämistä (Ingo 1990: 294).

Poistoja katekismusten kanonisoiduista teksteistä löytyy pari kappaletta, ja ne häilyvät semanttisen poiston ja implikaation välillä. Seuraavassa esimerkkipyynnössä poistettu kielinainen on merkitty hakasulkeisiin: *Stikkaa meille* [tänä päivänä] [meidän] *jokapäivänen safka*[mme] (StK). Hyvin samantapainen esimerkki löytyy seuraavassa pyynnössä niin ikään Seppälältä: *Ja stikkaa meille* [meidän] *synnit*[mme] *anteeks* (StK). Kontekstista voi ymmärtää, että kyse on *meidän* synneistämme ja leivästämme, vaikka sitä ei välittömässä kontekstissa ilmi tuodakaan. Selkeämmin implikoiva poisto on tamperelaiskatekismuksen pyynnössä *Tapahtu koon Ø tahtos*, jossa 2. persoonan omistussuhde tulee ilmi pääsanana *possessiivisuffiksistakin*, vaikka puhekielessä toimitaan yleensä juuri päinvastoin (Saukkonen 1970: 6). Nämä kaikki

poistot voidaan nähdä myös kääntämiseen kuuluvaksi mukauttamiseksi, joka tapahtuu muutovaiheessa (ks. Nida & Taber 1969: 231–233).

Uskontunnustuksessa tehdyt poistot ovat samaa luokkaa kuin Isä meidän -rukouksessa. Poistojen ja ylipäänsä muutosten vähyden ymmärtää hyvin tälaisissa teksteissä, joissa ”perinne painaa” ja aiheuttaa muutosvastarintaa (Huhtala 1992: 197–198). Siksi puhutaan myös uskonnollisten tekstien ”luovuttamattomuudesta”, jolla ymmärretään juuri niiden perinnäiseen vakiintuneisuuteen ja taipumukseen pysyä mahdollisimman muuttumattomina (esim. Timonen 2003: 10, 21).

Esimerkkikohdan 14 käännöksistä turkulais- ja karjalaisversioissa on mukana alkutekstin koko tekstiaines, joten niihin en tässä puutu – olkoonkin, että muissa kohdissa myös niistä on löydettävissä poisjättöjä. Oululaisversiosta puuttuvat alkutekstin virkkeet 7 (välirakenteet 17–18), 10 (28–29) ja 14 (38–40), ja käytännössä myös virke 1 (välirakenteet 1–2) on jätetty pois. Muut virkkeet on käännetty oululaismurteelle varsin tarkasti. Samaan tapaan, mutta rohkeammin karsien, on toiminut tamperentaja Ruusukallio, jossa on ottanut alkutekstistä mukaan 13 välirakennetta (5–14, 30–31 ja 33) ja vastaavasti viisi virkettä 14:stä alkutekstin virkkeestä, virkkeet 3–5 ja 11–12. Mukana olevat välirakenteet ovat selvästi alkutekstin muotovastineita, kuten Oululaisten katkismuksenkin käännöksessä.

Muut murrekäännökset sisältävät suunnilleen saman määrän välirakenteita, mutta muodollinen vastaavuus puuttuu niistä tyystin. Esimerkiksi eteläpohjalaisversiossa välirakenteet eivät ole alkuperäisessä järjestyksessä eivätkä muutenkaan niin selvästi näkyvillä. Edellä nähtiin, että mukana ovat välirakenteet (3), (12)–(18), (24), (25), (27), (30) ja (31), yhteensä 14. Stadilaisversioon on otettu välirakenteet (1), (3), (5), (7)–(9), (11), (19)–(21) ja (30)–(33), yhteensä 13 välirakennetta. Nekin on ripoteltu käännökseen alkutekstistä poikkeavassa muodossa.

Radikaalein poisjättäjä on ollut Raili Pursiainen, jonka savonnokseen ovat päässeet alkutekstistä mukaan ainoastaan välirakenteet (4), (5), (11), (27), (31) ja (32) eli ajatukset, joiden mukaan *Jumala asettui ihmisen osaan* (4) *lähettämällä ainoan Poikansa meidän luoksemme* (5); *ihmiskunta oli synnin orjuuttama* (27); *Jeesus Kristus on todellinen ihminen* (31) ja *erilainen kuin muut uskonnolliset opettajat* (32). Väljemmin tulkittuna voidaan tekstissä nähdä vielä pari alkutekstin ajatusta, mutta koko käännösteksti on niin paljon lyhyempi, että merkittävät poisjätöt selittyvät jo sillä. Mukana oleva välirakenne (11) on loogisesti järkevä vain käännöksen kotekstissa: *söe ja joe, nukku ja valavo niin kun myökii*. Predikaatit vastaavat funktio-

naalisesti alkutekstin predikaatteja *syntyi, kuoli, iloitsi ja itki*, sillä niiden tehtävänä on vain osoittaa Jeesuksen olleen todellinen ihminen *niin kuin kuka tahansa meistä*.

Kun verrataan poisjättöjä käännosten välillä, nähdään, että kaikissa murreversioissa, joissa niitä on tehty, pois on jätetty välirakenteet (17), (18), (28), (29), (38) ja (40). Ne vastaavat pintarakenteessa virkkeitä 7, 10 ja 14:

⁷ Elämällään Jeesus osoitti, mitä kuuliaisuus Jumalan tahdolle merkitsee.

¹⁰ Jeesus on Vanhan testamentin odottama kärsivä Messias eli Kristus

¹⁴ Epätoivon maailmassa, jossa pahuuden valta tuntuu ylivoimaiselta, Kristus on ainoa toivomme.

Jos etsitään välirakenteet, jotka on jätetty pois vähintään neljästä murreversiosta, päädytään välirakenteisiin (2), (22), (23), (26), (28), (29) ja (34)–(40). Näistä neljä ensimmäistä ovat pintarakenteissa erilaisina upotteina, joiden poisto on siksi ymmärrettävää. Loput välirakenteet (28), (29) ja (34)–(40) taas muodostavat yllä mainittujen virkkeiden 10 ja 14 lisäksi virkkeen 13:

¹³ Vaikka hänellä on Jumalan kaikki valta ja voima, hän ei ole jäänyt etäiseksi kunniansaan, vaan elää ja vaikuttaa meidän keskellämme.

Poistot keskittyvät murrekatekismuksissa siis alkutekstin osion loppupuolelle, 3. ja 4. kappaleeseen. Muutoin yhteisiä tekijöitä eri murreversioiden poistojen välillä on vaikea nähdä.

Tasonvaihdoksella ymmärretään sellaista kielten rangien välistä muutosta, jossa alkutekstin merkityselementti saa käännosvastineen jollakin toisella kieliopillisella tasolla (Catford 1965: 73–75). Omassa aineistossani esimerkkejä tasonvaihdoksesta tarjoavat tapaukset, joissa verbin imperatiivimuotoa vastaa indikatiivinen verbirakenne, jolla on kuitenkin käskävä funktio, tai jopa fraasinomainen kiteymä. Jälkimmäisessä tapauksessa puhutaan usein **parafraasista**, joka Karlssonin mukaan (1999: 208) on ”syntagman merkityksen vaihtoehtoinen, samaa merkitsevä ilmaisutapa”.

Luvussa 2.2 olleissa kymmenessä käskyssä kohdattiin jo varsin suuria muutoksia, jotka kuuluvat muokkaavan käännoksen piiriin. Käskyistä puhuttaessa kohdistuu huomio luonnollisesti käskylauseen ytimeen, imperatiivimuotoiseen predikaattiin (ks. esim. Hakulinen & Karlsson 1988: 288–289). YK:n käskyt viittaavat yhtä lukuun ottamatta yksikön 2. persoonaan, siis suoraan lukijaan. Poikkeuksena on ensimmäinen käsky, joka on kaksiosainen eikä

imperatiivimuotoinen: *Minä olen Herra, sinun Jumalasi. Sinulla ei saa olla muita jumalia.* Vähän katekismuksen vanhassa käännöksessä tämäkin käsky kuului imperatiivissa: *Älä pidä muita jumalia* (Katekismus 1952: 3), mutta uudessa käännöksessä käskyn funktio sisältyy luvallisuutta ilmaisevan *saada*-modaaliverbin kieltomuotoon *ei saa olla*. Käsky on siis muodollisesti väitelause. (Vrt. Hakulinen & Karlsson 1988: 266; NS s.v. *saada* A.IV.1).

Kymmenen käskyn tarkoitus tai funktio eli illokutiivinen sävy on käsky, saada lukija tekemään käskyn mukaan (Hakulinen & Karlsson 1988: 55). Puheakteina käskyt voi luokitella illokutiiviselta sävyltään tahtomuksiksi, jonka tyyppisiä ovat mm. käsky, anominen, vaatiminen, jne. Perustapauksessa käsky toteutuu imperatiivilauseena. (Mts. 260–261.) Kuten yllä mainitusta *ei saa olla* -verbirakenteesta näkyy, eri lausetyypeillä voi olla kuitenkin eri puhefunktioita, tässä tapauksessa väitelauseella on käskyn funktio. Käskynä rakenne on siis toissijainen, ja sen käskynomaisuus johtuu deonttisen modaaliverbin *saada* käytöstä 2. persoonan yhteydessä: *sinulla ei saa olla muita jumalia* on käytännössä samafunktionen kuin *sinä et saa pitää muita jumalia* tai *älä pidä muita jumalia*. (Ks. mts. 277.)

Kun verrataan dekalogin murrekäännösten predikaattimuotoja, saadaan seuraavanlainen järjestys: TaK:ssa ja StK:ssa on 10 imperatiivia; YK:ssa, OuK:ssa ja SaK:ssa 9 imperatiivia sekä 1 *ei saa* -verbiketju (OuK:ssa kaksi rinnastettua imperatiivimuotoa *elä kantele eläkä valehtele*); KaK:ssa 9 imperatiivia ja 1 *ei pitäs* -verbiketju; EtK:ssa 8 imperatiivia, 1 *ei trenkää* -verbiketju ja 1 *pitää*-verbiketju; TuK:ssa 4 imperatiivia, 4 *ei saa*-verbiketjua, 1 *ei voi* ja 1 *on kiälletty* -syntagma.

Tämän valossa tamperelais- ja stadilaisversiot ovat siis selvemmin käskeviä ja avoimemmin imperatiivisia kuin alkuteos. Molemmissa ensimmäisen käskyn *ei saa* -rakenne on muutettu imperatiivimuotoon: *Älä rupee muita kumartele!* (TaK) ja *anna fudut muille jumalille* (StK). Oululaisten ja savolaisten katekismukset seuraavat modukseltaan alkutekstiä. Lähellä on myös eteläpohjalaisten katekismus, jossa ensimmäisen käskyn *ei saa* -verbiä vastaa *ei trenkää* (toisesta, *pitää*-verbiketjusta ks. alempana). Sen sijaan turkulaisversio on verbimuodoiltaan varsin erilainen: vain neljä imperatiivia on säilynyt ja poikkeavimpaan muotoon on pantu seitsemäs käsky: *Varastamine on kiälletty*.

Murteelle käännettyä dekalogia vertailtaessa huomaa hyvin nopeasti, mitkä alkutekstin ilmaukset ovat alttiimpia murrenoksissa muuttumaan. Tällaisia ovat esimerkiksi verbi *pyhittää*, joka sisältyy **kolmanteen käskyyn** *Pyhitä lepopäivä*. Murrentajat ovat näyttäneet vieroksuvaan raamatullista *pyhittää*-verbiä ja keksineen sille erilaisia parafraseja:

- (43) Pijä pyhinä lepopäivä. (OuK)
 Käyp pyhäsin kirkos ja ol muuto hiljaksis. (TuK)
 Pie' pyhhee. (SaK)
 Muista pittää rokuliikii. (KaK)
 Relaa aina pyhinä. (StK)

Nämä parafrasit ovat samalla kääntäjien omia tulkintoja siitä, mitä lepopäivän pyhittämisellä tarkoitetaan. Pisimmälle parafrasoin on selittelevällä käskyllä vienyt Harri Raitis (TuK): kun muut puhuvat lähinnä lepäämisestä, Raitis kehottaa menemään kirkkoon ja elämään hiljaa ja siivosti. Kurosen (KaK) ”rokulipäiväkäskyssä” ei viitata pyhäpäivään saati sen pyhittämiseen millään muotoa, mikä synnyttää melko maallisen vaikutelman; siinä kehoitetaan pitämään vain vapaata työstä tms. (vrt. NS s.v. *rokuli*). Käskyn pääverbi *muistaa* on muistuma dekalogin vanhasta muodosta *Muista pyhittää lepopäivä*. Ainoastaan Harri Harju (EtK) on säilyttänyt alkutekstin *pyhittää*-verbin käskyssään: *Sun pitää pyhittää lepopäivä*, vaikka imperatiivimuoto on vaihdettu nesessiiviseen *pitää pyhittää* -rakenteeseen. Harjun konservatiivisuudesta kielii hänen lisäyksensä toiseen käskyyn: *Herra tuloo vielä rankaasemahan niitä, jotka sen nimen turhaan sanoo*. Tämä uhkaus ei ole Harjun oma, sillä se on kuulunut dekalogin vanhaan muotoon (Katekismus 1952: 3; vrt. YK 13; Luther 1992: 30; ks. myös Poutiainen 1998: 56), ja näin se kuuluu Vanhassa testamentissakin (2 Moos. 20:7 ja 5 Moos. 5:11).

Myös sisällöltään affektiivinen **kuudes käsky** *Älä tee aviorikosta* on saanut murentajien mielikuvituksen liikkeelle. Sekä oululais- että stadilaisversiossa on käytetty arkikielestä tuttua fraasia *käydä vieraissa*. Lähellä sitä ovat myös Kurosen karjalaisversio (*Älä hyppää vieraiss*) ja Ruusukallion tamperelaisversio (*Älä rupeejuakseev viaraissa*). Nämä eivät ole enää muodollisia käännöksiä, koska alkutekstin fraasia *tehdä aviorikos* vastaa murteen- tai kansankielenmukainen fraasi *käydä/juosta vieraissa*. Edellisiä kauemmas alkutekstin muodosta on mennyt Raitis: *Ei simmottis voi olla kenen kans vaa* (TuK). Harju taas on sanonut saman karkeammin: *Älä lähäre huaraamahan* (EtK). Käskyn voi nähdä palautuvan jopa vanhaan muotoonsa *Älä tee huorin*.

Kolmas muutoksille altis ilmaus on **seitsemäs käsky** *Älä lausu väärää todistusta lähimmäisesestäsi*:

- (44) Älä torista väärin toisia ihmisiä vastahan. (EtK)
 Älä valhettele muist. (TuK)
 Elä vöhni ['valehtele'] toesista. (SaK)
 Älä puhu skeidaa ['paskaa'] sun frendeistä. (StK)
 Älä höpäjä perättömmii naapureistais. (KaK)
 Elä kantele eläkä valehtele lähimmäises päälle. (OuK)
 Älä juarua! (TaK)

Jälkimmäisessä käänöksessä (*Älä juarua!*) se, kehen väärä todistus kohdistuu (lähimmäinen) on voitu jättää pois, koska verbi *juuruta* sen pitää implisiittisesti sisällään (ks. NS s.v. *juoru*). Yksinkertaiseen muotoon on käsky kääntynyt myös turuksi ja savoksi. Stadiksi ja karjalaksi on alkutekstin ilmaus käännetty vastaavilla fraaseilla. Oulunnoksessa on käytetty kahta predikaattiverbiä ja niiden postpositiorakennetta *kannella ja valehdella jonkun päälle*.

Hyviä esimerkkejä tasonvaihdoksesta tarjoavat myös passiivin ja 3. persoonan imperatiivimuodot. Murrentajista Raitis ja Seppälä eivät ole katsoneet kyseisten muotojen kuuluvan kohdekielen järjestelmään, ja siksi etenkin Seppälä on korvannut muodot johdonmukaisesti jollakin muulla tavalla. Kohdassa 26 hän on korvannut passiivin imperatiivin perfektimuodon *pyhitetty olkoon* toivotuksenomaisella fraasilla *kaikkee pyhää* (joka on samalla myös *pyhitää*-verbin fraasi- tai lauseketason vastine). Katekismuksen kohtien 27 ja 28 pyynnöissä yksikön 3. persoonan imperatiivimuodot *tulkoon* ja *tapahtukoon* hän on korvannut verbiketjulla *saa tulla* ja *saa tapahtua*. Imperatiivisuus korvataan siis deonttisella modaaliverbillä *saa*. (ks. Hakulinen & Karlsson 1988: 230–232, 263–264). Kolmannen persoonan imperatiivimuotoa ei muutoinkaan mielletä erityisen käskäväksi, vaan usein se esiintyy ennemminkin toivomuksen funktiossa (mts. 290, 291).

Vastaavanlaisia tapauksia ovat Raittiin (TuK) käänöksessä samoissa kohdissa *tarttis tulla* ja [*tarttis*] *tapahtua*. Tässä kolmannen persoonan imperatiivi on korvattu modaalisella *tarttea*-verbillä (ks. mts. 230–232). Predikaatin looginen modaalisuus liukuu ”välttämättömästä” selvästi kohti ”mahdollista” (mts. 262). Konditionaalimoduksella on todenvastainen peruspropositio, mutta sitä käytetään myös konventionaalistuneesti lievänä käskynä eli kehoituksena. (Mts. 275–276; ks. myös Hakulinen 1989: 83.) Se ei ole siis funktioltaan kaukana toivomusmaisesta 3. persoonan imperatiivista (Hakulinen & Karlsson 1988: 290, 291).

Tasonvaihdossa jokin alkutekstin kiteytynyt fraasi puretaan usein analyttisemmaksi rakenteeksi tai sanotaan toisin, kuten puhekielelle ominaista on (esim. Saukkonen 1970: 3, 8; Kieli ja sen kieliopit 1996: 201). Tällaisia ovat uskontunnustuksessa yhdysverbi *ristiin-*

naulita, joka oli EtK: ssa ja TuK:ssa rikottu predikaatiksi ja adverbiaaliksi: *naulattihin ristilleja naulatti ristil*. StK:ssa Seppälä on käyttänyt samaa predikaattirakennetta, mutta affektiivisemmalla verbillä, jolloin tasonvaihdoksesta tulee pikemminkin parafrasi: *lyötiin ristille*.

Isä meidän -rukouksessa murentajat ovat kiertäneet parafrasoin keinoin kaksi alkutekstin kiteymää. Kohdan 30 ilmaus *meitä vastaan rikkoneet* on kääntynyt pohjalaismurteelle muotoon *teheny väärin meitä vastahan* ja tampereeksi muotoon *meitä kalton kohrellu*. Toinen parafrasi on kohdan 32 ilmauksen *päästä meidät pahasta* stadinnos *roudaa paha veks*. Seppälän käännöksissä parafraseja on muutenkin enemmän kuin muilla. Esimerkiksi uskontunnustuksen lause *kärsi Pontius Pilatuksen aikana* on kääntynyt (para)fraasiksi *joutu maksumieheks Pontius Pilatuksen aikana*.

Myös yksittäisiä leksemejä on usein purettu parafraseiksi. Tällöin yksittäinen lekseemi on voinut saada vastineen kokonaisena sivulauseena, ja sanastotason yksikköä vastaa siis lausetason yksikkö. Näistä lekseemien parafraseista löytyy esimerkkejä uskontunnustuksen käännöksissä: *Kaikkivaltias* on purettu relatiiviseksi sivulauseeksi *joka haldaa* ['hallitsee'] *kai-ken* (StK), ja *taivaan ja maan Luojan* vastineena on relatiiviset sivulauseet *joka on luonu taivaan ja maan* (StK) ja *joka on menny luamahan taivahan ja maan* (EtK). Samoin: *syntien anteeksiantamisen* > *sen, et synnit saa anteeks*; *ruumiin ylösnousemisen* > *sen, et ruumis flyttää* ['lentää'] *ylös*; *iankaikkisen elämän* > *sen, et elämä jatkuu ikuisesti*.

Alle olen koonnut taulukoksi Isä meidän -rukouksen ja uskontunnustuksen murrekäännöksissä tapahtuneet kielen tason mukaiset muutokset. Tasonvaihdokset olen sisällyttänyt parafrasien ja fraseologisten muutosten kanssa samaan ryhmään.

Taulukko 4. Muutokset Isä meidän -rukouksen ja uskontunnustuksen alkutekstin ja murrekäännösten välillä.

	OuK	SaK	TaK	KaK	EtK	TuK	StK
syntaktinen muutos	1	1	3	5	5	2	3
semanttinen lisäys			2	2	1	3	2
eksplikatiiv. lisäys				1		4	1
semanttinen poisto							3
implikatiiv. poisto			1				
muu semanttinen muutos			1	2	2		1
parafrasi t. fraseologinen muutos			2		4	5	8
yht.	1	1	9	10	12	14	18

Viimeisinä käsittelyvuoronsa saaneet, vapaimmat murrennoiset, ovat edellä esittämieni muutosten valossa menneet käännöksen ja uuden tekstin välisen häilyvän rajan tuolle puolen. Ruusukallion käännös (TaK) on niistä ehkä lähimpänä alkutekstiä. Hän on valinnut tekstistä joitakin ydinkohtia ja lisännyt alkutekstin virkkeiden väliin ja sekaan omaa tekstiään. Pursiainen (SaK) on toiminut samoin, mutta jättäen alkuteksti vain taustalle, kuin taustatiedoksi, ja on kirjoittanut teoksen kokonaan uudestaan. Samoin on toiminut Harju (EtK), mutta tekstissä kuuluva kertojan ääni saa välitettävän kristinopin kuulostamaan varsin erilaiselta kuin muissa murrekatekismuksissa. Huomattava tosin on, että kaikki kolme kääntäjätoimittajaa ovat käsitelleet aiheita täysin omien näkemystensä mukaan.

Kyseiset kolme murrekatekismusta eivät mielestäni ole muokkaavia, eivätkä edes tiivistäviä käännöksiä, vaan korkeintaan niitä voi pitää ”valikoivina käännöksinä”. Ne ovat itsenäisiä teoksia ja teksteinä alkutekstistä erillisiä siinä mielessä, että ne ikään kuin täydentävät alkutekstiä tai välittävät siitä oman tulkintansa. Siinä mielessä ne ovat myös riippuvaisia alkutekstistä.

Nida ja Taber (1969) puhuvat käännösprosessin siirtovaiheessa tapahtuvista vääristymistä, joiden syynä voi olla kääntäjän liika tietämys aiheesta. Tällöin hän helposti tulee puuttuneeksi sisältöön ja yli- tai aliarvioineeksi kohdeyleisön tietämystä aiheesta. Toki kääntäjän on tunnettava aihe tarpeeksi hyvin, jotta hän ylipäänsä kykenee saamaan aikaan kunnollisen käännöksen. (Mts. 99.) Vääristymät voivat olla peräisin ilmeisestä väärin ymmärtämisestä, mutta ne voivat olla myös – Nidan ja Taberin sanoin (mts. 109–111) – kontekstualisointia, alkutekstissä implisiittisesti olevan aineksen ymmärrettäväksi tekemistä kohdeyleisölle ja kohdekulttuurille erilaisten lisäysten muodossa.

Tahtomatta arvostella tai arvottaa murrekäännöksiä, kommunikaatioteorian näkökulmasta alkutekstin sanoma on niissä mielestäni vääristynyt. Sirpa Timonen (2003: 33) pitää savolaiskatekismusta dynaamisena käännöksenä, joka on sopeutettu kulttuurisesti savolaisen kertomisen kulttuuriin. Hänen mielestään teos välittää alkutekstin sanoman. Itse en tähän voi edellä esittämäni valossa yhtyä. Kyse on itsenäisistä teoksista, olkoonkin, että ne kiinteästi liittyvät alkutekstiin.

4.4. Kuvakieltä ja kielikuvia

Olennaisen osan murrekatekismusten tyylistä ja kerrontatavasta muodostavat erilaiset kielikuvat ja vertaukset. Kielikuvilla tarkoitan tässä lähinnä metaforia eli vertauskuvia, jonkin ilmauksen samankaltaisuuteen perustuvaa toissijaista käyttöä (E. Itkonen 1966: 379–380; Karlsson 213, 231–232), sekä vertauksia, joissa kahden samankaltaisen tarkoitteen suhde on selvästi pantu ilmi *kuin*-konjunktiolla. Nida käyttää metaforisten ilmausten merkityksestä nimitystä figuratiivinen merkitys (1964: 94), joka voi kääntäjälle aiheuttaa samantapaisia ongelmia kuin idiomaattiset rakenteet (mts. 219–221; Nida & Taber 1969: 88, 106–107).

Ahoinpelto on tutkinut savolais-, stadilais- ja turkulaiskatekismusten **metaforiikkaa** perusteellisesti. Hän on käyttänyt metaforan käsitettä myös laajassa merkityksessään sisällyttäen sen piiriin myös sellaiset affektittomat ja konventionaalistunett verbimetaforat, joita ei lukija välttämättä edes huomaa. (2002: 61–63.) Tällaisia ovat esimerkiksi Raamatussa ja muussa hengellisessä kielessä yleiset metaforat *Jumala lähestyy meitä, herättää pelkoa, kiinnittää toivonsa, käännyimme pois* (YK 10–11). Näitä YK:ssa on Ahoinpellon mukaan (2002: 80–81) kaikista metaforista 69,4 prosenttia. Itse en näitä vertauskuvallisuutensa ja jopa tehonsa menettäneitä, konventionaalistuneita metaforia katso tarpeellisenä käsitellä, vaan otan esiin mieluummin tuoreita ja väliaikaisen tuntuksia vertauskuvia (vrt. Nida 1964: 94–95), erityisesti sellaisia, joilla ei alkutekstissä ole vastineita.

Oululaisten katekismus ja Turkulaisten katekismus eivät erityisemmin nouse esiin metaforiikkaa ja kielikuvia etsittäessä. OuK seurailee alkutekstiä myös metaforiikan ja fraseologian tasolla, ja TuK:ssakin suurin osa metaforista on alkutekstin mukaisia (näin myös Ahoinpelto 2002: 82). Seuraavassa esimerkkinä YK:n kohta 40:

(45) Jumalan sanana Raamattu tutkii ja koettelee meitä paljastaen itsekkyytemme ja epäuskomme. Se näyttää peilin tavoin, millaisia todella olemme. Samalla se kääntää katseemme Vapahtajaan, – –. Kristus ja hänen rakkautensa meitä kohtaan on avain Raamatun ymmärtämiseen.

Koska emme voi rakentaa elämäämme omaan varaamme, meidän on yhä uudelleen turvaututtava Jumalan sanan lupauksiin. Kun luemme ja kuulemme Jumalan sanaa, Pyhä Henki sytyttää meihin uuden luottamuksen ja rohkeuden.
(YK 98)

Esimerkissä alleviivatuista metaforista ainoastaan verbimetafora *sytyttää uuden luottamuksen ja rohkeuden* on muuttunut turunnoksessa konkreettisempiin muotoihin *anta meil uure luatta-*

mukse ja petra ja petra meijä rohkeut. Ahoinpellon mukaan teoksessa onkin säilytetty alkutekstien vertauskuvat, mutta samalla Raitis on tuottanut myös uusia metaforia (2002: 82). Samoin Pääkkösellä (OuK) verbimetafora *rakentaa elämää omaan varaamme* on kääntynyt substantiivimetaforaksi *elämän perusta*. Muut metaforat ovat ennallaan:

- (46) Raamattu on Jumalan sanaa, ja se tutkii ja koittelee meitä ja paljastaa meidän ittekkyyden ja epäuskon. Se näyttää niinku peilistä minkälaisia me tosissaan oomma. Samalla se kääntää meijät kattomaan Vapahtajaan, – –. Ristus ja sen rakkaus meitä kohtaan on avvain Raamatun ymmärtämiseen.

Ku se elämän perusta ei löyvy omasta ittestämmä, meidän pittää aina uuvestaan turvauva Jumalan sanan lupauksiin. Ku me lujemma ja kuulemma Jumalan sanaa, niin Pyhä Henki sytyttää meihin uuden luottamuksen ja rohkeuden. (OuK 77)

- (47) Sen tähre, et o Jumala sana, Raamattu tutera ja syynä meitä ja paljasta meijä itsekkyre ja epäusko. See näyttä niin ku peili, mimmossi mee tosissas olla. – –. Samal see kuitenkin pane kattoma Vapahtajasse, – –. Kristus ja häne rakkautes meihin o avain Raamatu ymmärtämisse.

Meidän täyty ai uurestakka turvauttu Jumala sana lupauksi, ku mee ei kerra voira pykätä elämä oma vara. Siit voira olla varmoi, et Pyhä Henki anta meil uure luuttamukse ja petra ja petra meijä rohkeut, ku mee lueta ja kuulustella Jumala sana. (TuK 105–106)

Ahoinpellon tutkimusten mukaan kaikki turunnoksen verbimetaforat ovat kotoisin YK:sta, ja niitä on käskyjen selitysten kaikkiaan 56 metaforasta 51,8 prosenttia. Substantiivimetaforia on 12,5 %, adjektiivimetaforia 3,6 %, ontologisia 7,1 % ja syntagmaattisia eli kompleksisesti useista sanoista koostuvia 28,6 %. (Ahoinpelto 2002: 77–80.)

Eteläpohojalaisten katekismuksellekaan omaperäiset vertauskuvat eivät ole erityisen leimallisia. Kyseisessä esimerkkiosiossa alkuperäisistä kahdeksasta metaforasta on säilynyt kuitenkin neljä, ja uusiakin metaforia on kertoja lisännyt toiseen ja viimeiseen kappaleeseen:

- (48) Kun tämä Raamattu on kerran Jumalan sanaa, niin se samalla näyttää, justihin niinkun peili, notta minkälaisia me ihmiset oikiasti ollahan. Se kans kääntää meidän silimät Jeesuksehen, joka on oikia avaan Raamatun ymmärtämiseen. – –.

Meidän pitää syrä joka päivä, ja justihin samoon kun ruumis tarvitto ruakaa, samoon meidän sialumma tarvitto Raamatun sanaa joka päivä. Vanahas Raamatun käännökses sanottihin Jumalan Sanaa ”Sanan riaskaksi”, uuremmas käännökses vas-tasyntynehen juamaksi mairoksi. Molemmat ilamaasut on hyviä.

Jos meillä ei oo uskua, Raamattu varmahan synnyttää sen, ja jos uskomma on heikko, se vahavistuu lukemalla lisää Raamattua.

Raamattua voirahan pitää kokonaasuuresnansa Jeesuksen seuraamisen käsikirjana. Taikka elämän karttakiriana, notta voirahan tarkastaa, notta suunta pysyy oikian loppuhun asti. (EtK 94–95)

Jukka-Pekka Ruusukallionkaan (TaK) käännös ei ole täynnä metaforiikkaa. Esimerkkiosista löytyy alkutekstin metaforista vain seuraavat kaksi: *Se on sitäpaitti ninkup peili, joka toiselta pualel paljastaa meille meirän omahyväsyyrej ja toiselta pualel panee meirät hakeen apua Ristuk-selta*. Paljon muuta käännöksellistä vastaavuutta ei alkutekstiin kohdan tekstissä olekaan. Ensimmäisessä kappaleessa tuttu fraseologinen metaforana puhutaan *punasesta langasta*.

Savolaiskatekismus liikkunee samoissa metaforamäärissä kuin edelliset. Ahoipelton mukaan kymmenen käskyn selitysteksteistä voi löytää 39 metaforaa, joista suurin osa on substantiivimetaforia (43,6 %). Teksti on vertauskuvien suhteen kuitenkin varsin omavarainen, sillä SaK ”ei juurikaan toista Kat:n metaforia”, vaan monet metaforat vaikuttavat ”hyvinkin tuoreilta”. (Ahoipelto 2002: 81.) Esimerkkikohdan 40 käännöksessä ei tosiaankaan ole yhtäkään alkutekstin metaforaa, mutta sen sijaan ensimmäisessä kappaleessa on seuraava vertaus:

- (49) Se [Raamattu] o’ vähä kun tilikkutäkki, jossa on monevvarisiä palasia ja yhdessä niistä syntyy lämmin peitto, jonka alla on mukava kuhjottoo. Irrallaasa niillä tilikuilla ei tie oekein mittään. Ja yhtenä päevänä tuntuu yks tilikku mieleiseltä, toesena toenen. (SaK 74)

Tällä tilkkutäkkivertauksella on vastine myös Stadilaisten katkismuksen saman kohdan ensimmäisessä kappaleessa. Kaikki edelliset jäivät kuitenkin kauas taakse karjalaisten ja stadi-laisten katekismusten metaforiikasta. Seuraava käännös on Kurosen työtä:

- (50) Jumalan Sanan Raamattu ronkkii ja kaivelee meit silviisii, ett meijä itsekkyyys ja epäus-kosuus tullee näkyvil. Niiko peilist ikkää se näyttää meill millasii myö oikeestaa ollaa. Samall se kuitekii kääntää meijä kassomaa Vapahtajjaa, – –. Ristus ja häne rakkautesa meit kohtaa avvaa meill Raamattuu silviisii, että myö saahaa siit tolkkuu.

Koska myö ei voija roikkuu omass varas, pittää meijä yhä uuvestaa ja uuvestaa turvautuu Jumala Sana luppauksii. Leiväst pitäs Raamatu käyvvä, evvääst täll taivalluk-sell. Ku syöp ain sillo tällö, ei pääse nälkä usiast yllättämmää. Tää pittää paikkasa myös Raamattuu. Kuha myö luetaa ja kuullaa Jumala Sannaa, ni Pyhä Henk saap meiss syt-tymää uue luottamukse ja rohkeuve. Sitt myö jaksetaa taas männä mihi meitt millokkii viiijää. (KaK 104–105)

Kuronen on kääntänyt alkutekstin metaforat vielä vähän kuvailevammiksi) *ronkkii ja kaive-lee, roikkuu omass varas*) ja tehnyt muutaman lisäyksen, jotka koostuvat merkittävässä määrin yhdestä laajasta vertauskuvasta, jonka mukaan elämä on matka (vrt. Ahoipelto 2002: 79): elämän *taivalluksella* Raamattu kelpaa meille *evääksi ja leiväksi*, aivan kuin pohjalaisittain

puhuttiin *Sanan riaskasta* (ks. esimerkki 48). Tuota ravintoa kehoitetaan *syömään* ajoittain, jotta ei tulisi *nälkä* ja jotta jaksaisi taas *mennä, mihi meitt millokii viijää*. Matka-metaforan käyttö on Kuroselle hyvin tyyppillinen, ja sillä lienee yhtymäkohdat karjalaisten ”diasporaan” ja toisaalta usein esiintyvällä eväs- ja ruokateemalla karjalaiseen ja itäsuomalaiseen ”oraaliseen nautiskeluun” (ks. Malmberg & Vanhatalo 1985: 34–35, 102, 125; Eskelinen 1997: 5, 7). Kaikkiaan Kurosen vertauskuvat ovat monipuolisia, ja niitä on paljon. Usein ne ovat juuri matkantekoon tai syömiseen liittyviä, ja usein niissä tuntuu sanonnan tai fraasin kaiku. Esimerkkinä mainittakoon seuraavat (kaakkoismurteiden kuvakielestä ks. Virolainen 1953: 280–286):

- (51) Evakosha se ol Jeesuski alkujaa Ekyptis ja hänestkii piettii huolt, – – (KaK 25)
- (52) Sammaa heimooha myö loppuje lopuks kuulutaa ja samall kannaksell syntymise ja kuolemise väliss eletää.
 – –. Jokkaiselle pitäs antaa ainakii sen verra eväst, ett hää selviää arjestaa, vaikk-ei sitt kaikkii juhlii pääsiskää. – –
 Ku myö jaetaa yhteist soppaa, ni ensteks ain pitäs muistaa heitkii, jotka ei oo ehtint viel ees jakopaikall. (KaK 31–32)
- (53) Pyhä Henk viep meijät Jumala pihoill, miss myö ollaa ko kotonaa. Hää tuop meijät kottii eikä myös sitt ollakkaa mistää pois. (KaK 60)
- (54) Mutku tää reissu o viel kese eikä myö nähä seuraavaa mutkaa kauemmaks, ni ei siin tiijä mihi hää [Jumala] meit oikee kuskaa. – – Kiusauksii myö löyvetää ylleesä suorastaa oikotie, mutt niist takasii ei ees kinttupolkuukaa. (KaK 84)
- (55) Kuitekii myö käyvää kirkoss ko kyläss. Siell myö vaa tankataa ja huilataa reissu vaivoist niiku huoltoasemall, mutt sitt pittää taas männä tiell. (KaK 98)

Yhtäläisyyksiä karjalaiskatekismuksen kuvakielen kanssa on stadilaiskatekismus, jossa on kuvakieltä ainakin yhtä runsaasti:

- (56) Mustakantinen pittää mejän eessä peilii, ja mejän tarttee ottaa kantaa siihen, mitä me nähään: et onks mejän elämä sellasta ku Jumala tahtos sen olevan? – –. Tää rakkaus ja usko on ne linssit, joiden läpi tsiigattuna Raamattuun syntyy jippoo, ja se alkaa sven-gaa.
 – –. Oikeestaan Raamattu on Jumalan paminaa meille. Siin on pistetty kaikki olennainen tiskiin, mut se ei tahdo kaikille riittää, vaan jengi yrittää klyyvari pleeguna [’nenä kierona’] vääntää omaa tulkintaa ja duunaa nokkelii selityksii.
 – –. Ja vaikka lukis koko Raamattunsa läpi, ei homma siihen tyhjene. Jumalan sana on käyttökamaa, perusmatskuu ja arkiskruudii [’arkiruokaa’]. Sit ku me vielä muistettas lukee Raamattuu sillai, et rukoiltas et Pyhä Henki näyttäis ja öpnais [’avai-

si'] ne kohat, jotka just nyt on meitä varten, nii sillon me päästäs oppii tuntee Jumalaa ees snadisti paremmin. (StK 104–105)

Alkutekstin peilivertaus on mukana, mutta Seppälä on tehnyt siitä syntagmaattisen, moniosaisen vertauskuvan, ikään kuin allegorian: *pitää mejän eessä peilii*. Samanlainen moniosainen vertauskuva on myös seuraava, jossa usko on ne *linssit*, joiden läpi Raamattua *katsellaan*. ”Intensiteettimetafora”, essiivimuotoinen appositioattribuutti, *klyyvari pleeguna* on StK:lle myös tyypillistä (ks. Hakulinen & Karlsson 1988: 214–215). Ahoinpellonkin mukaan (2002: 81) StK on savonnosta ja turunnosta huomattavasti kuvallisempi, niin että se ”vauhdikkaassa kuvallisuudessaan – – poikkeaa välillä myös arki- ja alatyylin puolelle”.

Ahoinpellon laskelmien mukaan kymmenen käskyn selityksissä on yhteensä 79 metaforaa, joista lähes puolet (43 %) on syntagmaattisia (mts. 76). Tämä kertoo juuri Seppälän kielen kuvallisuuden runsaudesta, iskevyydestä ja puhuttelevuudesta; onhan syntagmaattisia metaforia Ahoinpellon tutkimista murrekatekismuksista siinä ainoastaan 17,9 % (mts. 81), turkulaiskatekismuksessa taas 28,6 % (mts. 80). Seppälän käyttämät metaforat muodostavat oman maailmansa, jossa yksittäiset, yksinäänkin toimivat metaforat liittyvät erottamattomasti toisiinsa ja muodostavat suurempia ja moninaisia, sisäkkäisiä ja syntagmaattisia vertauskuvia ja jotka synnyttävät vahvan tuoreen vaikutelman (mts. 71–74). Syntagmaattinen vertaus on myös ensimmäisessä kappaleessa oleva vertaus *tilkuista duunattuun peittoon*, jonka vastine löytyy myös savolaisversiosta. Metaforia kannattaa etsiä myös esimerkkinä käyttämäni kohdan 14 käännöksestä, jossa puhutaan, miten Jumala *dyykkas taivaasta maan päälle ja vetäs niskaan ihmisenä olemisen rotsin ja klabbeihin tavallisen steissinkuluttajan buutsit* ja miten Jeeus *dallas sama repa selässä ihan ku me ihmiset*, vain kompleksisimmat metaforat mainitakseni.

Erikseen mainittakoon vielä **koloratiiviset rakenteet**, joissa emfaattisena tyylikeinona taipumattomaan pääverbiin liittyy deskriptiivinen verbi, esimerkiksi *mennä jolkutti* (Rytkönen 1937: 95, 103; Sivula 1990: 18). Ei liene sattumaa, että länsimurteisissa katekismuksissa koloratiivikonstruktiota on satunnaisesti: StK:ssa, OuK:ssa ja EtK:ssa ei ole yhtäkään, TaK:ssa ja TuK:ssa on yksi, mutta karjalais- ja savolaiskatekismuksissa niitä tapaa useampia. Vaikka ne kaikkiaan ovat puheessa ja kirjoitetussa kielessä hyvin harvinaisia, niitä voi pitää erityisesti savolaismurteiden ja pohjalaismurteiden – tosin lähinnä keski- ja pohjoispohjalais-ten murteiden – tehokeinona (Ikola ym. 1989: 304–306; Sivula 1990: 19). Niinpä niitä ei koko Karjalaisii katekismuksessa olekaan enempää kuin kaksi (KaK 66 ja 74), kun taas Savolaesten katekismuksessa kyseistä tehokeinoa on käytetty yhteensä kahdeksan kertaa: *kuatua*

rutkahtaa (SaK 13), *sannoo lojjaattoo* (SaK 20), *huastoo liehkasta* (SaK 25) *tehhä ryllistee* (SaK 40), *kehua rellestee* (SaK 48) *tehhä rossaattoo*, *ellee hipsetellä* (SaK 63), *tehhä rutistaa* (SaK 77).

Kun puhutaan fraaseista ja idiomaattisista rakenteista eli **figuratiivista ilmauksista** yleisemmin, ei kyse ole aina metaforista, vaikka usein niistäkin. Otan seuraavassa esiin joitakin erikoisimpia ja eri murreversioille tyypillisimpiä figuratiivisia ilmauksia, jotka lähenevät sanontoja ja sananlaskuja. Murrekäännöksistä tapaa paljon sellaisia tavanomaisia fraaseja vain murteellisessa morfofonologisessa asussaan, kuin *hela hoito*, *panna hanttii*, *tulla omillaan toimee*, *mennään itteemme*, *syrämmen pitäs heltyä* tai *ei jätä yhtään kylmäks* (kaikki TaK:sta). Sen sijaan sananlaskumaisia figuratiivisia ilmauksia on huomattavasti vähemmän eri katekismuksissa eri määriä. Pohjalais-, oululais-, tamperelais- eikä turkulaisversioissa tällaisia rakenteita ole kovin paljon. Erikoisimmista ilmauksista mainittakoon muutama harvinaisempi figuratiivisuus: *naapurille on annettu kauhalla, ja itte on saanu vaan lusikalla*, *haurata oma leiviskä maahan*; [elämän] *hallintaoikeuret on luavutettu Jumalalle* (EtK). Harjun tyylistä on otettava esiin lisäksi taajaan – ja vain hänen teoksessaan – esiintyvä verbisyntagma *mennä tekemään*, jolle en ole löytänyt sen syvempää selitystä, kuin että se vain on osa hänen idiolektiaan, henkilökohtaista tapaansa kirjoittaa. Kyseessä tuskin on erityisen tyypillinen eteläpohjalaisuus. Rakenne saattaa esiintyä millaisessa yhteydessä tahansa ilman erityistä sävyä:

- (57) Niinkun Lutteri meni sanomahan, notta se, mihinä oot kiinni koko syrämmestäs ja mistä meinaat hakia jonkunlaasta turvaa, se on sun jumalas. (EtK 13)
Ainua oikia Jumala on se, joka on mennä kaiken luamahan. (EtK 14)
- (58) Kaikki, mitä se [Jumala] on mennä tekemähän, ilamaasoo sen, minkälaanen se on tänä päivänä. (EtK 40)
- (59) Jeesus meni opettamahan tälläsen rukouksen niille, jotka seuras sitä, sen tähären, kun ne pyyti, notta voisko Jeesus opettaa niitäkin rukoolemahan. (EtK 61)
Eihän me voira mennä omimahan Jumalaa pelekästänsä omaksi Isäksi, kun täs sanotahan selevästi, notta 'Isä meirän'. (EtK 62)
- (60) Raamattu on kiriootettu, notta syntyys usko Raamatun Jumalahan, elikkä niinkun Johannes meni kirioottamahan, notta ”nämä on kiriootettu, notta te uskositta, notta Jeesus on Ristus, Jumalan Poika”. (EtK 93)
Raamattu on täynnä lupauksia. Joku on mennä laskemahan, notta niitä on yhtehensä 7874! (EtK 94)

Stadilaiskatekismuksen ohitan tässä vain viittaamalla edellä käsiteltyihin metaforiin. Niiden lisäksi tekstissä esiintyy lähinnä tuttuja (slangi)fraaseja, kuten *ei oo saumaa*, *antaa fudut* ['pot-

kut’], *ottaa hommat haltuun, päästää ilmat pihalle, heittää laattaa* [’oksentaa’] tai *vetää putkeen* [’syödä’].

Savolaiskatekismuksenkin kuvallisuutta on käsitelty jo edellä, mutta otan tässä esimerkiksi muutaman sananlaskunomaisen figuratiivisen ilmauksen. Ne ilmentävät Pursiaisen kielen monipuolisuutta edelleen:

- (61) Siinä [Isä meidän -rukouksessa] on sanoja sanottavaks sillonnii, kun ommoo rukkousta tammee, eikä tule muuta mieleen, kun sekavoo virityskuvvoo. Ja Isä meidän-rukouksessa myö annetaan suitet Jumalalle. Että ohjusta sinä, kun en ite ossoo kuitenkaan. (SaK 55)

Savonnoksen deskriptiivisyyttä kuvastaavat myös sellaiset ilmaukset kuin *pyörittää koko tätä revohkoo* [maailmaa]; *suahaan hoprojuu oekein kukkurjpiämitalla; eikä ykskään tallukasparj tiällä muan piällä vajella ilimän Luojan tarkotusta*, vaikka varsinaisia vertauskuvia ei siinä erikoisen paljon olekaan. Karjalaiskatekismuksessa taas on verrattain paljon kuvakieltä, mutta kovin omaperäistä sen kuvasto ja figuratiiviset rakenteet eivät ole. Otoksessa esiintyviä kielikuvia ja sanontoja ovat mm. *tuijottaa ommaa nappaasa, olla jemmas, ihmispoloje pääkopass käi nii mahoton pölinä, tyhjäst ei voi nyhjäst, usko ruppee lippeemää, lepattaa toivokii pienell liekill tään maailma hämäärä hyssäkäss, olla tolkkuu, panna omijaa likkoo*.

Kielikuvillaan ja vertauksillaan murrekatekismuksista erottuvat siis karjalaisten ja stadi-laisten versiot muiden murreversioiden toistaessa lähinnä alkutekstin metaforiikkaa. Savonnoksessa tosin on käytetty jonkin verran tuoreen tuntuiseksi metaforia, lisäksi se erottuu muista koloratiivikonstruktioidensa, luovan kielenkäyttönsä ja eritoten deskriptiivisyytensä vuoksi.

5. PÄÄTÄNTÖ

5.1. Kirjoitettua murretta vai murteellista kirjakieltä?

Murrekatekismukset ovat ensisijaisesti kirjoitettua kieltä, johon on eri kielen tasoilla tehty murteellisuuden ja puhekielisyyden vaikutelma, ”illuusio”. Murteellisuus keskittyy nähdäkseen kielen konkreettisemmilla tasoilla, äänne- ja muoto-opin keinoin, morfofonologisena käännöksenä. **Sanastossa** murteellisuus osoittautui odotettua ohuemmaksi. Aivan omassa luokassaan on Stadilaisten katkismus, joka sanastonsa vaihtelevuudessa, runsaudessa ja slangisanojen taajuudessa erottuu muista ylivoimaisesti. Oululaisten, karjalaisten ja tamperelaisten katekismuksissa taas murre sanoja on huomattavan vähän. Samaten eteläpohjalaisten ja karjalaisten kristinopissa murtellisuus jäisi vähäiseksi, mikäli taajaan esiintyviä *notta*-konjunktia (EtK:ssa) ja *-viisi*-adverbeja (KaK:ssa) ei laskettaisi mukaan. Tampereelaisten, savolaisten ja turkulaisten katekismukset asettuvat vertailussa keskivaiheille, mutta nekään eivät aivan yllä murre sanojen osuudellaan siihen noin kahteen prosenttiin, jonka Raimo Jussila (1993) on arvioinut murrepuheen murre sanaston keskimääräiseksi osuudeksi.

Sanastoltaan murrekatekismukset osoittautuivat kuitenkin hyvin erilaisiksi. Katekismukset asettuvat eri järjestykseen myös, jos tarkastellaan niiden sanaston ”vaikeutta”, sanaston yleistä tunnettuutta ja sitä, miten paljon murteelliseksi luokiteltavista sanoista on sellaisia yleisiä ja laajaan käyttöön levinneitä ilmauksia, jotka ovat tuttuja ympäri maan. Tällöin joukosta erottuvien helppotajuisten Oululaisten katkismuksen ja Eteläpohjalaisten katekismuksen rinnalle nousee Karjalaisii katkismus. Näissä yhdessä ei liitteenä ole sanastoa. Myös tamperelaisten katekismuksessa käytetty sanasto on lukijalle melko ymmärrettävää – jos huomioon ei oteta monia vain paikallisille asukkaille avautuvia paikan- ja henkilönnimiä. Synnä tuttuuteen saattaa olla Tampereen puhutavan laaja käyttö eri etenkin televisiossa. Savolaisten katekismuksen vaikealukuisuuden aiheuttaa sanaston deskriptiivisyys ja luovuus. Joukossa on monia sellaisia ilmauksia, joista tulee vaikutelma puhehetkellä keksityistä sanoista. Samaan luokkaan valtavalla slangisanastollaan kuuluu myös slangikatekismus.

Kirjakielen ominaisuudet korostuvat myös virkkeiden ja tekstien tasolla. **Virke-jaluserakenneanalyysi** osoittaa, että murrekatekismusten kirjoitettu murre on lähempänä kirjakieltä kuin puhekieltä. Lauseiden keskipituus (12,9) on lähempänä kirjoitetun yleiskielen

(12,2) kuin murrepuheen lausepituutta (16,3). Vain savonnoksen ja stadinnoksen lausepituudet (14,4 ja 15,1) lähentelevät puhuttua murretta. Virkkeiden keskipituudet lauseilla mitattuna ovat murrekatekismuksissa nekin merkittävästi lähempänä yleiskieltä kuin murrepuhetta. Eri määrät osalauseita sisältävien virkkeiden hajonta murrenoksissa on kuitenkin samansuuntainen kuin murrepuheen hajauma. Murrekatekismukset eroavat kaikkiaan puhutusta murteesta selvemmin kuin kirjakielestä. Tämä taas kertoo siitä, miten suhteellista ”murre” kirjoituksessa on ja miten ohutta ja pinnallista murre kirjallisessa käytössä on.

Käännöksen tarkkuudessa ja käännösmäisyydessä Katekismuksen murreversiot eroavat aika tavalla toisistaan. Selvimmin käännösinä voidaan pitää Turkulaisten katekismusta ja Oululaisten katekismusta (ks. myös Ahoipelto 2002: 52). Niiden teksti etenee alkutekstin mukaan tavallisesti lause lauseelta, usein sana sanalta. Tavallisesti kääntäjä on vain lisännyt tekstiin ylimääräisiä virkkeitä, sivulauseita ja kaikenlaisia lisäkkeitä, kuten ”yksittäisen turkulaismiehen fundeerauksia ja huokauksia” (TuK 8). Karjalaisii katekismuksessa kääntäjä on käsitellyt alkutekstiä rohkeammin. Etenkin alun kymmenen käskyn selitykset on pikemminkin kerrottu murteella uudelleen kuin käännetty sille. Teoksen alkupuoli edustaa siis lähinnä sisältöä selittävää, muokkaavaa käännöstä. Käskyistä eteenpäin kääntäjän ote muuttuu kuitenkin alkutekstille huomattavasti uskollisemmaksi, mikä käytännössä näkyy lähinnä alkutekstin muodostaman rungon värittämisellä omin lisäyksin. Keskimäärin Kurosen käännöstä voikin pitää vapaana joustokäännöksenä. Muut, edellä mainittuja vapaammin käännetty murrenokset (TaK, SaK ja EtK) voi luokitella ”valikoiviksi käännöksiksi”. Niissä on sekä tiivistävän että parafrastisoivan käännöksen piirteitä. Niitä voi pitää alkuteokseen nähden itsenäisinä teoksina. Helsinkiläiskatekismuksesta on löydettävissä yhtäläisesti kummankin käännöstyyppin piirteitä, mutta senkin olen taipuvainen sijoittamaan itsenäisten teosten ryhmään.

Kaikkien murrekatekismusten leipäteksti edustaa näkemykseni mukaan dynaamista käännösperiaatetta, kun taas kanonisoitujen tekstien käännöksissä on enemmän muodollisten käännösten ominaisuuksia. Se, että juuri Raamatun tekstit tai raamatulliset tekstit ovat kokeneet murrennettaessa huomattavasti vähemmän muutoksia kuin varsinainen tekstiosa, voidaan nähdä johtuvaksi ainakin niiden kanonisoidusta asemasta. Kääntäjät eivät luultavasti ole vain halunneet puuttua niihin syvemmin, joko siksi etteivät ole uskaltaneet tai nähneet siihen tarvetta. Kanonisoitu teksti on auktoriteetti, johon kääntäjä ei katso voivansa puuttua niin kuin muuhun tekstiin. Raamatun kääntämisessä juuri alkutekstin auktori-

teetti onkin aiheuttanut jatkuvia kiistoja. (Huhtala 1992: 197–201.) Tämä näkyy murrenoksissakin, sillä kanonisoidut tekstit ovat kokeneet enimmäkseen pelkkiä morfofonologisia muutoksia kääntäjien pidättäytyessä syvemmistä muutoksista.

5.2. Kääntäjän rooli

Perinteisesti kääntäjän rooli on nähty neutraalina informaation välittäjänä kielestä toiseen. Hänen ei sovi koskea itse tekstiin eikä sen sisältöön vaan pyrkiä pikemminkin häivyttämään itsensä pois kirjailijan ja lukijan välistä, vetäytymään taka-alalle näkymättömäksi ja nimettömäksi. (Itkonen-Kaila 1972: 336; Oittinen 1995: 31, 43.) Nykyään käännöstieteessä kääntäjä halutaan nähdä kuitenkin itsenäisenä toimijana, jonka on uskallettava laskea alkuteos jalustaltaan ja ottaa teksti omakseen. Hän ei saa unohtaa itseään pois auktoriteettien puristuksessa alkuteoksen ja käännöksen välisestä vuoropuhelusta. (Oittinen 1995: 142–143.) Etenkin katekismusten kaltaisissa vaikuttamaan pyrkivissä teksteissä murteelle kääntäjien rooli on korostunut, ja kääntäjät ovat nousseet selvästi näkyviksi vaikuttajiksi. Ehkä siksi kääntäjistä käytetään nimitystä *toimittaja* eikä *kääntäjä*. Ehkä murteella kirjoittamista ei osata pitää kääntämisenäkään niin kuin muista kielistä *suomentamista*. Toki sellaiset termit kuin *murrentaja*, *savontaja*, *stadintaja*, *tampereentaja*, *turuntajasta*, *ouluntajasta*, *karjalantajasta* tai jopa *pohjantajasta* eivät edes kuulu suomen kielen sanavaroihin – ainakaan vielä.

Kääntäjän vaikutusta ja valtaa yhteiskunnassa on pohtinut esimerkiksi Tarja Teva: ”Käännökset vaikuttava ympäröivään yhteiskuntaan myös muuten kuin pelkästään kielen tasolla. – – Kääntäjän täytyy olla jatkuvasti tietoinen paitsi kielestä myös käyttämästään valasta. – – Kääntäjä ei voi ’vain’ kääntää, vaan hänen täytyy pohtia ja punnita asioita hyvin laajakatseisesti.” (2001: 28.) Teva näkee kuitenkin kääntäjän työn ennen kaikkea välittäjänä, jonka ”täytyy myös muistaa koko ajan vastuunsa ja tarkastella omaa työtään ja asenteitaan kriittisesti”, jotta nämä eivät muuttaisi käännettävän tekstin sisältöä (mts. 33). Myös Marita Lappalainen (2001: 190) näkee kääntäjät paljon vartijoina, joilta ”odotetaan paljon” ja joita ”syytetään paljosta”.

Murrekatekismusten tapauksessa kääntäminen on vaikuttamista siinäkin mielessä, että murrentajat ovat osaltaan luomassa eri murteille kirjakielen konventioita, aivan kuin Nortamo aikoinaan loi Rauman murteen oikeinkirjoituksen (Kalliokoski 1998: 186). Esimerkiksi

tamperennoksen oikeinkirjoitustavassa näkyy tamperelaismurteella paljon kirjoittaneen Hannu Hyttisen vaikutus (ks. TaK 92). Katekismuksen turuntaja Raitis taas ottaa kantaa turkulaismurteen merkitsemisestä käytäviin kiistoihin ja vetoaa puolestaan Kalevi Wiikin vakiinnuttamaan oikeinkirjoitukseen. Lisäksi hän perustelee käyttämänsä kielimuotoa henkilökohtaisella asumishistoriallaan ja perhetaustallaan. (TuK 113–115.) Ouluntaja Matti Pääkkösen lähtökohtana taas onkin dialektologisesti tarkoin määritellyt Oulun seudun murteet (OuK 82–83). Karjalantaja Kuronen suhtautuu melko leväperäisesti murteen oikeellisuuden vaatimuksiin ja viittaa arvostelijoille kintaalla:

Mieki suostuin tähä hommaa vaikk tiesihä mie, jott sanomistha siit tullee, ko eihä meill ennää oo ees mittää puhast karjalamurrettakaa. Mie koitinkii kääntää tätä sill kielell, mitä myö elämä evakot tääll Kaakkois-Suomess haastetaa. (KaK 9)

Käännöksen kannalta tärkeä osuus on kääntäjän suhteella alkutekstiin ja sen sanomaan. Jos kääntäjä tuntee aiheen ”liian hyvin”, hän on liian lähellä tekstiä, ja kääntäessään hän tulee huomaamattaan vääristäneeksi alkuperäistä sanomaa (ks. Nida & Taber 1969: 99). Liian vähä tuntemus ei sekään ole hyväksi; tällöin voi kääntäjälle syntyä vääriä käsityksiä eli alkutekstistä poikkeavia presuppositioita. Lisäksi hänellä saattaa olla tyystin väärä kuva kääntämisen luonteesta, jolloin hän joko takertuu sanasanaiseen kääntämiseen tai lähtee tekemään niin syvällisiä muutoksia alkutekstiin, että sanomaa muuttuu matkalla. (Mts. 101–102.) Tässä valossa on kiintoisaa tarkastella myös murrekatekismusten tekijöiden suhdetta alkuteokseen. Miten se ja heidän henkilönsä vaikuttavat esimerkiksi murrekatekismusten käännösmaisyteen? Matti Pääkkönen on kääntäjistä ainoa kielitieteilijä ja dialektologi, mikä näkyy kaikin puolin huolellisessa murteen merkitsemisessä. Samoin se näkyy hänen varovaisessa käännöstavassaan noudattaen alkutekstiä lähes sanatarkasti. Pääkkönen sanookin itse, että sisällöltään hänen käännöksensä ”pyrkii mahdollisimman tarkkaan noudattamaan kirkon virallisen katekismuksen sanomaa ja linjaa” (OuK 83). Oma tulkinta on siis tarkoituksellisesti rajoitettu vähimpään mahdolliseen.

Toinen maallikkomurrentaja on Harri Harju (EtK), joka sitä vastoin on yksi rohkeimmista alkutekstin sanoman tulkitsijoista. Hänen käsittelyssään sekä kristinopin painotukset että Jumala-kuva saa toisenlaisen sävyn. Teoksessa ladellaan totuuksia ja korostetaan pienen ihmisen kurjuutta ankaran ja pelottavan Isä Jumalan edessä, siis varsin körttiläisessä hengessä. Vastakohtana pohjalaiskatekismukselle muodostaa karjalaiskatekismus. Siinä Jumalan ja

ihmisen suhde näyttäytyy tasavertaisempaan, ajoittain kaverillisen läheisenä, ja Jumalalle ja hänen teoilleen osataan jopa nauraa. Rovasti Matti J. Kuronen on pitkän linjan kirkonmies, ja murentajan kykynsä hän kyseenalaistaa itse teoksen alkusanoissa (KaK 9): ”Täss voip käyvä niiko jääskeläisill Käksalme markkinoill, mutt tulpaha kuiteskii käytyy markkinoill.” Kurosen koulutustausta näkyy tekstin eri tasoilla erikoislaatuisena ortografiana, sekalaisena kielimuotona, suurpiirteisenä välimerkkien käyttönä ja teologisen sanoman rohkeahkona tulkintana. Myös omaa tulkintaansa rohkeasti tekevät Pursiainen (SaK) ja Ruusukallio (TaK) ovat pappeja.

Turuntaja Harri Raitis ja stadintaja Olli Seppälä ovat kirjailijoita. Raittiin käänös on alkutekstille varsin uskollinen, mutta Seppälän työssä näkyy kirjailijalta vaadittava mielikuvitus ja kielen rikas käyttö vahvemmin kuin muilla. Hengellisenä kirjailijana hän tekee myös havahduttavia huomioita ihmiselämästä eikä suinkaan jätä virallisen katekismuksen kristinoppiakaan koskemattomaksi. Olisi aiheellista tutkia teologi- ja kirjailijamurentajien kristinoppitulkintoja tarkemmin sekä kirjallisuustieteen että teologian näkökulmasta.

Kääntäminen on lukemista, sanoo Riitta Oittinen (1995: 54). Kääntäjän erottaakin lukijasta vain se, että hän jakaa lukukokemuksensa ja tulkintansa käännöksenä muiden lukijoiden kanssa. Ainakin kääntäjän lukukokemus on käännöksen pohjana; se on kuin raportti hänen ja alkutekstin välillä käydystä keskustelusta. (Mp; mts. 61–62). Kääntämisen dialogisuus ja vuorovaikutuksellisuus liittyy Oittisen mukaan juuri alkuteoksen auktoriteetin pelon voittamiseen, jotta sitä voisi lähestyä ja kääntää eläytyvästi (mts. 78–79, 148–150). Oittisen kantavana ajatuksena on Mihail Bahtinin innoittamana kääntämisen karnevalistisuus, jossa ylhäinen alennetaan ja saatetaan naurunalaiseksi (mts. 74–75).

Kiinnostavaa onkin, että juuri murteita on pidetty keinona naurattaa, ja että ennen kaikkea auktoriteettina pidetty kristinoppi on käännetty murteelle. Tavoitteena lieneekin osaltaan Katekismuksen etäisyyden ja pelottavuuden riistuminen sen saattamisella myönteisessä mielessä naurtavaksi. Sirpa Timosen tutkimustuloksissakin nähdään (2002: 109), miten kristinoppi savoksi koetaan samanaikaisesti sekä hauskaksi että vakavaksi. Hauskuus ei hävitä sisällön vakavuutta, eikä tarkoitus ole nauraa alkutekstille pahanilkisesti. Päinvastoin nauru tekee alkutekstistä arkisemman ja siten helpommin lähestyttävän. Näin kääntäjä voi paremmin eläytyä siihen – samoin hänen lukijansa. (Ks. Oittinen 1995: 148–149.)

5.3. Murre- ja heimoasenteet

Useassa yhteydessä olen jo maininnut, mitä kertoo yleisistä murreasenteista se, että murteet on otettu tällaiseen, vakavaankin kirjalliseen käyttöön. Toisaalta on esitetty kriittisiä kysymyksiä, toisaalta murteet näyttävät saavuttaneen jo hyvin vahvan aseman vakavasti otettavan kirjallisuuden kielenä (ks. esim. Mielikäinen 2000). Parinkymmenen vuoden takaisen suvantovaiheen jälkeen murteet ovat nousseet yleiseen arvostukseen ja muotiin. Niiden on sanottu jopa haastaneen yleiskielen. (Nuolijärvi 1998; Kärjä 2001; Koski 2002.) Tämä ”heimoajattelun renessanssi” on yleiseurooppalainen ilmiö, ja se näkyy laajemmallakin kuin vain kirjallisuudessa – se näkyy yleensäkin kaikissa tiedotusvälineissä (Nuolijärvi 1998: 244–245).

Ilmiön taustalla nähdään paikallisidentiteetin uusi nousu vastapainona vanhalle kansalliselle yhtenäiskulttuurille. Silti kansallisvaltio kielellisenä ja kulttuurisena kokonaisuutena tuskin hajoaa maakunniksi ja heimoiksi, vaan murteiden renessanssi on pikemminkin merkki moninaisuuden ja erilaisuuden hyväksymisestä sekä maakuntien omaleimaistumisesta. Maakuntien painoarvo paikallishallinnossa on kasvanut samanaikaisesti. (Alasuutari 1999: 164–165; Kirkinen 1996). Paikallisuuden korostaminen toimii vastapainona myös yhä etäisemmältä tuntuvalle yleiseurooppalaiselle integraatiokehitykselle, byrokratian lisääntymiselle, vallanpitäjien eliitille ja edelleen globalisaatiolle (Mielikäinen 2000; Kärjä 2001).

Itse näen murrekatekismukset osana laajaa heimo- ja murreidentiteettien rakennusprosessia. Eri asia on, onko identiteettien ylläpitäminen tietoista vai ei. Oman tutkimukseni perusteella voin tehdä joitakin johtopäätelmiä siitä, miten näkyvästi heimoasenteet ovat niissä läsnä. Murrentajista näkyvimmin heimoaan pitää esillä karjalaiskatekismuksen Kuronen. Tekstistä syntyy nostalginen, menneisyyteen katsova, myyttistä Karjalaa muisteleva ja agraarinen vaikutelma. Sen vastakohta on stadinnos, joka on kiinni modernin kaupunkielämän ongelmissa. Toinen omaa paikallisuutta korostava kristinoppi on tamperennos, jossa paikallisuus korostuu jopa siinä määrin, että ulkopuolinen lukija tuntuu jäävän ulkopuoliseksi. Lisäksi tamperelaiskatekismus keskittyy luonnollisesti kaupunkilaiseen elinpiiriin. Muut murreversiot ovat näiden vastakkainasettelujen suhteen melko neutraaleja.

Karjalaiskatekismuksesta on helppo löytää muitakin karjalaisuuteen yhdistettäviä (luonteen)piirteitä: sen tunnelma on välitön ja jutusteleva, karjalaisen lupsakka. Lisäksi siinä on aistittavissa vahva *me*-henki: jatkuvasti puheena ovat *myö karjalaiset*, mutta silti lukija ei tunne jäävänsä ulkopuolelle. Oman identiteetin ja karjalaisten yhteenkuuluvaisuuden tarve

on vahvasti läsnä (ks. Malmberg & Vanhatalo 1985: 36–37; 124–126). Karjalaisuutta ja muita heimoja kommentoidaan avoimesti useaan otteeseen, esimerkiksi teoksen ”Johatuksessa”: ”Myö karjalaiset ollaa yllytyshullui. – – myö karjalaiset ollaa kuitekii vähä nokkelampii ku varsinaissuomalaiset. Meithä pietääkii maavaivan siin, miss savolaisuutt pelkkän häppeen ja pohjalaisuutt turhan uhon.” (KaK 9–10.) Karjalaisii katkismus näyttää ammentavan erityisen paljon vanhoista heimokäsityksistä.

Toinen jutusteleva katekismus on Savolaesten katkismus, mutta sen persoonaton sävy tekee siitä etäisen. Lukija ei tunne pääsevänsä kunnolla käsiksi erilaisten geneeristen ilmausten takana piilottelevaan kertojaan. Tämä on helppo yhdistää savolaiseen ”liukkauteen” ja ”kierouteen” (ks. Virtanen 1996: 66–67), vaikka sanottava on, että asiat on savonnoksessa kerrottu varsin suoraan ja kiertelemättä. Savolaiseen epäsuoruuteen, ”venkoiluun” ja ”vetkutteluun” (Malmberg & Vanhatalo 1985: 111–112), viittaavat kuitenkin kysymyksiksi naamioidut kehotukset. Varovaisuuteen viittaa paljo potentiaalin ja konditionaalien käyttö. Savolaiskatekismuksessa ei anneta lukijalle yhtä oikeaa vaihtoehtoa ja totuutta, vaan maakuntansa puhekulttuurin mukaisesti eri mahdollisuudet tuodaan ilmi. (Esim. Forsberg 1998: 404–405.)

Savolaiskatekismuksen kerrontatavan selvä vastakohta on pohjalaiskatekismus. Siinä ei keskustelulle ole jätetty tilaa, vaan ankarat tosiasiat ladotaan toinen toisensa perään niitä kummemmin miettimättä – pohjalaisen suoruuden ja täsmällisyyden ihanteen mukaisesti (ks. Malmberg & Vanhatalo 1985: 72; Keltikangas-Järvinen 1996: 218–219). Teksti on kiistaton auktoriteetti, mutta se vetoaa itsekin jatkuvasti kristinuskon eri auktoriteetteihin. Muista katekismuksista poikkeaa Harjun käänös myös huumorittomuudellaan. Ne pari kohtaa, jotka voi huumoriksi tulkita, ovat tyypillistä ”groteskia paisuttelua” ja ”yrmeää hevosenleikkiä”, kuten Malmberg ja Vanhatalo pohjalaisten leikinlaskua kuvaavat (1985: 72), esimerkiksi:

Kun ollahan menty naimisihin ja lyäty hynttyyt yhtehen, – –, niin siitä se vasta alakaa torellisen rakkauren koulu. Vaikka kersat huutaa, akka nalakuttaa eikä miäs puhu eikä pukahra, niin kuitenkin pitää rakastaa elämän loppuhun asti, kun se on Jumalan tah-to. (Et 23)

Riitta Oittisen kokonaisvaltaisen käänöstieteellinen näkemyksen mukaan (1995: 142) käänösteksteistä voidaan tarkastella itse tekstin lisäksi myös sen visuaalista puolta: kuvitusta, asettelua, typografiaa, symboleja ja kaikkia ”tekstinulkoisia” seikkoja. Heimokliseet tulevat

lukijaa vastaan itse asiassa jo teosten **kansikuvissa**, jotka on laatinut Minna Kosunen. Ne kuvaavat joko kyseistä kaupunkia, mikäli kyse on kaupungin mukaan nimetystä katekismuksesta (OuK, StK, TaK ja TuK), tai jotakin kuvitteellista maakuntaidylliä, mikäli kyse on laajemmin heimon mukaan nimetystä teoksesta (EtK, KaK ja SaK).

Kaupunkilaisversioiden kansissa mukaan on otettu muutama kaupunkia symboloiva rakennus tai paikka. Oululaisten katekismuksen kannessa lipuu satamamakasiinien edustalla vene terva- ja voilastissa, ja taustalla näkyy Oulun tuomiokirkon torni. Stadinoksen kannessa kuvataan Kauppatorilla kalakojun luona nauravia kaupunkilaisia, joiden vaatetus viittaa kaupungin menestyvämpään luokkaan. Taustalla näkyy kelta-vihreä raitiovaunu, kaupungintalo sekä kaiken yllä Suurkirkko torneineen. Tamperelaiskatekismuksen kannen keskeinen motiivi on Tammerkoski, jonka rannalla tiilisten tehdasrakennusten ja metsän takaa kohoaa kaksi tehtaanpiippua ja Tampereen tuomiokirkon torni. Turunnoksen kanteen on kirjoitettu tuttu fraasi *Kelppa molemmil pualil jokke*. Kaupungin symboleiksi on valittu Turun linna, Tuomiokirkko ja Aurajoen mutkan takaa pilkistävä purjelaiva *Suomen joutsen*.

Maakuntaidylleissä nähdään niin ikään symboliikkaa: Pohjalaisversion kannessa perhe – isä, äiti ja lapsi – ajaa hevosen vetämällä kieseillä joenrantatietä. Takana seisoo kaksikerroksinen pohjalaistalo ja sen takana avautuvaa peltomaisemaa täplittävät ladot. Horisontissa kohoaa kirkon siluetti. Karjalaisten katekismuksen kansikuva vie katsojan Karjalan koivukoihin, jonka läpi kulkevalla polulla käy kansallispukuinen neito kori kädessään. Koivun oksalla kukkuu käki. Taustalla näkyy suuri karjalaistalo mäen laella. Savolaiskatekismuksen kansikuvassa kuvataan savolaista järvimaisemaa saarineen. Etualalla on soutuvene, jossa istuva kalamies yrittää nostaa verkkoon jäänyttä valtavaa kalanvonkaletta ylös vedestä. – Mah-taisiko valtava kalasaalis viitata savolaismaisiin kalajuttuihin, ja siihen vonkaleeseen, joka pääsi karkuun?

Tutkielmassani olen hahmotellut koko murrekatekismussarjan kattavaa yleiskuvaa. Kaikki käsittelemäni alueet kaipaisivat kuitenkin vielä jatkotutkimusta. Erityisesti murrekäännösten syntaksia, lause- ja virkerakenteita ja sanastoa olisi vielä syytä tutkia perusteellisemmin ja kvantitatiivisin keinoin. Niin ikään murretekstien tyyli, kerrontatavat, sävy ja niistä välittyvä heimokäsitys ja kristinoppi tarjoaisivat vielä paljon uutta selvitettävää ja tutkittavaa.

LÄHTEET

- AHOINPELTO, PÄLVI 2002: Katekismus kansan suulla. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kristinoppi, *Savolaesten katekismus, Stadilaisten katekismus ja Turkuilaisten katekismus* kristinuskon perusteiden välittäjinä. Pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- ALASUUTARI, PERTTI 1999: Kohti uutta kielikamppailua? – Pertti Alasuutari & Petri Ruuska: Post patria? Globalisaation kulttuuri Suomessa s. 163–176. Vastapaino, Tampere.
- ANDERSSON, LARS-GUNNAR 1986: Fult språk. Svordomar, dialekter och annat ont. 2. p. Carlsson, Stockholm.
- ANHAVA, JAAKKO 1998: Maailman kielet ja kielikunnat. Gaudeamus, Helsinki.
- BASSNETT, SUSAN 1995: Teoksesta toiseen. Johdatusta kirjallisuuden kääntämiseen. Vastapaino, Tampere.
- Catechism. Christian doctrine of the Evangelical Lutheran Church of Finland [Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kristinopin englanninnos]. Approved in the General Synod 1999. Edita, Helsinki, 2001.
- Catechismus. Doctrina christiana ecclesiae finnicae evangelico-lutheranae [Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kristinopin latinannos]. Comprobata in synodo anno 1999. Edita, Helsinki, 2002.
- CATFORD, J. C. 1965: A linguistic theory of translation. An essay in applied linguistics. Oxford University Press, London.
- CDPS = CD-Perussanakirja. Uusin tieto nykysuomen sanoista. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 94. Perustuu Suomen kielen perussanakirjaan I–III (1990–94). CD-ROM. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus – Oy Edita Ab – Lingsoft Oy, 1997.
- ENKVIST, NILS ERIK 1975: Tekstilingvistiikan peruskäsitteitä. Oy Gaudeamus Ab, Helsinki.
- ESKELINEN, UNTO 1985: Kieljkiärylöetä. Savolainen sanakirja. Kustannuskiila Oy, Kuopio.
- 1997: Tavvoo savvoo. Savon kielen sanakirja. WSOY, Helsinki.
- EtK = HARJU, HARRI (toim.) 2000: Eteläpohojalaisten katekismus. Kirjapaja, Helsinki.
- FORSBERG, HANNELE 1998: Suomen murteiden potentiaali. Muoto ja merkitys. SKS:n toimituksi 720. SKS, Helsinki.
- HAKULINEN, AULI 1975: Suomen *sitä*: pragmatiikan heijastuma syntaksissa. – Sananjalka 17 s. 25–41.
- 1989 (toim.): Suomalaisen keskustelun keinoja. Kieli 4. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- HAKULINEN, AULI – KARLSSON, FRED 1988: Nykysuomen lauseoppia. 2. painos. SKS, Helsinki.
- HALLIDAY, M. A. K. 1986: Spoken and written language. Deakin University Press, Victoria, Australia.
- HASALA, KASPERI 1999: Seikkailuja savolais-kelttiläis-roomalaisessa Galliassa. Savonkielisten Asterix sarjakuvien sanasto ja litteraatio. Proseminaaritutkielma, Jyväskylän yliopiston suomen kielen laitos.
- HS = Helsingin sanomat.

- HUHTALA, AARRE 1992: Miksi tarvitaan uusia raamatunsuomennoksia? – Yhteiskunta muuttuu – kieli muuttuu. Nykysuomen seuran 10-vuotisjuhlakirja s. 197–210. WSOY, Porvoo–Helsinki–Juva.
- HUOTARI, VOITTO 2000: Miksi uusi katekismus? – Maarit Hytönen (toim.): Katekismusta kaikelle kansalle. Uusi katekismus tutuksi -luentosarja Kotkassa s. 9–15. Kotkan ev.-lut. seurakuntayhtymä.
- HYTTINEN, HANNU 1997: Pipa päässä rotvallir reunalla.
 ----- 1999: Musa taskussa pulteriairalla. Taskusanatietokirja Tampereesta. Kustannus Oy Aamulehti ja Tampere-Seura ry, Tampere.
- IKOLA, OSMO 1967: Suomen kirjakieli. – Lauri Hakulinen, Osmo Ikola & Paavo Ravila: Kirjoituksia suomen kielestä. Tietolipas 51 s. 34–56. SKS, Helsinki.
 ----- 1972: Kirjakieli, puhekieli, yleiskieli ja murre. Hieman käsitteiden selvittelyä. – Sananjalka 14 s. 16–26.
 ----- 1985: Puhutun ja kirjoitetun kielen välisistä syntaktisista eroista. – Sananjalka 27 s. 33–43.
 ----- 1989: Suomen kirjakieli. – Kielestä kiinni. Tietolipas 113 s. 165–185. SKS, Helsinki.
- IKOLA, OSMO – PALOMÄKI, ULLA – KOITTO, ANNA-KAISA 1989: Suomen murteiden lauseoppia ja tekstikielioppia. SKS, Helsinki.
- INGO, RUNE 1990: Lähtökielestä kohdekieleen. Johdatusta käännytieteeseen. WSOY, Porvoo–Helsinki–Juva.
- ITKONEN, ERKKI 1966: Kieli ja sen tutkimus. WSOY, Porvoo–Helsinki–Juva.
- ITKONEN, TERHO 1966: Nykysuomen kahdet kasvot. – Suomalainen Suomi. Kulttuuri- ja aikakauskirja. S. 161–166. Kustantaja Valiolehdet Oy.
- ITKONEN-KAILA, MARJA 1972: Kääntämisen käytäntöä. – Vir. 72 s. 335–339.
- JUSSILA, RAIMO 1993: Suomen yleiskielen ja murteiden sanastojen suhteista. – Vir. 93 s. 309–320.
- KaK = KURONEN, MATTI J. (toim.) 2000: Karjalaisii katekismus. Kirjapaja, Helsinki.
- KALLIOKOSKI, JYRKI 1998: Hjalmar Nortamon murrekertomukset ja puhutun illuusio. – Sanan voima. Keskusteluja performatiivisuudesta. Tietolipas 160 s. 184–215. SKS, Helsinki.
- KARHU, KERTTU 1998: Eheroon taharoon. Etelä-Pohjanmaan murteen sanakirja. WSOY, Porvoo–Helsinki.
- KARLSSON, FRED 1999: Yleinen kielitiede. Uudistettu laitos. Yliopistopaino, Helsinki. Katekes. Den kristna läran för den evangelisk-lutherska kyrkan i Finland [Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kristinopin ruotsinno]. Godkänd av kyrkomötet år 1999. Edita, Helsinki, 2000.
- Katekismus = Suomen evankelis-luterilaisen kirkon katekismus. Hyväksytty Suomen kuudennessatoista varsinaisessa Kirkolliskokouksessa vuonna 1948. Oy Valistus, Helsinki, 1952.
- KELTIKANGAS-JÄRVINEN, LIISA 1996: Suomalainen kansanluonne. – Olkaamme siis suomalaisia. Kalevalaseuran vuosikirja 75–76 s. 66–80. SKS, Helsinki.
- Kieli ja sen kieliopit. Opetuksen suuntaviivoja. Opetusministeriö, Edita, Helsinki, 1996.
- Kielikello = Kielikello. Kielenhuollon tiedotuslehti. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Kirjapaja 2002 = Kirjapaja Oy:n www-sivut: <http://www.kirjapaja.fi> (viitattu 22.3.2002).
- KIRKINEN, HEIKKI 1996: Maakunnat läntisen Euroopan kehityksessä. – Pekka Laakso-

- nen & Sirkka-Liisa Mettomäki (toim.): Olkaamme siis suomalaisia. Kalevalaseuran vuosikirja 75–76 s. 43–65. SKS, Helsinki.
- KOSKI, MAUNO 2002: Murteet muodissa. – Ilona Herlin, Jyrki Kalliokoski, Lari Kotilainen & Tiina Onikki-Rantajääskö (toim.): Äidinkielen merkitykset s. 49–74. SKS, Helsinki.
- KUIRI, KAIJA 2000: Kielellistä passiivisuutta: miksi me mennään? – Kielikello 3/2000 s. 13–15.
- KÄRJÄ, PÄIVI 2001: Suomi murtuu. – HS:n viikkoliite Nyt s. 55.
- LABOV, WILLIAM – WALETZKY, JOSHUA 1967: Narrative analysis: Oral versions of personal experience. – June Helm (toim.): Essays on the verbal and visual arts s. 12–44. University of Washington Press, Seattle.
- LAITINEN, LEA 1995: Nollapersoonaa. – Vir. 3/1995 s. 337–358.
- LAHIKAINEN, KAISU 2004: Silviisii. Eteläkarjalaisen murteen sanakirja. WSOY, Helsinki.
- LAPPALAINEN, MARITA 2001: Käännetään suomeksi. – Riitta Oittinen & Pirjo Mäkinen (toim.): Alussa oli käänös s. 189–202. Tampereen yliopistopaino Oy, Tampere.
- LEHIKOINEN, LAILA 1994: Suomea ennen ja nyt. Suomen kielen kehitys ja vaihtelu. Finn Lectura.
- LESKINEN, HEIKKI 1981: Suomen murteiden historiaa III. Jyväskylän yliopiston suomen kielen ja viestinnän laitoksen julkaisuja 28, Jyväskylä.
- LIKKANEN, RITVA 1994: Solekko mie, älkää peläkö! – HS 24.12.1994 s. C9.
 ----- 1997: Älkää hyvät miähet hualetuko. – HS 21.12.1997 s. D8.
- LUTHER, MARTTI 1992: Iso katekismus. SLEY-Kirjat Oy, Helsinki.
- MALMBERG, ILKKA – VANHATALO, TAPIO 1985: Heimoerot esiin ja hännäämään! Weilin+Göös, Espoo.
- MANTILA, HARRI 1993: Onko puhe-suomi yhtenäistynyt? – Virke 2/1993 s. 20–23.
 ----- 1997: Mie en höynähä, sanoi eduskunnan puhemies! – Virke 5/1997 s. 8–11.
 ----- 2002: Murremaisema. – Keski-suomalainen 30.1.2002 s. 19.
- MARKKANEN, KRISTIINA 2000: Piispa Huovisen katekismus jaetaan jokaiseen kotiin. – HS 6.9.2000 s. A16.
- MIELIKÄINEN, AILA 1982: Nykypuhe-suomen alueellista taustaa. – Vir. 1982 s. 277–294.
 ----- 1986: Nykysuomen murtuvat murrerajat. – Kielikello 2/1986 s. 12–17.
 ----- 1989: Murteiden käyttö ja asema suomenkielisessä kirjallisuudessa. – Suomennoskirja – suomalainen kirja. Raamatunkäännösten ja kansankielen merkityksestä kirjallisuudessamme. Jyväskylän yliopiston kirjallisuuden laitoksen monisteita 40 s. 89–103.
 ----- 2000: Murteet ovat nykyajan uusi käänös-kieli. – HS 11.11.2000 s. A3.
 ----- 2001: Kirjoitettua murretta. – Kielikello 4/2001 s. 4–7.
- MÄKELÄ, JUHANI 1997: Stadin snadi slangisanakirja. WSOY, Porvoo–Helsinki–Juva.
- NIDA, EUGENE A. 1964: Toward a Science of Translating. With Special Reference to Principles and Procedures Involved in Bible Translating. E. J. Brill, Leiden, Alankomaat.
- NIDA, EUGENE A. – TABER, CHARLES R. 1969: The Theory and Practice of Translation. E. J. Brill, Leiden, Alankomaat.
- NIEMINEN, KAARLO 1939: Länsi ja itä suomalaisessa kirjallisuudessa. – Kirjallisuudentutkijain seuran vuosikirja V. Juhlakirja V. Tarkiaisen täyttäässä 60 vuotta 18.IV.1939 s. 241–259. SKS, Helsinki.
- NS = Nykysuomen sanakirja I–VI. WSOY, Helsinki.

- NUOLIJÄRVI, PIRKKO 1986: Kieliyhteisön vaihto ja muuttajan identiteetti. Tietolipas 100. SKS, Helsinki.
- 1998: Murteet kiinnostavat jälleen. – Mitä missä milloin 1999: kansalaisen käsikirja s. 240–245. Otava, Helsinki.
- OITTINEN, RIITTA 1995: Kääntäjän karnevaali. Tampere University Press, Tampere.
- OJAJÄRVI, JUSSI 2000: Imperialistinen sä-puhe – kun sä ajat formulaa. – Kielikello 3/2000 s. 19–22.
- OJANSUU, HEIKKI 1907: Lisiä lounaismurteiden tuntemiseen. – Vir. 1907 s. 42–46.
- OuK = PÄÄKKÖNEN, MATTI (toim.) 2000: Oululaisten katkismus. Kirjapaja, Helsinki.
- PALOPOSKI, OUTI 2004: Macbeth ja Ruunulinna. Paljaasta suomennoksesta mukaelmaan – ja takaisin. – Kielikello 2/2004 s. 9–12.
- PAUNONEN, HEIKKI 1982: Muuttuvat puhesuomen muodot. – Kouluikäisten kieli. Tietolipas 88 s. 130–152, SKS.
- 2000: Tsennaaks Stadii, bonjaaks slangii. Stadin slangin suursanakirja. WSOY, Helsinki.
- PENTTILÄ, AARNI 1945: Paikallismurteet ja kirjailijat. – Vir. 1945 s. 336–346.
- POUTIAINEN, MATTI 1994: Uudistuva kristinoppi. Suomalaisen katekismusreformin teologianhistoriallinen tausta. Sarja B Nro 75, Kirkon tutkimuskeskus.
- 1998: Katekismuksen sisältö. Sarja A Nro 72, Kirkon tutkimuskeskus.
- PUURTINEN, TIINA 2001: Käännösten hyväksyttävyyttä. – Riitta Oittinen & Pirjo Mäkinen (toim.): Alussa oli käänös s. 82–94. Tampereen University Press, Tampere.
- Raamattu = Pyhä Raamattu. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkolliskokouksen vuonna 1992 käyttöön ottama suomennos.
- Rantasalmen lehti 24.1.2001 = Kinkereillä kartoitetaan kyllien elämänmaisemaa. – Rantasalmen lehti 4/2001 (24.1.2001) s. 4.
- RAPOLA, MARTTI 1962: Erään tyylipiirteen taustaa. – Kielen kuvastimessa. Sana- ja tyylihistoriallisia tutkielmia kirjasuomen aiheista s. 220–239. WSOY, Porvoo–Helsinki.
- 1969: Johdatus suomen murteisiin. Tietolipas 4. Kolmas painos. SKS, Helsinki.
- REMES, MARKKU 2001: Raili Pursiainen osaa. Raamattua mutjaatetaan savoksi. – Kotimaa 5.1.2001 s. 7.
- RINTALA, PÄIVI 1986: Tyyliopin perusteita. – Nykysuomen käsikirja s. 205–228. Weiling+ Göös, Helsinki.
- RUOPPILA, VEIKKO 1981: Tuntematon sotilas ja murteet. – Vir. 81 s. 234–238.
- RYTKÖNEN, AHTI 1937: Koloratiivinen konstruktio. – Vir. 37 s. 95–104.
- SaK = PURSIAINEN, RAILI (toim.) 1999: Savolaesten katkismus. Kirjapaja, Helsinki.
- SADENIEMI, MATTI 1964: Puhekieli ja kirjakieli. – Kansan kieli omin omaisuutemme. Ohjelmistoa koulutunneille ja kansalaisjuhliin s. 15–22. Kalevalaseura, Helsinki.
- Sananjalka = Suomen kielen seuran vuosikirja, Turku.
- SARVAS, LEENA 1998: Kierrä kirjakielen mutkat, jos käännät murteelle. – Kielikello 1/1998 s. 12–15.
- SAUKKONEN, PAULI 1970: Puhekielen luonteesta. – Kielikello 3/1970 s. 3–9.
- 1984: Mistä tyyli syntyy? WSOY, Porvoo–Helsinki–Juva.
- SEPPÄNEN, EEVA-LEENA 2000: Sinä ja suomalaiset: yksikön toisen persoonan yleistävää käytöstä. – Kielikello 3/2000 s. 16–18.
- SIVULA, JAAKKO 1990: Jolkuttelua ja sonninpoltta. Kuvailevia ilmauksia ja kuvailmauksia. – Kielik. 2/1990 s. 18–23.

- SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- SORVALI, IRMA 1988: Kielenkääntäminen. Tutkimuksen ja opetuksen ongelmia. Kouvolan kääntäjänkoulutuslaitoksen julkaisuja N:o 4. Helsingin yliopisto.
- StK = SEPPÄLÄ, OLLI (toim.) 2000: Stadilaisten katkismus. Kirjapaja, Helsinki.
- SUIHKONEN, PAAVO 1998: Nominaalistukset vuosien 1938 ja 1992 Uuden testamentin suomennoksissa. – Aila Mielikäinen & Paavo Suihkonen (toim.): Tutkielmia Raamatun kielestä. Jyväskylän yliopiston suomen kielen laitoksen julkaisuja 39.
- TaK = RUUSUKALLIO, JUKKA-PEKKA (toim.) 2000: Tamperelaisten katkismus. Kirjapaja, Helsinki.
- TEVA, TARJA 2001: Kääntäjä yhteiskunnan ytimessä. – Riitta Oittinen & Pirjo Mäkinen (toim.): Alussa oli käännös s. 23–34. Tampereen yliopistopaino, Tampere.
- TIMONEN, SIRPA 2003: Savoia kirjoitettuna ja koettuna. Murteellisen katekismuksen kielen ja vastaanoton tarkastelua. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- TOIVAINEN, KIRSTI 1979: Kääntämisestä ja suomentamisesta. – Vir. 1979 s. 226–237.
- TuK = RAITIS, HARRI (toim.) 2000: Turkulaisten katkismus. Kirjapaja, Helsinki.
- UKKOLA, JUKKA 2000: Ooko nä. Oulun murteen sanakirja. WSOY, Helsinki.
- VARANTOLA, KRISTA 1984: Ketjuyhdyssanat – sananmuodostuksen anglismejako? – Kielikello 3/1984 s. 9–12.
- VEPSÄLÄINEN, PEKKA 2003: Aena kun silimä välttää. Sisä-Savon murteen sanakirja. WSOY, Helsinki.
- WIIK, KALEVI 1999: Jottan tarttis tehrä: Turun murteen sanakirja. WSOY, Porvoo–Helsinki.
- Vir. = Virittäjä. Kotikielen Seuran aikakauslehti, Helsinki.
- VIROLAINEN, SINIKKA 1953: Tyylihavaintoja kannakseltaisesta kansankielestä. – Vir. 53 s. 274–294.
- VIRTANEN, LEEA 1996: Savolaisten luonnonväärät leuat. – Pekka Laaksonen & Sirkka-Liisa Mettomäki (toim.): Olkaamme siis suomalaisia. Kalevalaseuran vuosikirja 75–76 s. 66–80. SKS, Helsinki.
- YK = Katekismus. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kristinoppi. Hyväksytty kirkolliskokouksessa vuonna 1999. Edita, Helsinki, 2000.
- YLI-VAKKURI, VALMA 1986: Suomen kieliopillisten muotojen toissijainen käyttö. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 28.